

KÜLTÜR BAKANLIĞI
MİLLÎ FOLKLOR ARAŞTIRMA DAİRESİ YAYINLARI: 29
HALK EDEBİYATI DİZİSİ: 5

ANADOLU-TÜRK EFSANELERİNDE TAŞ KESİLME MOTİFİ VE BU EFSANELERİN TİP KATALOĞU

Doç. Dr. SAİM SAKAOĞLU

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . ANKARA - 1980

KÜLTÜR BAKANLIĞI
MİLLÎ FOLKLOR ARAŞTIRMA DAİRESİ YAYINLARI: 29
HALK EDEBİYATI DİZİSİ: 5

ANADOLU-TÜRK EFSANELERİNDE TAŞ KESİLME MOTİFİ VE BU EFSANELERİN TİP KATALOĞU

Doç. Dr. SAİM SAKAOĞLU

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . ANKARA - 1980

Kültür Bakanlığı'nın (22 Mayıs 1980) tarih ve (MİFAD-01/134/650)
sayılı onayı ile 2.500 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1
A- Halk anlatmaları	1
B- Efsane nedir?	3
C- Efsanelerin teşekkülü	6
Ç- Efsane tipleri	7
D- Efsaneler üzerine yapılan çalışmalar	10
E- Efsanenin mit, masal ve destan ile olan münasebeti	21
a) Efsane-mit münasebeti	21
b) Efsane-masal münasebeti	21
c) Efsane-destan münasebeti	22
BİRİNCİ BÖLÜM	
MOTİF VE DEĞİŞME	23
A- Motif nedir?	23
B- Şekil değiştirme nedir?	28
C- Taş kesilme nedir?	32
İKİNCİ BÖLÜM	
TAŞ KESİLMENİN HUSÛSİYETLERİ	38
A- Neler taş kesilir?	38
B- Niçin taş kesilirler?	40
C- Nasıl taş kesilirler?	42
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
DİĞER KÜLTÜRLERDE TAŞ KESİLMELER	45
A- Mıtlerde taş kesilmeler	45
B- Masallarda taş kesilmeler	46

Sayfa

C- Efsanelerde taş kesilmeler 49
Ç- İnanmalarda taş kesilmeler 51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNLERDE TAŞ KESİLME 54
A- Semâvî olmayan dinlerde taş kesilme 54
B- Semâvî dinlerde taş kesilme 55

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKLERDE TAŞ KESİLME 60
A- Asya Türklerinde taş kesilme 60
1. Kumuk metni 61
2. Kırgız metni 62
3. Altay metinleri 62
B- Avrupa Türklerinde taş kesilme 62
C- Anadolu Türklerinde taş kesilme 64
1. Efsanelerin konularına göre tasnifi 64
2. Bazı motif ve tiplere dair 65
a) Değişik bölgelerde tesbit edilen benzer efsaneler . 66
b) Aynı taş yığınına bağlanan değişik efsaneler . 66
c) Taş kesilme motifine yer veren farklı efsaneler . 67
ç) Birden fazla motifli efsaneler 68
3. Efsanelerdeki folklorik unsurlar 68
a) Sayılar 68
b) Âdetler 69
c) Yer adları 69
4. Diğer anlatmalarla ortak motifler 70
a) Efsanelerdeki masal motifleri 71
b) Efsanelerdeki fıkra motifleri 72
c) Kesikbaş motifi 72
5. Taş kesilme motifine yer vermeyen benzer efsaneler 73
6. Anadolu folklorunda taş kesilme 76
7. Taşların canlanması 76

Sayfa

NETİCE 78

BİBLİYOGRAFYA 82

I. Kataloglar 82

II. Kitap ve makaleler 83

İNDEKS 87

I. Şahıs adları 87

II. Eser adları 89

III. Yer adları 92

IV. Diğerleri 94

V. Efsane tipleri 96

VI. Motifler 98

TAŞ KESİLME MOTİFİNE YER VEREN EFSANELERİN TİP KATALOĞU 100

KAYNAKLAR 101

Kitaplar 102

Dergiler 103

Dergilerdeki yazılar 103

Talebe mezuniyet tezleri 104

Derleyiciler 104

TİPLERİN İLLERE GÖRE DAĞILIŞI 108

TAŞ KESİLME MOTİFİNE YER VEREN ANADOLU-TÜRK EFSANELERİNİN TİP KATALOĞU

UMUMÎ PLANI 110

1– 45 Aşk 111

51–100 Zor durumdan kurtulma 118

111–160 Saygısızlıklar 125

171–190 Kötü huylar 129

201–220 Hızır ve insanlar 131

231–280 Değişik taş kesilmeler 134

291–300 Eksik anlatılanlar 140

ÖNSÖZ

Bugüne kadar Anadolu-Türk efsaneleri üzerinde hemen hemen hiç durulmamıştır. Diğer anlatmalarda görülen neşir bolluğunun yanında efsane ile ilgili neşirler de pek azdır. Neşrin azlığı elbetteki çalışmalara geniş ölçüde tesir etmiştir. Ancak, Anadolu'nun bir efsaneler hazinesi olduğu düşünülürse, bugüne kadar meseleye yaklaşılmaması onun için büyük bir kayıp olmuştur. Masal, halk hikâyesi, fıkra gibi halk anlatmaları ile ilgili pek çok çalışmanın yapılmasını onlarla ilgili neşriyata bağlamak yerinde olacaktır. Derleme faaliyetleri sırasında daha ziyade masal ve hikâye anlatıcılarına gidilmesi, bu tür anlatmaların çokça tesbît edilmesine vesile olmuştur. Sınıflamanın dinî efsaneler bölümünde yer alan büyük bir grubun anlatıcısı olan ve masal, hikâye cinsinden anlatmalara itibar etmeyen kaynak şahıslara gidilmemesi hemen her derleyicinin ihmalinden kurtulamamıştır.

Biz, çeşitli yollarla derlediğimiz efsaneleri inceleme konusu olarak ele aldığımızda, malzemenin çokluğu karşısında yeni bir çıkış yolu aramak zorunda kaldık. Anadolu'da anlatılan bütün Türk efsanelerini bir arada ele almak, onların ancak çok umumî olan vasıflarına temas etmekle kabil olacak idi. Böylece, üzerlerinde ayrı ayrı durulması gereken bazı pek yaygın motifler hakkında istenilen bilgiler belki de hiç verilemeyecekti. Bunu düşünerek yalnız tek motife yer veren bir efsane grubu ele alınarak üzerinde çalışılmış ve sistematik olarak tasnifi neticesinde bir de kataloğu ortaya konulmuş oldu. Kataloğumuzda yer alan birkaç yüz efsanenin metinlerine inceleme sırasında hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Ancak, ilgili yerlerde katalogdaki tip numaralarına atıfta bulunularak onun daha kolay istifade edilebilir olması sağlanmıştır.

Efsane kavramı, halk kültürü sahasında olsun, edebiyat sahasında olsun, pek çok değişik mânâda kullanılagelmektedir. Bugün bile, gerekli bilgilerle techîz edilmemiş pek çok derleyici efsane adı altında masal, fıkra vs. derlemektedir. Kılavuz kitapların hepsinde efsane ile masal, ya aynı başlık altında toplanmıştır veya birbirini takip eden iki alt bölüm olarak

yer almıştır. Bu sebeple, efsane derlemeleri daha başlangıçta bir talihsizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Bunun önüne geçilmesi için de efsanenin ne olduğunun çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, içinden çıkılmaz karışıklıklar bizi çalışamaz hale getirecektir. Efsanelerin halk hikâyesi, masal, fıkra, vs. gibi diğer anlatmalar ve destanlar ile ortak motiflere sahip olması da bizi yanıltabilir. Bu yanılmanın önüne geçebilmek için de metinlerden hareket ederek efsane hakkındaki bütün bilgileri en doğru şekilde elde etmek zorundayız. Bu çalışmamızın ilgili bölümünde bu tür yanılmaların önüne geçmeye yardım edecek bilgilere yer verilmiştir.

Yabancı ülkelerde efsane üzerine yapılan çalışmalardan da istifade edilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunduğumuz sıralarda elde ettiğimiz muhtelif dillerdeki kaynaklar bizim en büyük yardımcılarımız olmuştur. Bibliyografyadaki eserlerin hepsi gözden geçirilmiş ve birer nüshası da beraberimizde Türkiye'ye getirilmiştir. Bilhassa kongre tebliğleri, değişik görüşlere toplu olarak yer verdikleri için meseleye ışık tutan kaynakların başında yer almaktadır.

Çalışmalarımız esnasında karşılaşılan en büyük güçlük, Türk efsaneleriyle mukayese etmek için gerekli olan yabancı efsanelerin fazla olmamasıydı. Gözden geçirilen kaynaklar, daima belirli birkaç efsane ve hâdiseye işaret ediyorlar, fakat daha değişiklerine hiç temas etmiyorlardı. Bununla beraber elde edilen metinlerle yapılan mukayeseler netice almamıza yardımcı olmuşlardır. Motif-Index of Folk Literature adlı 6 ciltlik katalogdaki benzer motifler de bizim için birer çıkış noktası teşkil etmişlerdir. Ayrıca gözden geçirilen 20'ye yakın kataloğun içine aldığı geniş bir coğrafyadaki efsaneleri de mukayese için değerlendirilen kaynaklar arasında sayabiliriz. Böylece metin eksikliğini motif zenginliği ile gidermek imkânı hasıl olmuştur.

İncelememizin çeşitli yerlerinde zaman zaman milletlerarası motif ve tip numaralarına temas edilmiştir. Bizim kataloğumuzdaki efsane tip numaralarına ise sık sık işaret edilmiştir. Biz de milletlerarası teâmüle uyarak, şahıs, eser, yer, vs. adlarına ilâve olarak indeskte bunlara da yer vermeyi uygun bulduk. Böylece, hangi tip ve motifin daha dikkat çekici olduğu indeksimizin bu bölümünün incelenmesinden sonra kolaylıkla anlaşılabilecektir.

Bizi en çok uğraştıran bölüm ise kataloğun hangi esasa göre planlanacağı meselesi oldu. Önümüzde millî ihtiyaca cevap verecek hiç bir örnek yoktu. İstifade edilen kataloglar Hindistan'dan Amerika'ya, Finlandiya'dan Afrika'ya kadar olan geniş bir sahayı içine almasına karşılık planı örnek alınabilecek bir tek çalışma yoktu. Tek motif esası üzerine hazırlananlarda

ise motif farklılığı mühim bir engel teşkil ediyordu. Umumî kataloglar ise yüzlerce motifi bir arada vermek zorunda oldukları için motiflerin sınırları oldukça dar tutulmuştu. Bizim için tek yol kalmıştı : Efsanelerimizin ihtiyacını karşılayacak yeni ve millî bir katalog hazırlamak. Bu mesele üzerinde uzun uzun düşünülmüş ve meslekdaşlarımızla tartışılmıştır. Neticede bu çalışmamızda sunulan katalog, daha evvelki 2 değişik denemeden sonra ortaya konulan asıl plana dayandırılmıştır. Aynı motife sahip olan yeni efsaneler için kataloğumuzda boş numaralar bırakılmıştır. Benzer efsaneler için de alt sınıfların açılması mümkündür. Böylece, tesbit edilecek yeni efsaneler ana plana dokunulmadan kataloğumuza ilâve edilebilecektir.

Efsaneleri kataloglama çalışmaları bugün pek çok ülke için henüz daha başlangıç safhasındadır. Ancak bu işte son derece ileri giden ülkelerin varlığını da unutmamak gerekir. Bu ülkelerdeki çalışmalar millî kataloğların hazırlanması esasına dayanmaktadır. Her ülkenin araştırıcıları, kendi şartlarına göre millî kataloglarını hazırlayacaklardır. Bunların çoğalması halinde de milletlerarası katalogların tesbîtine geçilecektir. Bu safha için vakit henüz erkendir. Pek çok Avrupa ülkesinin bile bu işi halletmediği düşünülürse, geç kalmadığımız anlaşılır. Önümüzdeki yıllarda yapılacak tamamlayıcı çalışmaların, bizi de milletlerarası katalogların hazırlanmasında temsil edeceği kanaatindeyiz.

Bu çalışmalarımızın eksiksiz olabilmesi için pek çok meslekdaşımızın yakın ilgilerini gördük. Almanca ve Fransızca metinlerin tercümesinde, Fakülte'mizin ilgili bölümlerindeki genç arkadaşlarımızın emekleri çoktur. Metin derlemeleri için yurdumuzun dört bir bucağından pek çok öğretmen, talebe ve meraklı kimse yardımlarını esirgemediler. Hepsine ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum, 10 Ocak 1977 Saim SAKAOĞLU

GİRİŞ

Taş kesilme motifi ile ilgili olarak ileriki sayfalarda göreceğimiz çeşitli bilgilere girmeden evvel, bugüne kadar umumiyetle yanlış bir yere oturtulan efsane kavramı hakkında bazı noktaların aydınlatılmasını uygun bulduk. Kavramın kapladığı geniş saha ister istemez, diğer bazı yakın nevilerle tedâhüllere sebep olmaktadır. Efsanenin ne olduğunun iyi bilinmesi halinde, taş kesilme motifine yer verenlerinin anlaşılması daha kolay olacaktır.

Bugüne kadar efsanenin bu tür husûsiyetlerine derli toplu olarak hiç bir Türkçe kaynakta yer verilmemiştir. Bu sûretle, asıl konumuzun incelenmesi esnâsında karşılaşılması muhtemel bazı sorular da kendiliğinden ortadan kalkmış olmaktadır. Burada verilen bilgilerin asıl meseleye ışık tutacakları göz önüne alınarak mümkün olduğu kadar kısa olarak ele alındıkları da hatırdan çıkarılmamalıdır.

A- Halk Anlatmaları

Bir milletin elimizde bulunan ilk yazılı mahsulleri, o milletin atalarının ilk mahsulleri değildir. Eldeki bu ilk mahsullerin taşıdığı bazı husûsiyetler, onların, uzun yılların süzgecinden geçerek o şekli aldıklarını göstermektedir. Asırlar boyu insanların dillerinden düşürmediği masallar, efsaneler, destanlar, atasözleri vs. zamanla en mânâlı şekle bürünmüştür. Bunlar, ait oldukları cemiyete göre de tarihin muayyen bir devresinden itibaren kaydedilmeye başlanmıştır. 11. asır Orta Asya Türkleri arasında söylenilmekte olan pek çok mahsulün ilk defa Kâşgarlı Mahmud tarafından Divânü Lügat-it- Türk adlı eserine alındığını biliyoruz. Buradaki manzum parçaların nasıl bir emek mahsulü olduğu, onların hiç değilse gelişmiş bir zevke sahip kimseler tarafından söylendiğine işaret etmektedir. 8. asırda dikilen Orhun Abideleri'nin dili ile Divânü Lügat-it-Türk'ün dili mukayese edilirse aralarındaki fark derhal göze çarpacaktır. Dilin gelişmesi sadece günlük konuşmalarla olmaz. Hayatın

acı ve tatlı anlarını dile getiren mahsuller de bu değişmede rol oynarlar. Ağıtlar, türküler, destanlar gibi manzum; masal, efsane, hikâye gibi mensur mahsuller yılların onlarda yaptığı nice değişikliklerden sonra yazıya geçirildikleri şekle girmişlerdir. Divânü Lügat-it-Türk'teki bazı atasözlerinin bugünkü şekilleri hatırlanırsa, zamanın yaptığı değişiklik kolayca anlaşılacaktır. "Atası açıg almıla yise oglının tışı kamar /Baba ekşi elma yer, oğlunun dişi kamaşır."[1]

Türklerin hikâye etmeye dayanan en eski yazılı mahsullerinden birisi de Oğuz Kağan Destanı'dır. İslâmiyeti henüz kabul etmemiş Türk boyları arasında Uygur harfleri ile yazıya geçirilen tek nüshanın, budizm, maniheizm gibi dinlerin tesiriyle başka dillerden tercüme edilen ve içinde hikâyeler bulunan metinlerin yabancılığı düşünülürse, değeri daha kolay anlaşılacaktır. Orhun ve Yenisey nehirlerinin civarında bulunan âbideler ise muhtevaları ve dikilme sebepleri ne olursa olsun, devlet adamlarının görüşlerini aksettirdikleri için bu bahsin dışında kalmaktadırlar.

Oğuz Kağan Destanı ve Divânü Lugat-it-Türk gibi Türk halk kültürünün ilk yazılı mahsulleri olan eserlerden hareket edilerek daha sonraki asırların eserlerine geçildiğinde, malzemenin zamanla nisbetli olarak arttığını ve çeşitlendiğini görüyoruz. Anlatıldıklarına asla şüphe etmediğimiz, fakat metinleri elimizde bulunmadığı için ilk şekilleri hakkında bilgi sahibi olamadığımız bazı türlerin, daha sonraki asırlarda gördüğümüz mükemmel şekilleri bizi, daha eski devirler için güzel şeyler düşünmeye sevketmektedir.

Bugün halk anlatmaları adını verdiğimiz masal, efsane, halk hikâyesi, fıkra gibi türlerin Türk kültür tarihindeki ilk örnekleri ne zaman yazıya geçirilmiştir, bunları kat'î olarak cevaplandıramıyoruz. Fakat bunların pek çoğunun güzel örnekleri, her halde, şamanların dilinde vücut buluyordu. Bugün elimizde mevcut olanlar, Türklerin bu husûslarda ne kadar kabiliyetli olduklarını göstermektedir.

Bu husûs ile ilgili olarak verilecek bir örneğin, halk anlatmalarının tarihî seyrine ışık tutacağını ümit etmekteyiz. En geç 14. asırda yazıldığını içindeki arkaik kelimelerden anladığımız Dâstan-ı Ahmed Haramî adlı mesnevînin konusu olan hikâye günümüzde Anadolu'nun hemen her bölgesinde anlatıldığı gibi Makedonya Türkleri arasında da canlılığını korumaktadır[2]. Halk arasında anlatılan bir hikâyenin nazmedilmiş şekli olduğunu tahmin ettiğimiz bu mesnevî bize bazı husûslarda ışık tutmak-

(1) [Kaşgârlı Mahmud], Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi, ter. Besim Atalay, c. II, s. 311.
(2) Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları, s. 41-42 ve 141-42.

tadır. Araya yedi asır gibi uzun bir devrin girmesine rağmen anlatmanın bünyesinde esaslı değişiklikler olmamıştır. Ayrıca, böyle bir eserin en az birkaç asırdan beri Türkler arasında anlatılagelmekte olduğunu söylemek, her halde fazla iyimserlik olmasa gerektir.

Evliyâ tezkerelerinin çoğalması, halk arasında evliyâ hakkında anlatılan kerâmetlerin yayılması efsane ve onun husûsî bir dalı olan menkabenin; dinî kitaplardaki yaratılış ile ilgili bilgilerin halk muhayyilesinde aldığı şekiller mitin; devrin nüktedanlarına mal edilen, aslında değişik şahışların başından geçen ve umumiyetle bir söz cambazlığına dayanan kısa anlatmalar fıkranın; çoğu gerçekten yaşamış yiğit kişiler ve âşıkların maceralarını dile getiren uzun soluklu anlatmalar halk hikâyelerinin ilk kadrolarını teşkil etmişlerdir. Bugün, araya giren asırların meydana getirdiği geniş bir perspektiften baktığımız zaman bunların zamanla nasıl gelişip arttığını görmekteyiz. Bunda, hem eskilerden bazılarının ancak günümüzde ele geçmiş olmaları, hem de yeni yeni anlatmaların eskiye ilâve edilmesinin büyük rolü vardır.

Türkçede halk anlatmaları üzerine yapılmış çalışmalar azdır. P.N. Boratav, Ş. Elçin, M. Bali, F. Türkmen'in halk hikâyeleri; B. Seyidoğlu, U. Günay ve bizim masallar; D. Yıldırım'ın fıkralar üzerine yaptığı çalışmaları bu arada sayabiliriz. Bahaeddin Ögel'in efsane ve destanlarımız üzerine hazırladığı mükemmel eseri, Türk Mitolojisi'ni de burada zikretmeliyiz. Çoğu amatör olan pek çok araştırıcı zaman zaman bu bahislere değişik açılardan yaklaşmışlar, fakat bütün olarak ele almamışlardır. Son yıllarda saha üzerinde yapılan çalışmaların artması her tür üzerinde müstakil araştırmaların ortaya konulmasını sağlamıştır.

Bugün araştırma ve incelemeler, ya yazma ve cönklerdeki yazılı malzemelere, veya halk ağzından derlenen yaşayan malzemelere dayandırılmaktadır. Türk halk anlatmalarının tam bir değerlendirilmesini yapabilmek için hem yazma ve cönklerdeki yazılı metinlerin, hem de halk ağzından derlenen taze metinlerin birlikte ele alınıp işlenmesi gerekmektedir. Bu da her şeyden evvel zaman meselesidir. Biz, bu çalışmamızda, sadece, bir türün yaygın bir motifini ele alıyoruz. Bu çalışma, ilerideki benzer çalışmaların bir başlangıcı olacaktır. Masal, hikâye, mit, fıkra üzerinde yapılan ve yapılacak çalışmalar da şüphesiz Türk anlatma geleneğinin varlığının delili, geleceğinin de temel eserleri olacaktır.

B- Efsane nedir?

Efsane üzerine 19. asrın ilk yarısından itibaren çalışmalara başlanılmıştır. Konunun en ağırlık kazandığı devreler ise asrımızın ilk ve üçüncü

çeyrekleridir. Meselenin ele alındığı ilk yıllarda yapılan ve bugün de araştırıcılar tarafından aşağı yukarı kabul edilen bir efsane tarifi vardır. Alman dili ve halk bilgisine büyük eserler kazandıran Jakob Ludwig Karl Grimm (1785-1863) ile kardeşi Wilhelm Grimm (1786-1859)'in ortaya koydukları bu tarifi gördükten sonra bazı tanınmış araştırıcıların efsane ile ilgili görüşlerine de bu arada yer vereceğiz.

Terimin tarifine geçmeden evvel şu husûsu göz önünde bulundurmak zorundayız. Batı dillerine aynı Latince kökten (legendus) gelen efsane kelimesi (İngilizcede 'legend', Fransızcada 'légende', Almancada 'legende'(ayrıca sage), İtalyancada 'leggenda', İspanyolcada 'leyenda') uzun yıllardan beri bu kadar çeşitli dilde terim olarak kullanılırken bazı güçlükler ortaya çıkmıştır. Laurits Bøtker "Dictionary of Folklore" da bu kelimeye 5 sayfa ayırmış ve tarifini verebilmek için bir kaç düzine kaynağa müracat etmiştir[3]. Bøtker burada, kelimenin çeşitli kullanılma yerlerini göstermeye bilhassa dikkat etmiştir.

Efsanenin en iyi bilinen ve diğer pek çok tarifin dayandırıldığı Grimm Kardeşlerin tarifi şöyledir: Efsane, gerçek veya hayalî muayyen şahıs, hâdise veya yer hakkında anlatılan bir hikâyedir[4].

Bu tarif 3 ana unsuru içine almaktadır:

1. Efsane, anlatıcının tarihî zaman kavramı içinde uygundur. Şöyle ki:

a) Efsane, muayyen bir tarihî (gerçek veya hayalî) hâdise ile ile birleştirilmiştir.

b) Efsane, muayyen bir şahısla, yani, bir ad verilen tarihî (gerçek veya hayalî) bir şahsiyet ile birleştirilmiştir.

2. Efsane, anlatanın coğrafî alan kavramına uygundur; yani, o, belirli bir yerle birleştirilmiştir.

3. Efsane hakikî bir hikâyedir. Gerçi o, tabiatüstü hâdiselerle iş görür, ama anlatıcıları tarafından ona inanılır. Onu anlatanın ve dinleyenin hakikî dünyasına mahsusmuş gibi itibar edilir. Bu husûsu masalla mukayese edersek şöyle diyebiliriz: Peri masalları da tabiatüstü hâdiselerle iş görür, fakat anlatıcıları ona inanmazlar[5].

(3) Julian Krzyżanowski, Legend in Literature and Folklore. Fabula, c. 9, s. 111.

(4) Heda Jason, Coneerning the "Historical" and the "Local" Legends and Their Relations. Journal of American Folklore, c. 84, s. 134.

(5) a.y.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi daha sonraki yıllarda yapılan tarifler aynı unsurlara dayandırılmıştır. Bazı araştırıcılar ise bu tarifin unsurlarını zorlamışlar ve yeni bir tarif aramanın gayreti içinde bulunmuşlardır.

Max Lüthi'ye göre, yeni bir kavram olan efsane (sage) aslında, gerçekte vukua gelmiş hâdiseleri hikâye eder. Fakat o, gerçekten iki şekilde uzaklaştırılmaktadır. Ağızdan ağıza nakledilirken değişikliğe uğramasının yanmda şairler tarafından edebî olarak işlenmeleri de başlıca değişme sebebi olmaktadır. Dar mânâda efsane, masallarda olduğu gibi, tabiatüstü bir hâdisenin takdimidir, hikâye edilişidir. Asıl halk efsanesi ise alışılamamış, tuhaf ve ekseriyetle huzursuzluk meydana getiren şeylerden, şekillerden ve hâdiselerden bahseder[6].

Efsane için "Gerçek veya olması muhtemel inançlarla sarılmış şahıslar, yerler ve hâdiseler hakkındaki hikâyelerdir" diyen Kenneth W. -Mary W. Clarke[7] ile "Genel olarak inanılan muhtevayı veren, halka has bir hikâyedir" diyen Carl-Herman Tillhagen[8] aslında farklı şeyler söylememişlerdir.

Efsaneyi daha değişik bir şekilde tarif etmek isteyenlerin başında Robert A. Georges gelmektedir. Ona göre "Bir efsane yakın veya tarihî geçmişe dayandırılan, anlatan ve dinleyen ile ilgili, onlar tarafından doğru olduğuna inanılan bir hikâye veya anlatmadır[9]". Georges, bizim, böyle bir tarifi sürpriz olarak karşılamamıza dikkatimizi çekmektedir.

Tarifi, kelimenin eski mânâlarından hareket ederek vermeye çalışan ünlü bir sözlük de şunları söylemektedir: Aslında dinî merasimlerde veya dinî yemeklerde okunan, umumiyetle bir azizin veya şehidin hayatı hakkındaki şeylerdir. Jacobus de Voragine'in Golden Legend'i azizlerin hayatlarını anlatan böyle bir koleksiyondur. Şimdi ise bir şahıs, bir yer veya bir hâdise hakkında söylenilmiş, an'aneden gelen malzemelerle karışık olarak bir gerçeğe dayandırıldığı farzedilen bir anlatmadır[10].

Tariflerden hareket ederek efsanenin husûsiyetlerini şu şekilde tesbît edebiliriz:

(6) Max Lüthi, Märchen, s. 6-7

(7) Kenneth W.-Mary W. Clarke, Introducing Folklore, s. 24.

(8) Carl-Herman Tillhagen, Was ist eine Sage ? Acta Ethnographica Academia Secientiarum Hungaricae, c. 13 s. 9.

(9) Robert A. Georges, The General Concept of Legend: Some Assumptions to be Reexained and Reassessed, s. 7.

(10) Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend, s. 612.

a) Şahıs, yer ve hâdiseler hakkında anlatılırlar.

b) Anlatılanların inandırıcılık vasfı vardır.

c) Umumiyetle şahıs ve hâdiselerde tabiatüstü olma vasfı görülür.

Tariflerde yer almayan şu husûsiyeti de dördüncü madde olarak ilâve edebiliriz:

ç) Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren bir anlatmadır.

C- Efsanelerin teşekkülü

Halktan derlenen sözlü anlatmaların adları sayılırken umumiyetle masal ile efsane birbirini takip edecek şekilde zikredilirler. Gerçekten de ikisi arasında çok sıkı bir yakınlık vardır. Kabaca yapılan tasniflerde masal ile efsane aynı başlık altında toplanır. Halk bilgisi hakkında eser hazırlayan yerli ve yabancı araştırıcılar bu iki anlatmayı ya aynı ana başlık altında toplamışlardır, veya biri diğerini takip etmiştir.

Masal ile efsanenin birbirlerine bu kadar yakın olmaları daha başka husûslarda da görülür. Ama aralarında mühim bir fark vardır, bu da onların teşekkülleridir. Masalın teşekkülü ile efsanenin teşekkülü arasında daha tariflerinde başlayan bir fark vardır. Masalın hayal mahsulü olmasına karşılık efsanenin gerçek olarak kabul edilmesi, teşekkül meselesinde aralarındaki farklılaşmaya yol açacaktır.

Masalların nasıl teşekkül ettiğini, menşe nazariyeleri değişik şekillerde izah etmektedir. Geçen asırdan beri masallar üzerinde çalışan araştırıcılar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bütün bu görüşleri Stith Thompson, üzerlerinde ayrı ayrı durarak tanıtmıştır[11]. Zaman zaman masal ile efsanenin, mitin teşekkülü için aynı nazariyeler ileri sürülmüştür. Ama bunlar hiç bir zaman anlatmaların bütünü için geçerli olmamıştır. Nitekim masallar arasında efsane diyebileceğimiz pek çok metnin bulunması böyle bir müşterek menşe aramayı gerektirebilir. Ama, bir 'Sabırtaşı' masalı ile bir 'Genç Osman' efsanesi için aynı menşe nazariyesini kabûl etmek imkânsızdır.

Arnold von Gennep, efsanelerin teşekkülü ile ilgili olarak yaptığı çalışmalarında, meseleye daha evvel eğilen meslekdaşlarının görüşlerini ayrı ayrı tanıtmıştır. Bunlar arasında Raoul Rosières ve M. Benigni'nin

(11) Stith Thompson, The Folktale, s. 367-90, Geniş bir Türkçe özeti için bkz. Bilge Seyid oğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar. Ankara, 1975, s. xxix-xxxv. Bizim Gümüşhane Masalları adlı çalışmamızın ilgili bölümü için bkz. s. 367-69.

görüşlerini sayabiliriz. Konumuza daha yakın olması dolayısıyle biz burada ilkini kısaca gözden geçirecek, başka araştırıcıların bu konudaki görüşlerini ilâve edeceğiz.

R. Rosière'nin ileri sürdüğü kaideler 3 grupta toplanmaktadır:

1. Menşelerle ilgili kaide: Aynı aklî kapasiteye sahip olan bütün milletlerde muhayyile aynı şekilde tezahür eder. Böylece benzer efsanelerin yaratılışına sebep olur.

2. Birinin yerine diğerinin geçmesi kaidesi: Bir kahramanın hatırası zayıfladıkça onun şerefine yaratılmış olan efsane bu kahramanı terkeder ve daha meşhur birine mal olur.

3. Adapte olabilme kaidesi: Çevre değiştiren her efsane yeni çevrenin sosyal ve etnografik şartlarına kendisini adapte eder[12].

Arslana binip yılanı kamçı olarak kullanma motifiyle kurulan efsaneyi birinci kaideye, 'Didon Hilesi' diye bilinen, kurnazlıkla toprak elde etme motifine yer veren efsanede Hasan Sabbah'ın yerine Battal Gazi'nin geçmesini ikinci kaideye, yusufçuk veya ibibik kuşunun aslında 2 çoban veya 2 kardeş olması şeklinde değişiklik göstermesi de sonuncu kaideye örnek olarak gösterilebilir. Verilen örneklerin çoğaltılması meseleye daha da açıklık kazandıracaktır. Muhtelif kitaplarda okuyacağımız herhangi bir efsane bunlardan birine örnek olabilir.

Bu husûsta Mary Campbell bir noktaya dikkatimizi çekmektedir. Hiç tahsili olmayan anlatıcılardan tesbît edilen efsane ve mitler arasında Homeros ile ilgili episotlar bulunmaktadır. Bunlar bölgenin rengini ve dillerini tamamiyle kaybetmiş değillerdir[13]. O halde, çok eski edebî eserlerin daha sonraki devirlerde teşekkül eden efsanelere kaynak olabileceği meselesini hatırdan çıkarmamak gerekmektedir[14].

Efsanelerin menşei meselesi, aslında bu terimin tarifi yapılırken az da olsa açıklanmış oluyordu. Bu kadar açıklamayı kâfi görüyoruz.

Ç- Efsane tipleri

Diğer halk anlatmalarında olduğu gibi efsaneleri de tipleri açısından tasnif etme ihtiyacı hissedilmiş ve bu arada mühim çalışmalar yapılmıştır. Asrımızın başında masal tipleriyle birlikte mütâlaa edilen

(12) Arnold von Gennep, La Formation des Légendes, s. 284.

(13) Introducing Folklore, s. 49.

(14) Dede Korkut'ta geçen bir motifin efsanelere aksetmesi için bkz. Philologiae Turcicae Fundamenta II, s. 60

efsane tipleri, umumiyetle bir arada yer almışlardır. Antti Aarne'ın Estnische Märchen- und Sagenvarianten (Hamina, 1918, FFC 25), J. Qvigstad'ın Lappische Märchen- und Sagenvarianten (Helsinki, 1925, FFC 60), Oskar Loorits'in Livische Märchen- und Sagenvarianten (Helsinki, 1926, FFC 66) adlı çalışmalarını bu arada sayabiliriz. A. Aarne'ın sadece efsanelere ayırdığı ilk çalışması, bu sahada dikkati çeken mühim bir eserdir: Verzeichnis der finnische Ursprungsagen und ihrer Varianten (Hamina, 1912, FFC 8).

Bu çalışmaların hepsinde efsaneler, tıpkı masal tiplerinin tasnifinde olduğu gibi evvelâ ana başlıklara sonra da her ana başlık kendi içinde alt dallara ayrılmıştır. Sahasında ilk olması bakımından Aarne'ın Fin Menşe Efsaneleri ve Varyantları Kataloğu adlı eserini kısaca gözden geçirelim.

Katalog 9 ana gruba ayrılmıştır. Bu gruplar ve her birine ait tip sayısı aşağıda gösterilmiştir: 1. Dünyanın yaratılışı (1-10), 2. İnsan (11-47), 3. Memeli hayvanlar (48-81), 4. Kuşlar (82-104), 5. Sürüngenler (105-110), 6. Kurbağalar (111-114), 7. Balık (115-119), 8. Böcekler, Örümcekgiller (120-125), 9. Bitkiler (126-132).

Bu tasnifte dikkati çeken husûs, masal tipleri tasnifinde olduğu gibi ileride bulunacak yeni tipler için boş numaraların bırakılmamasıdır. Kısacası, katalogda 132 efsane yer almaktadır. Halbuki aynı araştırıcının Fin masal tipleriyle ilgili kataloğunda birinci bölümü teşkil eden 'hayvan masalları'nın 'vahşi hayvanlar' ile ilgili olan ilk 69 tipin 35 tanesi, ileride bulunacak yeni tipler için boş bırakılmıştı[15]. Bütün tiplerin alındığı kaynakların ayrı ayrı gösterildiği eser günümüz efsane çalışmaları için ışık tutan bir çalışmadır. Bununla beraber yeni çalışmaların bu eseri çoktan aştığını, daha ilmî ve kullanılabilir katalogların hazırlandığını da unutmamak gerekir.

A. Aarne'ın Estonya, J. Qvigstad'ın Laponya ve O. Loorits'in Livonya masal ve efsaneleriyle ilgili katalogları, bu iki anlatmayı esas alan 2 ana gruba bölünmüşlerdir. Bu gruplar da çeşitli alt gruplara ayrılmışlardır. Fakat her kataloğun başlıkları diğerlerinden farklılık göstermektedir.

Müteakip yıllarda efsane tipleri üzerindeki çalışmalar daha da artar. Son yıllarda neşredilen 3 mühim efsane kataloğu hakkında da bazı noktalara kısaca temas etmeyi faydalı buluyoruz.

(15) Antti Aarne, Verzeichnis der Märchentypen mit Hilfe von Fachgenossen ausgearbeitet, s. 1-5. Boş bırakılan tip numaraları şunlardır: 10-14, 16-19, 22-29, 34-35, 44-46, 48-49, 51-54, 58-59, 63, 66-69.

A. Aarne'ın 1910'da neşrettiği masal tipleri kataloğu daha sonra S. Thompson tarafından 1928 ve 1961 (bunun yeni baskısı 1964) yıllarında iki defa gözden geçirilerek yeniden neşredilir. Thompson ilk tasnifte ileride bulunacak yeni tipler için boş bırakılan numaralarla birlikte 1999'a varan tip sayısını[16] sonuncu tasnifte 2499'a çıkartmıştır[17]. Norveç'te derlenen bir grup efsaneyi The Migratory Legend adıyle neşreden Reidar Th. Christiansen, Thompson'ın 2499'da bıraktığı masal tipi sayısına 500 sayılık bir boşluk bırakarak migratory (Almancası wardersage) efsanelerin tasnifine 3000'den başlamıştır. Onun 8 ana grupta incelendiği efsane tiplerinin son numarası 8025'tir[18]. Burada sayının son derece büyük olması dikkati çekicidir. Efsane sayısına göre katalogda bırakılan boşluklar pek fazladır. Meselâ ikinci grubun son sayısı olan 3080'den üçüncü gruba atlanırken 4000'e geçilmektedir.

Efsane tasnifiyle ilgili olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan en mühim çalışma şüphesiz Barbara Allen Wood'un sadece bir grup efsaneyi içine alan tasnifidir[19].

Bu çalışmasında Wood, sınırlı bir konu üzerinde tip indeksi hazırlayarak konuyu enine boyuna inceleme imkânını elde etmiştir. 1955'te The Devil in Dog Form: A Study of the Literary and Folkloristic Background of the Poodle Motif in Goethe's Faust adıyle doktora tezi olarak hazırlanan eser, daha sonra gözden geçirilerek genişletilmiştir. Wood, yaptığı araştırmada, Goethe'nin edebî kaynaklardan daha çok sözlü kaynaklardan istifade ettiği kanaatine varmış, onun köpeğinden hareket ederek halk bilgisi açısından değeri olan malzemenin sistamatik bir tasnifini yapmıştır.

Wood'a göre böyle bir çalışma daha evvel yapılmamıştır. Dar bölgeler yerine, milletlerarası değer taşıyabilmesi için çok geniş bir coğrafya ele alınmıştır. Romanya'dan Kanada'ya Norveç'ten İtalya'ya kadar yayılan ve çeşitli dillerin konuşulduğu bu coğrafyadaki benzer tiplerin tesbîti için binlerce metni içine alan 600 kadar kaynak incelenmiş, neticede bu tip kataloğu ortaya konulmuştur. Burada da yeni tipler için boşluklar bırakılarak 1175 tiplik bir katalog elde edilmiştir. Wood'un çalışmasında, diğer kataloglardan farklı olarak her alt grubun tip numarasına geçilmeden evvel geniş açıklamalarda bulunulmuştur.

(16) a.g.e., s. 65-66.

(17) A. Aarne- S. Thompson, The Types of the Folktale, s. 19-20.

(18) Reidar Th. Christiansen, The Migratory Legend, s. 15-17.

(19) The Devil in Dog Form-A Partial Type-Index of Devil Legends.

Konumuzla ilgili son mühim çalışma Lauri Simonsuuri'nin kataloğudur[20]. Bu çalışmada Fin efsaneleri konularına göre 15 gruba ayrılmışlardır. Her grup, Thompson'ın Motif Index of Folk Literature adlı eserinde olduğu gibi bir harf ile gösterilmiştir. Sıralama, her bölümde yeni den 1 ile başlamaktadır. İleride tesbît edilecek yeni tipler için boş numaralar bırakılmıştır.

Efsane tipleri ile ilgili çalışmaları bitirmeden evvel konu ile ilgili olan şu 3 kaynağı da zikretmek isteriz.

Byrd Howell Granger, The Talk of the Place: Folk History of Place Names and Legends of Places in Arizona. Appendix: A Motif Index of Lost Mines and Buried Treasures, 1962. Basılmamış doktora tezi. Burada, kayıp madenler ve gömülü hazineler ile ilgili olarak efsanelerin indeksi verilmiştir.

Ingeborg Müller ve Lutz Röhrich, ed., Deutscher Sagenkatalog X, "Der Tod und die Toten". Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, c. 13, 1967, s. 339-397.

William Hugh Jansen, A Content-Classification of a Random Sample of Legends, Mostly Local. Keystone Folklore Quarterly, c. 16 (nr. 2), Yaz 1971, s. 81-107.

Şüphesiz efsane tipleri üzerine yapılan çalışmalar bu kadar değildir. Biz burada sadece konuyu açıklığa kavuşturabilmek için çeşitli açılardan değer taşıyan bazı katalogları tanıtmış olduk. Aslında bu çok geniş bir konudur.

Bahsi bitirmeden evvel, Türk efsaneleriyle ilgili bir tip tasnifinin henüz yapılmadığını da ilâve edelim. Çalışmamızın sonunda taş kesilme ile ilgili Türk efsanelerini içine alan bir tasnif denemesine yer vereceğimizi burada hatırlatalım.

D- Efsaneler üzerine yapılan çalışmalar

Efsane, 19. asrın başlarından itibaren Avrupa'da ilgi görmeye başlamış, derleme ve inceleme gibi çeşitli sahalarda çalışma konusu olmuştur. Asrın sonlarında kesif bir şekil alan neşirler, yerini 20. asrın başında daha değerli araştırmalara bırakmıştır. Bir yandan efsane üzerine araştırmalar yapılırken diğer yandan efsanelerin de masallar gibi tip katalogları yapılmaya başlanılmıştır. Günümüzde ise, yapılan çeşitli toplantılarda efsanelerle ilgili meseleler üzerinde fikir birliğine varmak için halk bilgisi âlimleri bir araya gelmektedirler.

(20) Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen.

İslâm dünyasında evliyâ tezkereleri şeklinde ortaya konulan menkıbe külliyatlarının benzerleri hristiyan âleminde de görülür. Bunların en bilineni Golden Legend'tır. Bu gibi derlemeler husûsî bir maksada yöneldikleri için konumuzun dışında kalmaktadır. Ayrıca, 14. ve 15. asırlara âit seyahat kitaplarında efsanenin prototipi diyebileceğimiz metinlerin varlığı gözden kaçmamaktadır. Avrupa, efsane ile daha sonraki asırlarda oldukça ilgilenecektir. Türk dünyası için Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi mühim bir kaynaktır.

18. asrın sonlarına doğru J. Gottfried Herder ve Alman Romantikleri halk hikâyelerinin, bu arada efsanelerin değeri üzerinde tartışıyorlardı. Hattâ daha evvel derlenen Norveç ve İzlanda efsaneleri Almanya'da büyük bir değer kazanmıştı. Bu sıralarda Grimm Kardeşler halk bilgisi sahasında da görülmeye başlamışlardır[21].

Efsane üzerinde yapılan çalışmaları J. Ludwig Karl Grimm ve kardeşi Wilhelm Grimm ile başlatmak yerinde bir hareket olacaktır. Ortaya koydukları efsane tarifi bugün de bazı halk bilgisi araştırıcısı tarafından aynen kabûl edilen kardeşlerin, Alman efsaneleri üzerine eğilmeleri şüphesiz yeni yeni çalışmalara ışık tutacak vasıftadır. 1816-1818 yıllarında neşrettikleri 2 ciltlik Deutsche Sagen, ileride yapılacak pek çok çalışmanın âdetâ ilk ciltleri gibidir[22].

Aynı yıllarda ortaya konulan bir başka efsane koleksiyonu, en eski ve en iyi malzemeye yer vermesi bakımından üzerinde durulmaya değer bir husûsiyet taşımaktadır. J.M. Thiele'nin 1818-1823 yıllarında neşrettiği Danmarks Folkesagn, asrın başlarındaki mühim çalışmaların önde gelenlerindendir[23].

Efsane derlemeleriyle ilgili olarak ilk yıllarda yapılan çalışmaların gelişmesi hakkında şu husûs kâfi bilgi verecektir kanâatindeyiz. 1800'den evvel yapılan derlemelerin sayısı bir düzineyi bile bulmuyordu. 19. asrın ilk on yılında (1801-1810) sadece 3 çalışma dikkati çekerken bu miktar asrın ikinci on yılında (1811-1820) 21'e yükseliyordu. K. Wehrhan'ın 1908'de verdiği bibliyografyada ise aynı sayı 1000'i geçiyordu[24].

20. asrın başından itibaren metin neşrine hız verilirken efsane üzerinde ilk ciddî incelemeler de yapılmaya başlanmıştır. George L. Gomme'un

(21) Karl Wehrhan, Die Sage, s. 1.

(22) Alexander H. Krappe, The Science of Folklore, s. 98 not. 1. Grimm Kardeşlerin bu derlemeleri ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. R. Steig, Grimms deutsche Sagen. Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen. C. 135, s. 47-68 ve 225-259.

(23) A.H. Krappe, S. 99, not: 2

(24) K. Wehrhan, a.y.

1890'da The Hand-Book of Folklore adlı kitabında başlattığı çalışmalar Karl Wehrhan'ın 1908'de müstakilen efsane bahsine tahsis ettiği Die Sage adlı kitabı ile büyük bir gelişme göstermiştir[25]. Bu çalışmanın, efsane incelemelerine yaptığı hizmetlerden biri coğrafî bölgelere göre tasnif edilmiş mükemmel bir bibliyografyaya yer vermesidir.

Wehrhan, efsaneleri çeşitli açılardan incelemiş ve o gün söylenilmesi gereken bütün husûslara temas etmiştir. Efsane kavramının gelişmesi, çeşitleri, masal ile olan ilgisi geniş bir şekilde ele alındıktan sonra (s. 3-17) diğer bölümlerde de bazı mühim noktalara temas edilmiştir. Efsanenin teşekkülü ve ortaya çıkışı (s. 31-38) ve yayılışı (s. 38-42) zikre değer başlıca bölümlerdir.

Hemen aynı yıllarda Alman efsane araştırıcıları yeni yeni eserler ortaya koymuşlardır. Otto Böckel[26] ile Friedrich Ranke[27]'yi bu arada sayabiliriz.

Almanya'da efsane araştırmaları hızla gelişirken komşu bir ülkede de yeni çalışmalar yapılmaktaydı. Fransızların halk bilgisi sahasındaki ünlü âlimi Arnold van Gennep efsanelerle ilgili olarak çeşitli konularda yeni görüşler ileri sürmüştür. Bilhassa efsanelerin yayılmasıyle ilgili olarak ortaya attığı görüşler bugün de aynı ilgiyi görmektedir. Gennep'in "La Formation des Légendes" adlı eserinde ayrıca efsanelerin teşekkülü ile ilgili olarak ileri sürülen görüşlere yer verilmiş, bunlardan R. Rosière[28] ile M. Benigni[29]'nin iddiaları ayrı ayrı ele alınmıştır.

Bütün bu çalışmalarla efsane araştırmaları mühim gelişmeler kaydetmiştir. 1959 yılına gelinceye kadar daha çok şahısların gayretiyle gelişen bu çalışmalar, o tarihten itibaren ortak çalışmaların konusu olmuştur. Hattâ, efsane araştırmaları tarihinde 1959-1969 arasını "Kongreler Devri" diye adlandırabiliriz. Bu 10 yılık devrede efsaneyi tek konu olarak ele alan tam 6 kongre tertip edilmiştir. Aşağıda bu konu ayrıca ele alınacaktır.

İki asırdan beri çeşitli Avrupa ülkelerinde derlenip ancak bir kısmı neşredilen, büyük bir kısmı arşivlerde muhafaza edilen on binlerce efsanenin daha kolay istidafe edilebilir bir tasnifinin yapılması pek çok Avrupalı halk bilgisi araştırıcısının zihinlerini uzun zaman meşgul et-

(25) a.y.

(26) Otto Böckel, Die Deutsche Volkssage. Leipzig, 1909.

(27) Friedrich Ranke, Sage und Märchen. Strassburg, 1910.

(28) La Formation des Légendes, s. 283-84.

(29) a.g.e., s. 293-94.

miştir. Araştırıcılar, ferdî olan, hattâ millî hudutlar içinde kalan çalışmalar yerine bütün Avrupa milletlerinin efsaneleriyle ilgili olan çalışmaların yapılması fikri etrafında bileşmişlerdir. Bu fikir ile hareket eden efsane araştırıcıları "International Society for Folk-Narrative Research" adıyle kurdukları bir cemiyetin çatısı altında bir araya gelmişlerdir. İlk olarak 1959'da, Kiel'de başlayıp Kopenhag'da sona eren bir toplantı yapmışlardır. Kurt Ranke'nin başkanlığında toplanan bu ilk kongrede, daha ziyade ileriye yönelecek çalışmalar göz önünde bulundurulmuş ve fazla zaman kaybetmeden yeni toplantıların yapılması kararına varılmıştır[30].

Daha sonraki yıllarda toplanan Anvers (6-8 Eylül 1962) ve bilhassa Budapeşte (14-16 Ekim 1963) Kongreleri efsane araştırmaları için çok faydalı olmuş ve ilerisi için mühim diyebileceğimiz kararların alınmasına vesile olacak tebliğler sunulmuştur. Bu kongrelerde ileri sürülen görüşlerden bizce mühim olan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Karel Constant Peeters'a göre, milletlerarası çalışmalarda terim birliğine varmak kâfi değildir. Tasnif sistemlerinde beraberliğin sağlanması gereklidir. Millî kataloglardan hareket edilerek milletlerarası bir kataloğa ulaşmak mecburiyeti vardır[31]. Elde mevcut olan milletlerarası sistemler millî kataloglara dayandırılmadığı için millî ihtiyaçları karşılayamamaktadırlar[32].

K.C. Peeters, efsane ile ilgili olarak ileride yapılacak çalışmalar için bazı tekliflerde bulunmuştur. Bu mühim teklifleri şöyle hülâsa edebiliriz.

1. Millî repertuvarlara baş vuran milletlerarası bir plan hazırlanmalıdır.

2. Millî repertuvarlar kesin olmalıdır.

3. International Society for Folk-Narrative Research'ın bünyesinde, her millî bölge için mesul olacak bir üyeyi seçmeli; bu üyelerin yapacağı yardımlarla milletlerarası repertuvarın tamamlanmasına nezaret edecek bir komisyon teşkil edilmelidir[33].

(30) Bu kongreye sunulan tebliğler daha sonra "Internationaler Kongress der Volkserzählforscher in Kiel und Kopenhagen (19.8–29.8.1959), Vortrage und Referate" adıyle K. Ranke tarafından neşredilmiştir.

(31) Karel Constant Peeters, Theorie et pratique, s. 13. Bu ve kongrede sunulan diğer tebliğler K.C. Peeters tarafından neşredilmiştir. Tagung der "International Society for Folk-Narrative Research" Antwerp (6-8 September 1962). Berichte und Referate.

(32) a.g.e., s. 14.

(33) a.g.e., s. 26-27.

Aynı toplantıda yaptığı konuşmada Carl-Herman Tillhagen de Peeters'ın görüşlerini paylaşmıştır. Milletlerarası efsane kataloğu tanzim etme fikrinin bu derece olgunlaşmış olması ve kongrede böyle bir kataloğun teferruatı üzerinde durulacak kadar ileri gidilmesini sevindirici bulmuştur. Bütün bunlara rağmen, bu fikri tatbik sahasına koymakta acele edilmemesini, zira katalog yapmanın zaman ve sabır isteyen bir iş olduğunu ilâve etmek mecburiyetinde kalmıştır[34].

C.H. Tillhagen'in temas ettiği bir mühim nokta da şudur: Eğer araştırıcılar, çalışmaları içinde efsanelerle ilgili olan, masabaşı ve saha araştırmalarında elde ettikleri pratik tecrübelerini müzakerelerin devamında anlatsalardı büyük kolaylıklar sağlayacaklardı[35].

Tillhagen, üzerinde durduğu bazı mühim meseleleri ayrı ayrı ele almış, daha iyi anlaşılabilmesi için daha teferruatlı incelemelere girişmiştir. Araştırıcı bunları şöyle sıralamaktadır: Masal ile efsane arasında kesin bir sınır yoktur. Bir noktası dikkate alınarak "masal" diye derlenen şey, başka bir noktadan "efsane" olarak değerlendirilebilmektedir. Nitekim A. Aarne - S. Thompson kataloğundaki pek çok masal efsaneden başka bir şey değildir. Onun için aradaki sınır tesbiti ile vakit kaybedilmemelidir. Şüpheli hallerde metne hem masal hem de efsane diyebilmeliyiz[36].

Üzerinde durulan diğer mühim meseleleri kısaca şöyle hülâsa edebiliriz: Milletlerarası efsane tip ve motifleri kataloğunun hazırlanması, tiplerin kısımlara ayrılıp numaralanması ve her şeyden evvel mahallî katalogların hazırlanıp milletlerarası katalog çalışmalarına hız verilmesi[37].

Budapeşte Kongresi'nde, efsane çalışmalarının en başarılısına şahit olunmuştur. Burada alınan kararlar ve varılan görüş birliği bugün de aynen kabul edilmektedir. Bunda, daha sonraki toplantıların aynı başarıyı gösterememelerinin ve milletlerarası efsane kongrelerinin 1966'dan sonra yapılmamış olmasının da rolü olduğu muhakkaktır.

Bu kongrede de çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında Charles Joisten'in International Society for Folk-Narrative Research'e sunduğu tekliflere bilhassa dikkat çekilmektedir. Marie-Loise Tonèze'in bildirdiğine göre, Joisten'in tekliflerini şöyle değerlendirebiliriz:

(34) Carl-Herman Tillhagen. Der Internationale Sagenkatalog. Tagung der "International Society..., s. 37.

(35) a.y.

(36) a.g.e., s. 37-38.

(37) a.g.e., s. 38-40.

1. Neleri efsane diye alabiliriz?

2. Efsane diye alınanları nasıl tasnif etmeliyiz[38]?

Anvers Kongresi'nde alınan bir kararın neticesi olarak, araştırıcıların pek çoğu, kendi milletleriyle ilgili efsane çalışmaları ile bu kongreye katılmışlardır. Á. Kovács'ın Macar, C. Bărbulescu'nun Romen, Z. Romanska'nın Bulgar, G. Megas'nın Yunan, S.Ó Súilleabháin'ın İrlanda efsaneleriyle ilgili görüşleri de bu kongrede yer almış oldu.G.H. Tillhagen'in "Der Internationale Sagenkatalog" adlı tebliğindeki görüşlerine ise yukarıda ayrıca yer vermiştik (Bkz. s. 14).

Budapeşte Kongresi'nin başkanı Kurt Ranke, Anvers'te hazırlanan raporları ve üç günlük toplantıda ileri sürülen görüşleri değerlendirmek ve efsanelerin milletlerarası çapta tasnif edileceği ana grupların listesini hazırlamak üzere husûsî bir uzmanlar komitesi tayin etmiştir. Bu komitenin teklifi bütün üyelerin hazır bulunduğu bir toplantıda gözden geçirilmiş ve 6 ana grup halinde yapılan teklif bazı değişikliklere uğramıştır. Bu ana grupların 1, 2 ve 4 numaralıları aynen kabûl edilmiş, 5 ve 6 numaralı gruplar 3 numaralı grupla birleştirilmiştir. 5 numaralı grup "Local Legends", 6 numaralı grup ise "Mythological and Demonological Legends" adını taşıyorlardı. Bu grupların 3 numaralı grupla birleştirilmesi husûsu kongrede oy birliği ile kabul edilmiştir.

Bu 4 ana grup ve bunların alt grupları şöyledir[39]:

I. Dünyanın yaratılışı ve sonu (Kıyamet) ile ilgili efsaneler

II. Tarihî efsaneler ve medeniyet tarihi ile ilgili efsaneler

A. Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei

B. Bazı yerler ile ilgili efsaneler

C. Dip tarihi (prehistorya) ve ilk zamanlar ile ilgili efsaneler.

D. Harpler ve felâketler

E. Temâyüz etmiş kişiler

F. Bir düzenin bozuluşu

(38) Marie Louise Tenèze, Note A l'Attention du Comite des Légendes de "International Society for Folk-Narrative Research", s. 72. Bu ve kongrede sunulan diğer tebliğler "Tagung der Sagenkommission der International Society For Folk-Narrative Research" adıyle Gyula Ortutay'ın editörlüğü altında Acta Ethnographica Academia Scientiarum Hungaricae (Budapeşte) dergisinin husûsî bir nüshası olarak neşredilmiştir. C. 13 (nr. 1-4), 1964, 131 s.

(39) Wayland D. Hand, Status of European and American Legend Study. Current Anthropology, c. 6, s. 444 ve Maja Bošković ve diğerleri, Diskussion und Arbeits resultate. Acta Etnographica..., c. 13, s. 131.

III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler/mitik efsaneler

A. Kader

B. Ölüm ve Ölüler

C. Tekin olmayan yerler ve hayaletler

D. Hayaletlerin resmi geçidi ve savaşları

E. Öbür dünyada ikâmet

F. Cinler, periler, ruhlar

G. Medeniyetle ilgili yerlerdeki hayaletler

H. Değişmiş varlıklar

I. Şeytan

K. Hastalık yapan kötü ruhlar (cinler) ve hastalıkları.

L. Tabitüstü (sihrî) kuvvetlere sahip kimseler

M. Efsanevî (mitik) hayvanlar ve bitkiler

N. Hazineler

IV. Dinî efsaneler/Tanrı ve Kahramanlarla ilgili efsaneler[40].

Bu sınıflandırmanın hazırlanması için K. Ranke tarafından teşkil edilen komisyonda şu üyeler bulunmuşlardır: Maja Boškovič-Stulli (Zagreb), Ina-Maria Dömötör (Budapeşte), İngeborg Müller (Rostock), Gisela Burde-Schneidewind (Berlin), Oldrich Sirovatká (Brün), Carl-Herman Tillhagen (Stockholm).

Daha sonraki yıllarda yapılan Atina (1964) ve Prag (1966) Kongreleri efsane tasnifi için yeni şeyler getirmemiştir. Bugün de yeni bir kongrenin toplanması için hiç bir hazırlık yapılmamaktadır. Ancak Alman araştırıcısı Lutz Röhrich halen efsaneler üzerinde kesif bir çalışmaya girmiş bulunmaktadır. Onun çalışmaları da ancak uzun bir bekleyişten sonra ortaya konulabilecek genişliktedir. L. Röhrich ve arkadaşları, Prof. K. Ranke (Göttingen) ve arkadaşlarının çıkarmaya başladıkları Enzyklopädie des Märchen gibi büyük bir eseri efsane sahası için hazırlamak arzusundadırlar. Ancak, bu ekibin işi başarıyle neticelendireceği henüz belli değildir. Zira, W.E. Peuckert'in ancak 3 fasikül neşredebildiği efsane sözlüğünün âkibeti ortada durmaktadır.

(40) 20 numarada gösterilen kaynaklarda bu tasnifin İngilizce ve Almancası yer almaktadır. Bu sınıflandırmada yer alan ana ve alt grupların Türkçeye en uygun şekilde tercüme edilmesi husûsunda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Ahmet E. Uysal'a burada teşekkürü borç bilirim.

Efsane ile ilgili toplantıların sonuncusu Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılmıştır. Kendisi de halk inanmaları ve efsaneleri üzerinde çalışan Amerikalı Profesör W.D. Hand 1969 yılında Amerika efsaneleri ile ilgili bir sempozyum tertip etmiştir. 19-22 Haziran 1969 tarihlerinde Los Angeles şehrinde yapılan sempozyumda, A.B.D.'nin en tanınmış halk bilgisi araştırıcıları katılmıştır. Takdim edilen tebliğleri bir kitap haline getiren Hand, "Önsöz"ünde, efsane araştırmalarının A.B.D.'nde ihmal edilmiş olmasından şikâyet etmektedir. Avrupa'da 1959'da başlayan toplantılardan ilhamını alan Hand, kendisine sağlanan bir imkânla böyle bir toplantıyı gerçekleştirebildiğini belirtmektedir[41].

Efsane üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda bir duraklama devresine girmiş gibidir. Linda Dégh, H. Jansen, Robert A. Georges gibi adları bu duraklamayı gidermeye çalışan efsane araştırıcıları olarak sayabiliriz.

Diğer ülkelerdeki efsane çalışmalarını Peuckert ve Petzoldt'dan bahsederek bitirmek yerinde olacaktır. 1961'de redaksiyonunu Will-Erich Peuckert'in yaptığı Handwörterbuch der Sage adlı bir efsaneler sözlüğü neşredilmiştir. Bu güzel teşebbüs 10 veya 12 cilt olarak tasarlanmışken ancak 3 fasikül neşredilebilmiştir. Aa-Altentötung maddelerini içine alan bu fasiküllerden sonra neşriyatı tatil edilmiştir[42]. Peuckert in sağlığında neşredemediği metinlerin redaksiyonu Freiburg Üniversitesi profesörlerinden Lutz Röhrich tarafından yapılmaktadır. Neşri, ancak ileride mümkün olabilecektir.

Leander Petzoldt, editörlüğünü yaptığı Vergleichende Sagenforschung adlı eserde, son 40 yıllık devre içinde (1925-1965) efsane ile ilgili olarak kaleme alınan 18 incelemeyi kronolojik sırayla bir araya getirmiştir. İncelemelerin yarısından fazlası 1964'ten sonraki devreye âittir. Bunlar, Anvers ve Budapeşte Kongrelerinde sunulan tebliğlerden seçilmiş ve Almancaya tercüme edilmiştir.

Türk efsaneleri üzerinde yapılan çalışmalara bir göz atılırsa ortada fazla bir çalışmanın olmadığı görülecektir. Bugüne kadar efsane metinlerine yer veren pek çok kitap ortaya konulmuştur. Folklor dergilerindeki metinleri de bu arada sayabiliriz. Taş kesilme motifine yer veren efsaneleri içine alan neşirler, bu çalışmamızın ek bölümünde gösterilirken neşir çokluğunun anlaşılacağını sanıyoruz.

Türk efsaneleriyle ilgili olarak yapılan en mühim çalışma, şüphesiz Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi adlı, konumuz ve Türk kül-

(41) Wayland D. Hand, ed. American Folk Legend, A Symposium, s. V.

(42) Will-Erich Peuckert, Handwörterbuch der Sage, c. I, nr. 1, 1961; nr. 3, 1963.

türü için fevkalâde faydalı eseridir. Prof. Ögel, Türk tarihinde yer alan pek çok hâdiseyi, elde edilen metinlerin ışığı altında incelemiştir. Bugüne kadar ancak bazıları bilinen, en azından geniş kitlelere ulaştırılamamış olan pek çok efsanenin tanıtıldığı eserde ayrıca destanlardan da geniş bir şekilde bahsedilmektedir.

Pertev Naili Boratav da yaptığı çeşitli araştırma ve incelemelerle Türk efsaneleri üzerinde durmuştur. Ph. T. Fundamenta c. II'de "La Legende" bahsini yazan Boratav, burada çeşitli yerli ve yabancı kaynaklarda görülen efsanelerden bahisle onları temalarına göre incelemiştir[43].

Boratav, hocalık yaptığı Ecole Pratique des Hautes Etudes'de, 1963-64 ders yılında Türk efsanelerini okuturken, tasnif ile ilgili görüşlerini de ortaya koymuştur. Burada International Society for F.-N. Research'ın Budapeşte'de kabul ettiği muvakkat sınıflandırmanın Türk efsanelerine uygun olmadığını belirtmiştir. Buna dayanarak Türk efsaneleri için daha uygun olan alt grupların bulunması yolunda bazı teklifler getirmiştir. Bu meseleyi halletmek için de bazı alt grupları birleştirme, bölme, kaldırma gibi çeşitli değişikliklere müracaat etmiştir. Teklifleri arasında III. ana grubun B ve E, C ve D alt gruplarının birleştirilmesi de yer almaktadır. Hatta H alt grubunu I. ve II. ana grupların içinde mütalâa etmek gerektiğine de işaret etmektedir[44]. Boratav'ın, milletlerarası kataloğun millî kataloglara uyması hususunu zımnen de olsa ifade etmesi, meseleyi, daha evvel aynı açıdan ele alan yabancı araştırıcılara hak vermemizi sağlamaktadır.

Boratav'ın, Türk efsanelerinin sınıflandırılması ile ilgili değişiklik teklifleri 2 değişik kaynakta yer almaktadır. Bunlardan ilki, yukarıda 28 numaralı notta gösterilmiştir. İkincisi ise Türkçe olarak neşredilen bir eserinde yer almaktadır[45]. Boratav ilk kaynakta II. ana grupla ilgili değişiklikleri, ikincisinde ise III. ana grupla ilgili değişiklikleri, ileri sürmüştür. Bu değişikliklerden sonra Türk efsanelerinin sınıflandırılması ağağıdaki şekli almıştır.

I. Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili efsaneler

II. Tarihî efsaneler

A. Sınırlandırılmış tabiî yerlerin menşeleri (dağlar, göller)

B. Meskûn yerlerin menşeleri (şehirler, köyler...)

(43) Pertev Naili Boratav, La Légende, s. 57-62 ve 65.

(44) Ecole Pratique des Hautes Etudes, Annuaire 1965-1966, s. 10-11.

(45) Pertev Naili Boratav, 100 Soruda Türk Halkedebiyatı, s. 113.

C. Büyük binaların menşeleri (Kiliseler, camiler, köprüler...)

D. Hazineler

E. Milletlerin, hükümdar sülâlelerinin ve içtimaî sınıfların menşeleri

F. Felâketler

G. Tarihî olarak bilinen kahramanların yendikleri tabiatüstü güce sahip canavarlar

H. Savaşlar, fetihler, istilâlar

I. Kurulu düzene baş kaldırmalar

K. Diğer hâdiseler ve üstün kişiler; medeniyet getiren kahramanlar, bilginler, şairler

L. Aşk ve aile hayatı

M. Küçük bir cemiyetin tarihinin bir parçasını meydana getirdikleri ölçüde bilinen ortak veya ferdî karakterde çeşitli diğer kişilerle ilgili anlatmalar

III. Tabiatüstü şahıslar ve varlıklar üzerine efsaneler

A. Alın yazısı

B. Ölüm ve ötesi

C. Tekin olmayan yerler

D. Tabiatın bir parçası olan yerler (orman, göl vs.) ile hayvanların sahipleri (koruyucuları)

E. Cinler, periler, elderhalar vb. tabiatüstü güçte yaratıklar

F. Şeytan

G. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (albastı gibi)

H. Tabiatüstü güçleri olan kişiler (büyücü, üfürükçü, afsuncu gibi)

I. "Mythique" nitelikte hayvan ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatmalar

IV. Dinî efsaneler.

Ali Rıza Önder, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri'ne sunduğu tebliğinde, o güne kadar neşredilen efsane kitaplarına da yer vermiştir. Burada yer almayan kaynaklarla bazı yeni kaynakları içine alan ek bir bibliyografya ile de biz bu tebliği tamamlamaya çalışmıştık[46].

(46) Ali Rıza Önder, Türkiye'de Mitoloji Çalışmalarına Bir Bakış, s. 140-147.
Saim Sakaoğlu, Bir "Mitoloji" Bibliyografyası Üzerine. Halk Bilimi, nr. 3, s. 29-30

Efsane konusuna değişik bir açıdan tebliğlerinde yer veren Çiğdem ve Dr. Atillâ Turgay'ın incelemelerine burada temas etmek yerinde olacaktır[47]. Sosyolog ve psikiyatrist olan araştırıcılar "Anadolu-Türk Efsaneleri Üzerinde Psiko-sosyal Bir Çalışma" adlı tebliğlerinde 110 efsanelik bir kadrodan hareket ederek bazı neticelere varmışlardır. Ayrıca bu efsanelerden birisi alınarak. sosyal ve psikolojik açılardan anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır[48].

Turgay'lar, Gaziantep'te derlenen "Memik Dede Efsanesi'nin incelenmesinden sonra, tebliğlerinde şu neticeye ulaşıyorlar: "Anadolu-Türk efsaneleri kültürün değişik unsurlarını yansıtan folklor verileri olarak değerlendirilmiştir. Kendine özgü nitelikleri olmakla birlikte kültürün ve insan ilişkilerinin, insan zihninin çeşitli süreçlerinden geçerek oluşan; toplumsal bilimlerin ve davranış bilimlerinin yararlanabileceği çok zengin bir kaynaktır[49]."

Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek'in, ilkellerin efsaneleriyle ilgili çalışmasına da kısaca temas etmek istiyoruz. İlkellerin din, büyü, sanat ve efsanelerini 100 soruda ele alan Örnek, son bahsi 9 soruda (92-100) incelemiştir[50]. Burada, efsane kısaca tanıtıldıktan sonra başlıca konuları verilmiştir. Ayrıca Altay Türklerine âit çeşitli efsanelere yeri geldikçe temas edilmiştir[51].

Köy öğretmenleri ile Haberleşme ve Yardımlaşma Derneği, 1974'te bir "Efsane Derleme Yarışması" açmıştır. Buraya 79 köy öğretmeni 86 efsane ile katılmış ve derece alanlarla neşrine karar verilenler bir kitapta toplanmıştır[52]. Bu yarışmaya gönderilen bütün metinler tarafımızdan görülmüş, çalışmamızla ilgili olanlar tip tasnifi bahsinde gösterilmiştir.

Biz de 8 yıldan beri derlediğimiz efsanelerden 101 adedini bir kitapta toplamış bulunuyoruz[53]. Burada yer alan efsanelerin her biri hakkında ayrı ayrı bilgi verilmek sûretiyle, efsane neşirlerinden şimdiye kadar pek dikkate alınmayan bazı husûsları ortaya koymuş olduk.

Görüldüğü üzere metin neşrinin bolluğuna karşılık inceleme sahasında pek az çalışma ortaya konulmuştur.

(47) Çiğdem Turgay - Atillâ Turgay, Anadolu-Türk Efsaneleri Üzerinde Psiko-sosyal Bir Çalışma, s. 447-462.

(48) a.g.e., s. 454.

(49) a.g.e., s. 459.

(50) Sedat Veyis Örnek, 100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane. s. 190-211.

(51) a.g.e. s. 193, 194.

(52) Efsane Derlemeleri, İstanbul. 1975.

(53) Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi. İstanbul, 1976.

E- Efsanenin mit, masal ve destan ile olan münasebeti

Efsaneler, halk anlatmaları arasında en çok mit, masal ve destanlarla yakınlık gösterirler. Efsanenin fıkra ve halk hikâyesi ile fazla bir yakınlığı yoktur. İlk gruba giren 3 anlatmanın efsane ile olan münasebetlerino aşağıda kısaca temas edilmiştir. Burada, sırası ile inanç, zaman, yer ve kudsiyyet durumları göz önüne alınmıştır. Bir şekil meselesi olan uzunluk-kısalık dikkate alınmamıştır[54].

a) Efsane-mit münasebeti.

Mit ile efsanenin birbirlerine en yakın olan tarafları her ikisinin de inanma yönünden gerçek olarak kabûl edilmeleridir. Anlatıcı ve dinleyici mit ile efsaneyi gerçek olarak kabûl eder. Ünlü bir folklor sözlüğüne göre "efsane gerçek gibi anlatılır; mitin gerçek oluşu ise onu dinleyenlerin inanışına dayandırılır[55]."

Efsanenin zamanı, mitteki hâdiselerin cereyan ettiği zamana göre daha yakın bir geçmiştir. Günümüzde yeni efsaneler teşekkül edebilir, ama mit için böyle bir şey söz konusu olamaz.

Mitlerdeki hâdiselerin cereyan ettiği yer başka bir dünyadır, veya daha evvelki bir dünyadır. Efsaneninki ise günümüzün dünyasıdır. Sonuncusunda hâdiseler asrımızda veya geçen asırlarda yer küresinde vukua gelmişlerdir.

Mitler kudsiyyet ifade ederler. Onlar umumiyetle tanrı ve yarı tanrıları kahraman olarak kabûl ettikleri için de bu, onlar için normaldir.

Efsanelerde ise bu kudsiyyet bazen vardır, bazen yoktur. Konusunda din, dinî liderler veya velîler bulunan efsaneler için düşünülecek bu durum, diğer pek çok efsane için düşünülemez.

Efsaneler, mitlerin tanrı ve yarı tanrılarının yerine tarihî ve yarı tarihî kahramanları ele aldıkları için onlardan farklıdırlar[56]. Şahıs kadrosunun değişik olması, mit ve efsane için ihmal edilemeyecek bir husîyettir.

b) Efsane-masal münasebeti.

Efsanenin gerçek olarak kabûl edilmesine karşılık masal hayal mahsulü olarak kabûl edilir. İlkinin inandırıcılığı yanmda ikincisinin bu husûsiyetinden her zaman bahsedilemez.

(54) Destanın dışındaki bahisler için ayrıca bakınız: William Bascom, The Forms of Folklore: Prose Narratives. Journal of American Folklore, c. 78 s. 3-20.

(55) Funk and Wagnalls..., s. 612.

(56) J. Russel Reaver-Georges W. Boswell, Fundamentals of Folk Literature, 1969, s. 99.

Efsanenin zamanını kısaca yakın geçmiş diye adlandırabiliriz. Halbuki masalın cereyan ettiği zaman muayyen değildir. Masaldaki hâdiseler her hangi bir yerde geçerler. Bu yerlere biz "masal ülkesi" adını veriyoruz.

Efsanelerin bir kısmı ile bütün masallar kudsiyyet ifade etmezler, dindışı konuları işlerler. Efsanelerin diğer bir bölümü ise dinî konularda oldukları için diğer bölümden ayrılırlar.

Masalın efsane ile olan münasebetine temas eden P. N. Boratav, bazı örnek metinlerle meseleye ışık tutmaya çalışır. Typen türkischer Volksmärchen'daki 91 numaralı tip ile (Pamuk Hanım) ünlü Taşbebek Efsanesi de verilen örnekler arasındadır. Burada daha ziyade benzer konuları işleyen masal ve efsaneler göz önüne alınmıştır[57].

c) Efsane-destan münasebeti.

Efsane ve destandaki hâdiseler gerçekten cereyan etmiş olarak kabûl edilir. Destanlardaki hâdiseleri tarih sayfalarında bulmamız mümkündür. Ama bunu efsane için her zaman söyliyemeyiz.

Efsane ile destanın cereyan ettiği zaman farklıdır. Bir hâdisenin destan olabilmesi için eski bir devirde vuku bulması, aradan geçen zamanda meydana gelmesi gerekir. Yani, destanın konusu olan hâdise ile destanın teşekkülü arasında uzun zamanın geçmesi gerekir.

Efsane ve destanın birbirine en yakın oldukları husûsiyet cereyan ettiği yerdir. Her iki anlatmada da günümüzün dünyası kendilerine mekân olarak seçilmiştir.

Efsanelerin bazen kudsiyyet taşıdıklarını söylemiştik[58]. Bu husûs destanlarda yoktur. Bunlar daha ziyade millî olmaları yönünden bir orijinallik taşırlar.

Efsanelerin benzerlerini başka milletlerde de bulabiliriz. Fakat destanlar millî oldukları için benzerleri olamaz; sadece bir millete âittirler.

(57) Pertev Naili Boratav, Zur Beziehung Zwischen Märchen und Sage. Deutsche Jahrbuch für Volkskunde, c. 12, s. 361-62.

(58) Bkz. Efsane-Mit münasebeti, s. 21.

BİRİNCİ BÖLÜM
MOTİF VE DEĞİŞME

A– Motif Nedir?

"Motif" kelimesini günlük hayatta sık sık kullanırız. Bilhassa çeşitli el sanatları ile ilgili olarak pratikte çokça kullanılan bu kelimenin terim olarak bazı ilim dallarında kazandığı değişik ve yeni mânâları vardır. Her dal, kendi görüşüne en uygun olanı, motif'in tarifi olarak kabul eder. Çeşitli sanat dallarında gördüğümüz motifler ise daha değişik husûsiyetler gösterirler.

Halk bilgisi sahasında sıkça kullanılan terimlerden biri de motiftir. Masal, halk hikâyesi, efsane gibi sözlü anlatmalar motifler üzerine kurulurlar. Bazı efsane ve masalların birer motiften kurulduğunu biliyoruz. Masalların büyük bir kısmı ile halk hikâyelerinin tamamı birden fazla motifi içine alırlar. Bilhassa halk hikâyelerinde gördüğümüz motiflerin husûsî adlar taşımaları dikkati çekicidir. Elma motifi, rüya motifi gibi.

Sözlü anlatmaların temel taşını teşkil eden ve onların kalıcı olmalarında mühim vazifeleri olan motif ne demektir? Bu konu üzerinde yurdumuzda pek az çalışma yapılmıştır. Dr. Zeki Cemil Arda ile Dr. Bilge Seyidoğlu'nun konuya değişik açılardan eğilmeleri, bizim için, daha doğrusu, motif kavramının açıklanabilmesi için faydalı olmuştur.

Dr. Z.C. Arda, daha ziyade edebiyattaki motif kavramı üzerinde durmakta, bu arada bazı halk bilgisi araştırıcılarının görüş ve tariflerine de yer vermektedir[59].

Dr. B. Seyidoğlu ise, Erzurum masalları üzerine yaptığı araştırmasında halk bilgisi araştırıcılarının tariflerine yer vermiştir[60].

(59) Zeki Cemil Arda, Edebiyatta Motif Araştırmaları. Fikir ve Sanatta Hareket, c. 5, s. 20-24.

(60) Erz. Halk Masalları Üzerine Araştırmalar. s. 83-84.

Motif bahsi üzerinde duran, bu husûstaki görüşlerini çeşitli vesilelerle açıklayan araştırıcılar, meseleye, eğildikleri devrin anlayışına hâkim olan açıdan bakmışlardır. Motif kavramı ile ilgili olarak halk bilgisi sahasında görüşlerini ortaya koyanların başında Arthur Christensen gelmektedir. Ona göre motif "Canlılıklarıyle kendilerini kabul ettiren, tarifi güç bir psikolojik kanuna göre dinleyiciyi avuç içine alabilen ve ibtidâî fikir silsilelerinden yeni terkiplere girmek için az veya çok parçalara ayrılabilen unsurlar"dır[61]. Christensen'in bu tarifi, Thompson ve Lüthi'nin aşağıdaki göreceğimiz tariflerinden hayli farklıdır. Son ikisi arasında görülen paralellik burada yoktur.

Stith Thompson, motifi "Eskiden beri yaşama kabiliyetine sahip olan, masalın en küçük unsuru" olarak tarif etmektedir[62].

Bu kabiliyete sahip olabilmesi için motifin, dikkati çeken ve tabiatüstü bazı vasıfları olması gerektiğini söyleyen Thompson, bu husûsta üç ana bölüme işaret eder. Birincisi şahıslardır. Tanrılar, tabiatüstü hayvanlar, fevkalâde mahlûklar (büyücüler, devler, periler, vs.) gibi. İkincisi, hâdiselerde geri planda kalan şeylerdir. Sihirli eşyalar, enteresan âdetler, tuhaf inanmalar vs. gibi. Üçüncüsü ise tek hâdiselerdir. Bu bölüm motiflerin büyük bir çoğunluğunu meydana getirir[63].

Max Lüthi'nin motif tarifi ise şöyledir: Kendisini an'anede muhafaza etme gücüne sahip olan, hikâye etmenin en küçük unsurudur[64].

Motiflerin bazıları, Thompson'ın tarifini takip eden açıklamada belirtildiği gibi, tek başına birer masal olabilir. Bunlar, umumiyetle kısa olan, kahramanları hayvanlardan seçilen masallardır. Efsaneler de, hayvan masalları gibi kısa anlatmalar oldukları için fazla motife sahip değildirler. Umumiyetle bir motif bir efsaneyi meydana getirebilir.

Thompson ve Lüthi'nin, meseleye ışık tutan, bizde motif kavramı hakkında açık bir fikir uyandıran tariflerinden sonra masal, mit, efsane gibi anlatmaların yayılmalarında motiflerin oynadığı role de kısaca temas edelim.

Masal, mit ve efsane gibi anlatmaların ilk defa nerede ve ne zaman ortaya atıldığını kati olarak bilemeyiz. Ancak bu anlatmaları meydana

(61) Arthur Christensen, Motif et thème, s. 5.

(62) The Folktale, s. 415.

(63) a.g.e., s. 415-16. "Motif" in halk kültüründeki çeşitli görünüşleri için "Funk and Wagnalls Standart Dictionary of Folklore, Mythology and Legend" adlı lügatin, S. Thompson tarafından yazılan "Motif" (s. 753). maddesine bakılmalıdır.

(64) Märchen, s. 18.

getiren motiflerin ortaya konulmalarına vesile olan hâdiseleri tesbît edebilirsek, hiç değilse bir kısmının zaman ve yerini göstermek için elimizde yardımcılar bulunmuş olur. "Taşıyıcı" adını verdiğimiz bazı insanlar motiflerin bir ülkeden diğerine götürülmesinde mühim rol oynarlar. Aşağıda adları zikredilen taşıyıcılar masal, mit, efsane gibi anlatmaları her zaman bütünüyle aktarmazlar. Onlar yeni öğrendikleri tipteki anlatmalardan ziyade motifleri tercih ederler. Zira taşıyıcı birden fazla motife yer veren bir anlatmadaki motiflerin hepsini beğenmeyebilir; bütün motifler onun için orijinal olmayabilir. Bu durum karşısında o, sadece beğendiği motifleri taşıyacaktır. Nitekim bir ülkede tamamı anlatılan bir masalın sadece bir-iki motifi başka bir ülkeye taşınmış olabilir. Bu husûs efsanelerde daha sık görülür.

Yalnız, şunu unutmamalıyız. Her motif mutlaka başka bir ülkeden gelmiş değildir. Türkiye ile hiç bir tarihî, siyasî, kültürel ve ekonomik bağı bulunmayan Küba ve Dominik Cumhuriyeti gibi, bize çok uzak iki ülkede anlatılan bir masalın, Anadolu'dan başka hiç bir yerde anlatılmaması dikkati çekicidir[65]. Binlerce masalın gözden geçirilmesinden sonra hazırlanan milletlerarası masal tipleri kataloğu "The Types of the Folktale" de yer alan 1578 A+ numaralı tipin başka hiç bir yerde tesbît edilememesini izah etmek oldukça güçtür[66]. Sadece bir motiften meydana gelen bu anlatmanın ilk defa nerede vücut bulduğunu hiç bir delille ispat edemeyiz. Bunu ancak R. Rosière'nin efsane teşekkülü ile ilgili olarak ileri sürdüğü kaidelerin ilkine bağlayabiliriz[67].

Masal, efsane ve mit gibi anlatmaların bir ülkeden başka bir ülkeye geçmesi yerine, bunları meydana getiren motiflerin geçmesini düşünmek, bizce daha akla uygundur. Arnold von Gennep'in efsanelerin geçişi ile ilgili olarak ileri sürdüğü teklifleri biz motifler için göz önüne alacağız[68]. Zira, aynı coğrafya, kültür ve dine sahip olan bir ülkeye giden şey efsane, masal, kısacası anlatmanın bütünü değil, onu meydana getiren motiflerden biri veya birkaçıdır. Bu husûsa dikkatle eğilirsek motiflerin geçişini daha kolay izah edebiliriz. Nitekim ayrı ülkelerde derlenen ve aynı tip numarası ile gösterilen anlatmalar arasında görülen benzerlik onların, aynı tipin alt grupları olarak gösterilmelerine mâni olamamıştır.

A. von Gennep'e göre motiflerin bir ülkeden diğer ülkelere geçmelerine yardım eden çeşitli taşıyıcılar vardır. İçlerinde faal rol oynayanlar

(65) Anadolu'da tesbit edilen metin için bkz. Ural Çetiner, Giresun Folkloru ve Halk Edebiyatı Örnekleri, s. 72. Daha Beteri başlıklı derleme. (Basılmamış mezuniyet tezi).

(66) The Types of the Folktale, 2. b., s. 456.

(67) Efsanelerin teşekkülü bahsine bakınız, s. 6.

(68) La Formation des Légendes, s. 271-74.

olduğu gibi ikinci derecede zikre değer olanlar da vardır. Faal rol oynayan taşıyıcıların başında göçebeler, denizciler, askerler, âlimler, kültürlü kişiler gelmektedir. Bunlara serseriler, mevsimlik göçerler (çadırda yaşayanlar, mahsul zamanı çalışanlar, oduncular vs.), işçiler de dahil edilebilir[69].

Von Gennep'e göre taşıyıcılık yapanların başında gelen tüccar, denizci, hacı, misyoner ve meslekten yetişme anlatılar motif taşıyıcılığını en iyi şekilde yapanlardır. Bilhassa hacı ve tüccarlar bu işi en iyi şekilde yaparlar. Bunlar halkla doğrudan temasa geçtikleri için, hem onlara bir şeyler anlatıyor, hem de onlardan dinliyorlardı[70].

Görülüyor ki taşıyıcıların kadrosu bir hayli zengindir. Günümüzün şartları göz önüne alınırsa, bunlara daha pek çok taşıyıcının ilâve edilmesi gerekir. Biz, sadece şu birkaçını ilâve etmekle yetineceğiz: Barışgücü askerleri, spor temasları, kültür festivalleri, vs.

Motif yayılmasını dar çevreden alıp geniş çevreye kadar şu 3 değişik motifte takip edersek mesele daha kolay anlaşılacaktır.

1. Hacca giden efendisine yiyecek götüren ermiş hizmetkâra Anadolu'da sıkça rastlanılır. Tunceli'de Munzur Baba, Gaziantep'te Memik Dede[71], Konya'da Yuanidis, Ağrı'da Şeyh Bekir için anlatılan efsanelerin motifi daima aynıdır.

2. Câmi inşaatını yarıda bırakıp hamam inşa etmeye başlama motifi, müslümanlığın Türkler eliyle yayıldığı bölgelerde görülür. Afyon'daki Gedik Ahmet Paşa (İmâret) Câmii ve Hamamı, Tokat'taki Ali Paşa Câmii ve Hamamı, Prizren (Yugoslavya)'deki Gazi Mehmet Paşa Camii ve Hamamı, hep aynı motifin görüldüğü efsane ile ilgili yapılardır. İstanbul'daki Kılıç Ali Paşa Câmii ve Hamamı için de aynı efsane anlatılır.

3. Arslana binip yılanı kamçı olarak kullanma, çeşitli ülkelerde ve dinlerde görülen bir motiftir. Eski Mısır'da kâhinlerden bazıları, taptığı yıldızın önüne gelirken arslana biner, yılanı da kamçı olarak kullanırdı[72]. Ebû Yezit de arslana biner, yılanı kamçı gibi kullanırdı[73]. Hacı Bek-

(69) a.g.e., s. 271.

(70) a.g.e., s. 274.

(71) Bu efsane tipinin incelenmesi için bkz. Anadolu-Türk Efsaneleri Üzerinde Psiko-sosyal Bir Çalışma, s. 454-59.

(72) Malik Aksel, Arslana Binme, Duvarı Yürütme Kerâmeti. Türk Folklor Araştırmaları, c. 9, s. 3520. Aksel bu malûmâtı Şemseddin Sivasi'nin Tezkiretü'l-hikem fi tabâkatü'l-ümem adlı eserinden almıştır.

(73) a.y.

tâş-ı Velî Mekke'de iken Ahmed Rüfaî'nin ziyaretine arslana binmiş ve yılanı kamçı gibi kullanmış olarak gelir[74].

Mûsevî hacılar Fısıh/Passover Bayramından bir ay sonra Cezayir'in Telemsen şehrindeki İmam Efrahim Angua'nın türbesini ziyaret ederler. Hakkında, 14. asırda İspanya'dan gelen bir göçmen olduğunden başka bir şey bilinmeyen İmam Efrahim, Telemsen'e bir arslanın üstünde ve kamçı gibi kullandığı bir yılanla girmiştir[75].

Amerika Birleşik Devletleri'nin güneybatısında yaşayan bir kahraman olan Pecos Bill, önüne çıkan bir çıngıraklı yılanı kıvrım kıvrım yaparak eline alır; daha sonra, karşılaştığı bir arslana atının semerini vurup yoluna devam eder[76].

Benzer bir motifi Türk esâtîrinde de görmekteyiz. Karanlık tanrısı Erlik Han, kara bir ata binip kara bir yılanı kamçı gibi kullanmıştır[77].

İslâm velîleri arasında kerâmet gösterisi olarak sıkça görülen vahşi hayvana binme-cansızı (duvar, taş, vs.) yürütme motifinde de velîler bazen ayı, bazen de arslana binerler. Anadolu'da bu tip velîler pek çoktur. Mazgirt çevresinin Kureş Dede'si ile Ağrı'nın Şeyh Bekir'i ayıyı, Eşrefoğlu Beyi ile Karacaahmet de arslanı binek olarak kullanmışlardır.

Bir motifin sırası ile Anadolu, müslüman Türk âlemi ve bütün dünyada nasıl yayıldığını kısaca gördük. Bunların ilkinde hangisinin daha eski olduğunu tesbit etmek oldukça güçtür. İkincisinde ise karşımıza inşa tarihlerini bildiğimiz câmi ve hamamlar çıkmaktadır. Ama bu motifi, birbirlerine yakın pek çok câmi-hamam ikilisi için anlatabiliriz. Ayrıca, bazılarının yapılışı ile ilgili böyle bir hikâye yoktur ve çevre halkı başka bir bölgedeki câmi-hamam ikilisi için anlatılanları kendi bölgelerindeki câmi-hamam ikilisine mal etmişlerdir.

Bir motifin benzer yapıya sahip efsanelerde ve değişik ülkelerde görülmesinin yanında bir de değişik yapıya sahip efsanelerde görülmesi vardır. Bu da motiflerin sadece bir efsane tipine ait olmayıp değişik tiplerdeki efsanelere ait olacağını göstermektedir. Bir hükümdar çobanı haksız yere öldürür. Maktul, ölmeden evvel hükümdara "Evladına kıya-

(74) F.W. Hasluck, Christianity and Islam Under the Sultans, c, I, s. 289.

(75) a.g.e., s. 289-90.

(76) Benjamin A. Botkin, The Treasury of American Folklore. 29. B., s. 182; Richard M. Dorson, America in Legend, s. 247. Pecos Bill bu hususiyetiyle pek çok Amerikalının ilgisini çekmektedir. O, çizgi filmlerde daima arslana binmiş olarak gösterilir. Ancak yurdumuzda o daima ata binen bir kovboy olarak bilinir.

(77) Malik Aksel, a.y.

caksın" der. Padişah eve geldiği zaman çocuğunun ölüsüyle karşılaşır[78]. Yavrusu vurulan ceylanın âhı dağlarda yankılanır. Çoban evine geldiği zaman çocuğunun ölüsüyle karşılaşır[79].

O halde aynı motifi benzer yapıya sahip efsanelerde görebileceğimiz gibi tamamiyle değişik yapıya sahip efsanelerde de görebiliriz. Bu da, halkın sevdiği motifleri değişik efsanelerin bünyesine ilâve ederek onlara daha fazla yayılma imkânı tanıdığının güzel bir örneğidir. Nitekim Stith Thompson'ın motif kataloğu incelenirse, güzel motiflerin pek çok ülkede aynen var olduğu görülecektir.

Netice olarak efsanelerden daha çok yayılma kabiliyetine sahip olan motiflerin doğuş yerlerini tesbît etmenin oldukça güç bir iş olduğunu söyleyebiliriz. Elimizdeki malzemeler ve onlara yardımcı tarihî bilgiler bizleri ancak nazariyelere götürmektedir.

B- Şekil değiştirme nedir?

Efsanelerin kendi motifleriyle süslü olan dünyası, içinde yaşadığımız dünyadan bir çok yönleriyle farklılık gösterir. Bizim için imkânsız gibi görülen işler efsane dünyası için son derece tabiidir. Bu dünyanın zaman ve mesafe kavramları saat ve metre ile ölçülemez; onun, adları olmayan husûsî ölçüleri vardır. Hattâ bu ölçüler efsaneden efsaneye göre de değişebilir.

Halk anlatmaları içinde efsanelere bu husûsiyetleriyle yaklaşan bir de masallar vardır. Masalın kendine has dünyasında cereyan eden hâdiselerde zaman ve mesafe kavramları bir hayli değişiklik gösterir. O halde efsane ile masaldaki hadiseleri gerçekte cereyan etmiş olarak kabûlde tereddüde düşeceğiz, demektir. Aslında bu tereddüdümüz, bu iki anlatmanın tabiatı icabıdır. Onları dinlerken, yazılı olanlarını okurken biz içinde yaşadığımız âlemden ister istemez ayağımızı çekmek zorunda kalacağız. Aksi takdirde onların büyülü havasına giremeyiz.

Efsane dünyasının kapısını araladığımızda karşımıza ilk çıkacak olanlardan biri, şüphesiz şekil değiştirme olacaktır. Bu dünyayı süsleyen en zengin motiflerden biri budur. Yüzlerce efsanenin temelinde bu değişiklik kavramı yatmaktadır. Asıl konumuz olan taş kesilme motifine sahip olan bütün efsaneler buraya girer. Canlı ve cansız pek çok varlığın

(78) Ahmet Petekçi, Efsaneler: Evdireşe, Türk Folklor Araştırmaları, c. 5, s. 1746-47.

(79) Saim Sakaoğlu, 101 Anadolu Efsanesi, s. 176-77. Şu Fin efsanesinin hatırlatıcı benzerliğini zikretmekte fayda vardır: Kuşların dilini kesen avcının çocukları da konuşamaz. Bkz. Lauri Simonsuuri, Typen- und motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen s. 101, F. 401.

menşeini izah eden efsaneler de buraya dahil edilir. Aşağıda bu husûsta bazı örnekler verilirken değişmelerin hangi sebeplerle yapıldığını göreceğiz.

Şekil değiştirme nedir, sorusuna şu cevabı verebiliriz: Bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezâlandırılması veya bir felâketten kurtarılması için o andaki şekillerinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir. Değişikliğin temel sebebi cezâdır; felâketten veya sonu felâkete varabilecek bir tehlikeden kurtarma ikinci derecede kalır.

Stith Thompson'ın Motif-Index of Folk Literature adlı eserinde şekil değişikliği ile ilgili pek çok örneğe yer verilmiştir. Biz de Türk efsane ve masallarında aynı motife yer veren pek çok örneği tesbît etmiş bulunuyoruz. Konunun, çalışmalarımızdaki ağırlığı göz önüne alınarak bunlara kısaca temas edilecektir.

S. Thompson'ın indeksinde kullandığı 23'lü tasnif, daha sonraki pek çok indekste aynen kullanıldığı için değişme ile ilgili efsaneler bütün indekslerde aynı numara ile gösterilmiştir. Biz, bu ana indeksten başka Jonh Esten Keller, Bacil F. Kirtley. Tom P. Cross, S. Thompson-J. Balys, Kenneth W. Clarke, E.W. Baugham, Dov Nevman (Noy)'ın çeşitli milletlere âit motif indekslerini de gözden geçirdik[80]. Bunlarda tesbît edilen şekil değiştirmeler ile bizim efsanelerimizde tesbît edilenler arasında yer yer mühim benzerlikler göze çarpmaktadır. Bu da, evvelce izah edilen, sevilen motiflerin daha kolay yayılmasıyle ilgilidir.

Thompson'ın indeksinde şekil değiştirmeler "TABU" ve "MAGIC" bahislerinde yer almaktadır. Başka bahislerde yer alanlar ise, diğer bir motif sebebiyle yapılan atıflarla ilgilidir.

C 900-999 arası, ihlâl edilen yasağın cezâlandırılması ile ilgilidir. Bunun da C 960 ile başlayan alt grubu "ihlâl edilen yasak sebebiyle şekil değiştirme" ile ilgilidir[81]. Yalnız, motif numaları son derece tafsilâtlı olarak verilirken ihlâl edilen yasağın ne olduğu zikredilmemiştir. Bir insanın yasağı dinlemeyip karşı koymasından sonra aldığı yeni şekiller verilirken ihlâl edilen yasağın verilmemesi bir eksikliktir.

Yasağın ihlâli ile ilgili olarak verilen cezâların motif numaraları, alınan yeni şekil ve tesbit edilen ülkeleri şöyle gösterebiliriz[82].

(80) Bunlar ve diğer kaynak eserler için "Bibliyografya"nın "Kataloglar" bölümüne bakınız.
(81) Stith Thompson, Motif Index of Folk-Literature, c. I, s. 552.
(82) a.y.

C 961.1 Tuz sütunu	Danimarka, İspanya, İsrail
C 961.2 Taş	Araplar, Kızılderililer, Hindistan
C 961.3 Tahta	Almanya, Kızılderililer
C 961.3.1 Ağaç	Çin
C 961.4. Sıra dağ	Hawai
C 961.5 Karınca yuvası	Hindistan
C 962.1 Fare	Kuzey Amerika Eskimoları
C 962.2 Kuş	Yunanistan

Verilen diğer cezâlar ise şunlardır: C 920 ölüm, C 930 şansı kaçırma, C 940 hastalık ve zayıflıktır.

D MAGIC bahsi 3 ana gruba ayrılmıştır. Birinci ana grup D O - D 699 arası değişme ile ilgilidir. D 100- D 199 arası insanın hayvana dönüşmesi ile ilgilidir. D 200-299 arası ise insanın eşya şeklini almasına ayrılmıştır. Burada insanın bitki, mineral, ticarî eşya vs. şekillerine girmesi gibi alt gruplara yer verilmiştir.

D 510, yasağın ihlâli sebebiyle değişmeye[83], D 661 ise cezâ olarak değişmeye[84]. ayrılmıştır.

Şekil değiştirmelerin pek azında ihlâl edilen yasağa yer verilmiştir. Bunlar da umumiyetle aynı motifin yasakla ilgili olan bölümdeki şekline yapılan atıflarla ortaya çıkmaktadır. C 961.2 ile gösterilen motifte C 331'e atıf yapılmıştır[85]. Bu da geriye bakmak ile ilgilidir. Hz. Lût'un karısının tuz sütunu haline dönmesi gibi, geriye bakıp yasağı ihlâl eden pek çok kahraman taş kesilmektedir.

Şekil değişikliğinin sebebi, bazı motiflerin ifadelerinde mevcuttur. D 517'de itaatsizlik şekil değişikliği ile cezâlandırılır[86].

Mezopotamya ana tanrıçası Ishtar, elde edilen yazılı kaynaklardan öğrenildiğine göre, bir büyücüdür ve âşıklarının şeklini değiştirebilmektedir[87]. Bir Fin menşe efsanesinde bir kız çocuğu (veya bir tembel) cezâ olarak kurbağa şekline çevrilir[88]. Estonya efsanelerinde insanın hayvan şekline dönmesiyle ilgili pek çok efsane vardır. Askerin at, tüccarın kurt olması gibi[89].

(83) Motif Index of Folk-Literature, c. II, s. 59.

(84) a.g.e., s. 76.

(85) Bkz. 81 numaralı notta gösterilen yer.

(86) S. Thompson-J.Balys, The Oral Tales of India, s. 107.

(87) The Science of Folklore, s. 33.

(88) A. Aarne, Verzeichnis der finnischen Ursprungssagen, s. 20, tip 111.

(89) A. Aarne, Estnische Märchen- und Sagenvarianten, s. 130-31.

Lâtin şairi Publius Ovidius (M.Ö. 43-M.S. 18) tarafından yazılan Metamorphoses adlı eserde Yunan ve Lâtin mitolojilerindeki değişmeler anlatılmaktadır[90].

Türk efsanelerinde görülen değişmelere geçmeden evvel bir husûsun açıklanmasında fayda vardır. Şekil değiştirmenin çok hûsusî bir şeklini Kral Midas o ve onun benzeri olan Ankara Sultanı'nda görürüz. Bilindiği üzere Midas, şarap tanrısı Dionysos'a bir iyilikte bulunur; O da Midas'a dileğini sorar. Midas her dokunduğunun altın olmasını ister. Ankara Sultanı da Hızır'dan aynı şeyi ister. Her ikisinin tuttuğu şey derhal altın olur[91]. Bu motifin Yunanistandan kalkıp Hindistan'a kadar gittiğini çeşitli kaynaklarda görebilmekteyiz[92].

Anadolu efsanelerinde şekil değiştirme motifine sık sık rastlanılır. Bunlar arasında en çok görüleni taş kesilme motifidir[93]. Bunun dışında görülen şekil değiştirmeler, umumiyetle hayvanlarla ilgili menşe efsanelerine bağlıdır. Bazıları bir cezâlandırma ile ilgili ise de utanma, korkma, sevinme gibi psikolojik hallere bağlı olanları da vardır. Hîle yapan tüccarın kaplumbağa şeklini alması cezalandırmaya, kayınpederinin kendisini başı açık görmesine üzülen gelinin ibibik kuşu olması utanmaya ve ağalarından çekinen çobanların yusufcuk kuşu olmaları da korkuya dayanmaktadır[94].

Değişme ile ilgili efsane ve motifleri elbette bu birkaç örnek ile sınırlandıramayız. Bu kadar geniş olan motif dünyasında daha nice değişik örnekleri vardır. Şu örnekler konunun genişliğini anlatmaya kâfi gelecektir. Eceli gelip dağ başında ölen çobanın değneği ağaç, koyunlarının sütü pınar olur; evvelce aldığı beddûa, kendisini şalvarını yıkarken bulan Hz. Ali'nin keçi ve koyunları orman, şalvarı ırmak olur; İbrahim Hakkı'nın, damdan atlamasını söylediği küçük oğlu yere düşeceğine bir kuş olup uçar; Söylemez Baba'ya çuvallarındaki şekeri tuz olarak bildirenler gerçekten tuza sahip olurlar[95].

Efsanelerde görüldüğü gibi masallarda da görülen şekil değiştirmenin tarafımızdan derlenen bazı güzel örnekleri ile bahsi bitirmek isti-

(90) Bu eser S. Z. Aktay tarafından Değişişler adıyle dilimize de tercüme edilmiştir.

(91) M. Önder, Anadolu Efsaneleri, s. 105-107. Masal motifiyle olan benzerliği için bkz. Gümüşhane Masalları s. 113-14 ve 361-66.

(92) The Oral Tales of India, s. 108, D 565.1.

(93) Örnek için bkz. 101 Anadolu Efsanesi, s. 15-63.

(94) Örnek için bkz. a.g.e., sırasıyle s. 191-92, 183-88 ve 188-90.

(95) Örnek için bkz. a.g.e., sırasıyle s. 40, 75, 118, 132. Şamanlar ile müslümanlar arasında görülen bazı şekil değiştirme örnekleri için bkz. A. İnan Yakut Şamanizmindeki IJÄ KIIL. Türkiyat Mecmuası, C.X. 1955, s. 213-16.

yoruz. Masallarda görülen şekil değiştirmelerde, kahramanlar bazen eski şekillerine dönebilir. Bu husûs efsanelerde görülmez. Aşağıdaki şekil değiştirmeler bizim Gümüşhane Masalları adlı çalışmamızdan alınmıştır: Geyik izinden su içen çocuk geyik olur (s. 473); sihirli çubuk kötü kalpli dünya güzelini eşek haline getirir (s. 489), sonra tekrar eski haline döndürür (s. 490). Bir masal ise tamamiyle şekil değiştirmelerle örülüdür. Ali Cengiz Oyunu adıyle bilinen, bizde Ecel Eceyip olarak geçen bu masalımızın iki kahramanından çırak olanı sırasıyle at, koç, tilki, gül, darı ve yine tilki olur; ustası ise tazı ve horoz şekillerine girer[96].

Şekil değiştirme masal ve efsanelerde sık sık görülen bir motif grubudur. Çeşitli sebeplerle bu değişmelere müracaat edilir. Efsane ile masallardaki değişmeler, ana hatlarıyle birbirlerine benzerlerse de teferruatta mühim farklara sahiptirler. Bu değişmeler efsanelerde umumiyetle Allah'a edilen bir niyazın neticesinde olur. Bazı velîler de bu değişmelerde rol oynarlar. Masallarda ise değişmeleri yapanlar sihirbâz gibi husûsî güce sahip olanlar ile sihirli değneği elde eden her tabakadan insanlardır.

C- Taş kesilme nedir?

Taş kesilme, şekil değiştirmeler arasında en çok örneğini gördüğümüz motiftir. Bizim, terim olarak "Taş kesilme" adını verdiğimiz bu kavramı "taşlaşma", "taşa dönüşme" ve "taş olma" diye de karşılayabiliriz. Taş kesilmede görülen değişme, menşe efsanelerinde görüldüğü gibi, her zaman için tam bir şekil değişikliği değildir. Et ve kemikten meydana gelen çobanın aynı şekli muhafaza ederek taş kesilmesi gerçek bir değişiklik sayılmayabilir. Zira, ilk ve son şekil arasında, onları meydana getiren maddeler yönünden bir değişme söz konusudur; şekil yönünden ise böyle bir şeyden bahsedemeyiz. Ancak, daha ziyade dağ, tepe ve kayaların ortaya çıkışıyle ilgili motiflerde tam bir şekil değişikliği görülür. Ağrı dağlarının iki kız kardeşin şekil değiştirmesi sonunda hasıl olması gibi, asıl ve yeni şekil arasında hiç bir benzerliğin olmaması gerekir.

Taş kesilme nedir? Konu üzerinde hiç bir çalışma yapılmadığı için, meseleye çeşitli vesilelerle eğilen kaynaklardaki görüşlerden başka bir bir cevap bulamıyoruz. Folklor ve Antropoloji lugatleri taş kesilmeyi kısa kısa tarif etmişlerdir. "Çok eskiden, insanların taşa dönüşmesi hakkında anlatılan hikâyelerdir[97]"; "Mitolojide bir şahsın taşa dönüşmesidir[98]" gibi.

(96) Gümüşhane Masalları, s. 150-51 ve 476-82.

(97) Funk and Wagnalls..., s. 860.

(98) C. Winick, Dictionary of Anthropology, s. 409.

Masallarla ilgili bazı meselelere temas eden Clouston, taş kesilme hakkında bilgi vermeden örneklere geçer. Bu arada klasik mitolojideki Meduse ve onun bir Rus masalındaki paraleli verildikten sonra diğer örneklere geçilmiştir. Bunlar arasında nisbeten eski bir Yunan masalı, biri 1001 Gece'den alınan 3 Arap masalı da vardır. Clouston, ilk örneğin Tevrat'taki Lût hikâyesi olduğunu belirttikten sonra geriye bakma motifi dolayısıyle Orpheus'nin karısını kaybetmesiyle ilgili motife atıfta bulunmaktadır[99].

Taş kesilmeyle ilgili inançları her cemiyette görebiliriz. Anadolu'da çocukların yaptığı bazı yanlış işler için, büyüklerinin, taş kesileceklerini söyleyerek onları korkuttukları bilinmektedir. Bu, bilhassa büyüklere yapılan hürmetsizlik ve yiyecek maddelerinin israf edilmeleriyle ilgilidir. Hattâ çeşitli müzelerde teşhir edilen heykeller, büyüklerin bu iddialarının birer delili olarak gösterilirler. Bu telkinlerin çocuk ruhunda ne gibi bir tesir gösterdiğini incelemek ilgi çekici neticeler verecektir kanâatindeyiz.

Taş kesilme ile ilgili olarak her kavimde, her millette her medeniyette çeşitli inançlar vardır. Bu taş kesilmeler bazen bir mitin parçası, bazen de bir efsane motifidir. Kırşehir'deki Âşık Paşa Türbesinin avlusunda evvelce bir çeşme bulunuyordu. Yol yapımı sırasında yıkıldığı için bugün yerinde yeni bir çeşme vardır. Halk arasındaki yaygın bir inanca göre, eski çeşmenin suyu ile yıkanan kimse taş kesilirdi[100].

Hispaniola adı verilen ve bugün üzerinde Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'nin yer aldığı bir Batı Hint adasında yaşayan yerlilerin inanışına göre, insanlar iki mağaradan türemişlerdir. Bu mağaraları korumakla vazifelendirilmiş olan dev, bir gece insanları görünce şaşırmıştır. Ertesi sabah doğan güneş onu Kauta adı verilen bir kaya haline getirmiştir[101].

Kuzey Amerikanın güney-batısında yaşayan kızılderililerden Pimalar, tabiatın yaratıcısı Montezuma'nın geri döneceğine, yalnız Pimaların kalarak İspanyolların taş kesileceklerine inanıyorlardı. Bu inanca göre taş kesilenler tekrar insan haline dönecek ve Pimalara hizmet edeceklerdir[102].

(99) W.A. Clouston, Popular Tales and Fiction, c. I, s. 168-69.

(100) Veysel Arseven, Kırşehir'de Yerlere Atfedilen İnanışlar: Âşık Paşa Türbesi. Türk Folklor Araştırmaları, C. 4, s. 1355-56

(101) Hanns Böchtold-Stäubli, Handwörterbuch des deutsches Aberglaubes. c. 8, st. 1636.

(102) Guglielmo Guariglia, Prophetismus und Heilserwartungs Bewegungen als Völkerkundliches und religionsgeschtliches Problem, s. 140.

İbn al-Kalbi'nin R. Dozy'den bildirdiğine göre, Araplar bir çok taşlara ve kayalara taş kesilmiş insan olarak bakmışlardır[103].

Kuzey Avrupa cücelerinin gün ışığına çıktıkları zaman taş kesilecekleriine dair yaygın bir inanç vardır[104]. Bir Inka menşe efsanesine göre, de, ataları olan 4 kız ve 4 erkek kardeşler fecir (tan) hanımdan kuzeye seyahat ederlerken erkeklerden biri taş kesilmiştir[105].

Kuzey Amerika yerlilerinin mit, efsane ve masallarında bu tip inanış pek yaygındır. Aşağıda bunlardan bazılarına yer verilmiştir. Bir Shawnee mitinde, bir grup yerlinin geniş bir nehirden karşıya geçmeleri sırasında taş kesilmeleri anlatılmaktadır. Karşıya geçemeyenler şekil değişikliğine uğrarlar, asıl bölgelerinde kalırlar. Bir Hopi masalında ikiz savaş tanrıları, kamçılanmakta olan iki küçük çocuğu iyilik olsun diye taş haline getirirler. Doğu Woodland bölgesi masallarında ebedî hayat isteyenlerin sedir ağacı oldukları veya taş kesildikleri anlatılır[106].

Taş kesilme motifi, Thompson'ın indeksinde "D MAGİC" bahsinde yer almaktadır. Bu bahis şu 3 büyük gruba ayrılmakradır:

D O - D 699 Şekil değiştirme

D 800 - D 1699 Sihirli nesneler

D 1700-D 2199 Sihirli güçler ve tezahürleri

Taş kesilme motifi ilk grubun değişik yerlerindedir. İnsanların taş kesilmeleri D 230, hayvanların taş kesilmeleri D 420 ve nesnelerin taş kesilmesi de D 470'de yer almaktadır. Bu üç grupta görülen taş kesilmeler ilgili oldukları diğer bölümlerde de dağınık olarak görülebilirler. Meselâ, yasağı çiğnediği için taş kesilen insan ayrıca "yasak" bahsinde, pişirilirken taş kesilen çalınmış piliçler için ayrıca "mükâfatlar ve cezâlar" bahsinde bu motifler tekrarlanmıştır.

Bu numaralama sistemi diğer bütün motif indekslerinde aynen kullanıldığı için onlardan da kolaylıkla istifade etmek mümkündür. Ancak, Keller'in Motif Index of Mediaval Spanish Exampla'ında olduğu gibi örneği bulunmuyorsa ilgili bölümler atlanılmıştır.

Taş kesilme motifinin indekste aldığı yeri gördükten sonra bu düşüncenin insanlar arasında hangi sebeplerle ve niçin yayıldığına temas ede-

(103) İbn al-Kalbî, Putlar Kitabı, s. 52.

(104) Funk and Wagnalls..., s. 860.

(105) a.y.

(106) a.y.

lim. Taş kesilme umumiyetle bir cezâdır[107]. Bunların paralellerini totem efsanelerinde bulabiliriz[108]. Totem efsanelerindeki taş kesilme ile ilgili motifler sadece cezâlandırmaya dayanmaz. İleri seviyedeki cemiyetlerin halk tabakalarında görülen taş kesilmeler, daha değişik sebeplerle ilgilidir. Prof. Dr. Hikmet Tanyu, insanların taş kesilmelerinin aşağıdaki sebeplerle olabileceğini kaydetmektedir:

1. Bedduâlarla taş kesilenler, lânetleneni yılan sokar veya bedduâ ile taş kesilir.

2. Günah işleyenler, tanrının gazabına uğrayarak taşlaşırlar.

3. Dilekleri sonunda taş kesilenler. Sevgililerine kavuşmayan güzeller, iffet sahibi talihsiz güzel kızlar, bir hücumda iffetinin ve sevgisinin lekelenmemesi için taş olmayı tercih edenlerin dilekleri.

4. Kahramanlaşmış, efsaneleşmiş kimselerin izleri, hatıraları dolayısıyle taşın, yeni bir keyfiyet kazanması, Hz. Ali, Battal Gazi, Köroğlu vs. nin izleri, hatta atlarının taş ve yalak üzerindeki izleri ile taşlar, husûsî bir hüviyet kazanır[109].

Bu sıralamada yer alan "günah işleyenler" maddesi çok umumî bir başlıktır. Bizce bu ad altında bir araya getirilen taş kesilmeleri kendi aralarında bazı gruplara ayırmak faydalı olacaktır. Allah ve peygamberi inkâr edenleri, hırsızlık yapanları, yalan söyleyenleri, nimete hürmetsizce davrananları, yasak kişilerle münasebette bulunanları, adaklarını yerine getirmeyenleri bir arada düşünebiliriz. Yalnız, yardım etmiyenin, bir kimseye gerekli hürmeti göstermiyenin taş kesilmesini buraya dahil edemeyiz. Ayrıca taş kesilme hâdisesi sadece insanlarla ilgili değildir. Hayvan ve bitki gibi canlılarla ejderha gibi muhayyel varlıklar da efsanelerde sık sık taş kesilirler. Ayrıca cansız şeylerin taş kesilmesi de her milletin anlatma an'anesinde yer almaktadır. Çobanın, sürüsü, köpeği ve elindeki değneği ile birlikte taş kesilmesi bunun güzel bir örneğidir.

Dağ ve tepelerin teşekkülü ile ilgili olarak anlatılan efsanelerde, asıl ile taş kesilmiş şekil arasında bir benzerlik bulmamız imkânsızdır. Ağrı dağlarını hangi iki kız kardeşin taş kesilmiş şekilleri olarak kabul edebiliriz? Ama, düğün alayları, yiyeceğe hürmetsizlik, adağın yerine getirilmemesi ile ilgili efsanelerde daima, asıl ile son derece ilgili bir benzerlik vardır. Örneğini pek az tesbit edebildiğimiz bazı efsanelerdeki taş kesilmeyle ilgili yığınlar ise hakikaten son derece mânâlıdır. Bunlar,

(107) Dictionary of Anthropology, s. 409.

(108) Handwörterbuch des deutschen..., s. 1636.

(109) Hikmet Tanyu, Türklerde Taşla ilgili İnançlar s. 166.

ustalık vasfını henüz kazanmamış heykeltraşlar elinden çıkmış birer çıraklık devri eseri gibidirler.

Halkın muayyen bir şekle sahip taş yığınları için efsane anlatması o derece ileri gitmiştir ki, biz bazı bölgelerde, hakikî heykellere bile efsane anlatıldığına şahit oluyoruz. Anadolu'nun eski sâkinlerinden kalan ve çeşitli bölgelerde bulunan heykeller de, şekillerine uygun olarak bir hikâyeye bağlanmışlardır. İslâmiyetin tesiriyle, Türkler arasında heykel sanatı gelişemediği için, bütün bu heykelleri Anadolu'nun eski sâkinleri olan kavimlere bağlamak tabiîdir.

Haklarında birer hikâye anlatılan heykellerin bazıları bugün de mevcuttur. Bazılarının nerede bulunduğu ise anlatıcılarca bilinmemektedir. Menekşe Kalesindeki heykellerin halen orada bulunduğu anlatıcı tarafından ifade edilmiştir[110]. Vaktiyle Aydın Hükümet Konağının önünde duran iki insan heykeli vardı; fakat bugün nerede bulundukları tesbit edilememiştir. Anlatıldığına göre, bunlar, mahkemede yalan şahâdette bulunan ve binadan çıkarken taş kesilen iki insana aitmiş[111]. 1221'de yapılan Konya Dış kalesi'nin 12 kapısından biri olan Ertaş Kapısının sağında, ayakta duran bir kadın heykeli olduğu eskilerce söylenmekteydi. Bugün yerinde bulunmayan bu heykelin, kocasını aldatan bir kadının, bedduâ ile taş kesilmiş şekli olduğu anlatılır[112]. Ayrıca Afyon ve Tokat illerimizde 2 mağarada bulunan heykellerin de birer hikâyeye bağlandıklarını kaydedelim[113]. Girit adasındaki Kandiye şehrinde Valide Camii'nin dışındaki çeşmede hâlâ muhâfaza edilen başsız bir Roma heykeli vardır. Bunun, hristiyan büyüsü ile taş kesilen bir müslüman savaşçı-velîsi olduğu tasvirinden anlaşılmaktadır. Bu velinin elbiseleri onun bir Arap askeri olduğunu göstermektedir[114].

Bugün Anadolu'da anlatılan efsanelerin bazılarında görülen bir husûsiyeti, taş kesilme motifine yer veren bir örneğin yardımıyle açıklamak istiyoruz. Anadolu'nun Türklerden evvelki sâkinlerinin efsanelerinden bazıları, muayyen değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelebilmişlerdir. Bunlardaki şahıs adları kaldırılmış, yerine yeni ad verilmemiştir. Böylece bunlar yabancı unsurlardan tecrît edilmişlerdir Klasik mitolojide Niobe efsanesi olarak bilinen hâdise, Anadolu'da hiç

(110) 101 Anadolu Efsanesi, s. 29-30.

(111) Talebemiz Vicdan Er'den 21.5.1976 da derlenen metin.

(112) Mehmet Önder, Konya Efsaneleri, s. 99.

(113) Afyon'daki heykel için bkz. Melik Aksel, Anadolu Halk Resimleri, s. 122; Tokat ile ilgili anlatma ise tarafımızdan derlenmiştir.

(114) Christianity and Islâm..., I, s. 188.

ad zikredilmeden anlatılmaktadır[115]. Aslında ise hâdisenin kahramanları daima adları ile anılırlar[116]. Yunan mitolojisinin çeşitli kaynaklarında 10, 7 ve 6 olarak gösterilen çocuk sayısı, Anadolu'da bugün anlatılan hâdisede 3'e indirilmiştir. Bilindiği gibi Anadolu halk anlatmalarında çocukların miktarını belirtmek için daha ziyade 3 sayısı kullanılmaktadır[117]. Ayrıca, mitolojide hem dağın, hem de Niobe'nin öldürülen oğullarından birinin adı olan Sipylus-Sipil bugün de dağ adı olarak aynen kullanılmaktadır[118]. Çok bilinen bu efsanenin yanına diğer bazı efsaneleri de ilâve etmek mümkündür. Biz bir örneği kâfi bulmaktayız.

(115) 101 Anadolu Efsanesi, s. 52-53.

(116) J.E Zimmerman, Dictionary of Classical Mythology, s. 175-76; Ovid, Değişişler, s. 172-78.

(117) Gümüşhane Masalları, s. 327-29.

(118) Dictionary of Classical Mythology, s. 243.

İKİNCİ BÖLÜM
TAŞ KESİLMENİN HUSÛSİYETLERİ

A- Neler taş kesilir?

Anadolu-Türk efsanelerinde her cins varlık taş kesilebilir. Bunların başında insan gelir. İnsanı sırasıyle hayvan bitki, eşya ve tabiatüstü mahlûkların taş kesilmesi takip eder. Sel sularının ve denizin taş kesilmesi gibi ender rastlanılan efsane tipleri de vardır. Aşağıda, taş kesilenleri sırası ile gözden geçirecek, bu çalışmamızın sonunda vereceğimiz katalogdaki numaralarına atıfta bulunacağız.

Taş kesilen insanlar, kim oldukları bilinmeyen gelin (nr. 1.3.1, 2.2.1), çoban (nr. 53,64,121.1, 121.2), cimri (nr. 201.3.3), anne (nr. 124.1, 124.2), oğul (nr. 111.1.1, 111.2.2) vs. gibi umumî adlarla anılan kimselerdir. Bunların efsanelerde sıkça geçmelerine karşılık yenge ve sağdıç (nr. 7.1.1), seymenler (nr. 7.2.2), dünürler (nr. 2.1.1), düğüncüler (nr. 202.1), kayınbirader (nr. 10), vs. pek az görülürler.

Efsanelerin pek azında şahıslara ad verilmiştir. Bunlar arasında gerçekten yaşayanlar olduğu gibi, anlatmayı kolaylaştırmak için bir ada bağlanan şahıslar da vardır. Taş kesildiğini bildiğimiz insanlar, daha ziyade huysuz geçimsiz kimselerdir Akkoca Sultan'ın karısı (nr. 151), Şeyh Halil'in karısı (nr. 152), Hacı Bektâş-ı Velî devrinde yaşamış bir nâib (nr, 189-A) adını bildiğimiz kimselerdir. Yaşadığı bölge bilinen Deli Ali adlı bir hırsız da (nr. 178) taş kesilenler arasındadır.

İnsanlar bazen yalnız başına (nr. 1.1.1), bazen de toplu bir halde (nr. 1.2.1) taş kesilirler. İlk örnekte yalnız gelin, ikinci örnekte ise gelin, damat ve düğün alayındakilerin hepsi taş kesilmiştir. İnsanların taş kesilmeleri sırasında beraberlerindeki hayvanlar (nr. 51.1.1) ve eşyaları da (nr. 8.2) taş kesilir.

Hayvanların taş kesilmeleri, biraz evvel de temas ettiğimiz gibi, daha ziyade sahipleri ile ilgilidir. Onlarla birlikte bulundukları için taş

kesilirler. At (nr. 2.3), deve (nr. 1.1.1), köpek (nr. 55), koyun (nr. 51.2.2), öküz (nr. 55), kuzu (nr. 64) gibi. Pek az hayvanın taş kesilmesi kendilerinin işlediği bir fiille ilgilidir. Mukaddes sudan içen inekler (nr. 132), Hacı Bektâş-ı Velî hacca giderken yolunu kesip hücum eden arslanlar (nr. 241.2) bu bölümün güzel örneklerindendir. Yerine getirilmeyen adaklarla ilgili olarak sürü (nr. 51.1.1, 61.1.3, 63), koyunlar (nr. 51.2.2, 61.1.1, 62.1), kervan (61.2) gibi hayvanların toplu olarak taş kesildikleri de görülür.

Bitkiler arasında şekil değiştirmeye sık sık rastlanılır. Ancak taş kesilme hadisesi son derece az görülür. Zaman zaman insanların taş kesilme yerine bitki şekline dönüşdüğünü de görebiliriz[118a]. Aynı motife bağlı olan, kıtlık günlerinde yardım etmeyi ağır şarta bağlayan kötü kalpli cimrilerin otları hep taş kesilir (nr. 171.1.1, 171.1.2, 171.1.3, 171.1.4 171.2.1, 172, 173). "Taş kesilmiş ağaç" diye adlandırılan ağaç hakkında (nr. 293) fazla bilgimiz yoktur. Ancak ağacın üzerinde bugün de görülebilen balta izleri olduğu söylenir.

Eşyaların taş kesilmesine efsanelerde sıkça rastlanılır. Bunların çoğu insanların taş kesilmesi sırasında aynı âkıbete uğrar, âdetâ tamamlayıcı cüz olarak karşımıza çıkarlar. Elbise ve ayakkabı cinsinden giyecekler bir-iki efsane dışında (nr. 181.1, 181.2, 182, vs.) daima insanlarla aynı anda taş kesilmişlerdir. Ayrıca pek çok eşya, insanların o anda yaptığı işe uygun olarak onunla birlikte taş kesilmiştir. Anne (nr. 111. 1.1, 111.1.2, 114, 115.1, 116) ve babasını (nr. 118) öldürmek isteyen oğullar ellerindeki baltalarıyle taş kesilirler. Bazı oğullar aynı işi tahra (nr. 111.2.2) ile yaparken taş kesilirler. Cimri zenginler ellerindeki orak (nr. 171.1.2, 201.3. 1), el demiri (171.1.4), yaba (nr. 201.3.3) ile taş kesilirler. Yemek vermeyen düğüncülerin kazanları da (nr. 202.1) taş kesilir. Keza düğün alayındaki davul - zurna da çalıcılarıyle (nr. 2.1.1, 8.2, 11), cihaz da gelinle (4.3, 7.1.2, 56), atlar semerleriyle taş kesilmelerine rağmen bu husûs pek az efsanede belirtilmiştir (nr. 241.3). Çobanların bazıları kavallarıyle taş kesilirler (nr. 52.5). Görüldüğü gibi taş kesilen eşyalar günlük ihtiyaçlarla yakından ilgilidir. Hepsi bugün de Anadolu'da kullanılan alet, vs. dir.

Efsanelerde taş kesilen tabiatüstü mahlûkların başında ejderhalar gelir. Onu sırasıyle yılanlar, canavarlar ve devler takip ederler. Bunların bir kısmı, Hz. Muhammed'in sahâbelerinden olduğu söylenen ve Erzurum' da medfûn bulunan Abdurrahman Gazi ile ilgilidir. Onun duâsı ile veya onun hürmetine Allah'tan istenilen yardımlarla ejderhalar taş kesilir

(118a) 101 Anadolu Efsanesi, s. 99-100.

(nr. 81.1, 81.2, 81.3, 81.4). Ek olarak sunduğumuz kataloğun bir bölümünde ayrı ayrı ele alınan ejderha ve diğer tabiatüstü mahlûklar hemen bütün efsanelerde taş kesilirler. Bunlar ya bir zarar meydana getirmişlerdir, veya zarar verecekleri düşünülerek duâ ile taş olmaları istenilmiştir. İlkinin pek çok örneğine karşılık (nr. 81, 82, 83) ikincisinin birkaç örneği vardır (nr. 88 "ejderha", 89 "yılan"). Bazı ejderhaların Allah tarafından gönderildiği, doğru yoldan çıkanları, zâlimleri cezâlandırmak amacıyla gökten indirildikleri düşüncesi hâkimdir. Ar duygusunu kaybedenlere (nr. 81.1), halka kötülük eden zâlimlere (nr. 91) gökten ejderha indirilir.

Belli başlı tabiatüstü mahlûklar ejderha (nr. 81, 82, 83, 84), yılan (nr. 87.2, 89, 92), canavar (nr. 34.2, 90 "timsah şeklinde") ve dev (nr. 87.3)'dir. Hepsi de duâ ile taş kesilirler. Bunlarin yarattığı tehlikelerle karşı karşıya kalanlar, şehir veya köy halkı (nr. 81.1, 81.2, 81.3, 82, 83.1.1, 83.1.2, 83.2.2, 83.2.6, 85.1), çoban (nr. 81.4, 83.1.2, 84.1, 86.1), anne (nr. 83.2.3, 83.2.4, 83.2.5), gelin alayı (nr. 84.2), hükümdar kızları (nr. 87.1, 87.2, 87.3) vs. dir.

Bunların dışında Anadolu-Türk efsanelerinde taş kesildikleri görülen bazı değişik şeyler daha vardır. Birer örneğini bulabildiğimiz bu tiplerden bazıları şunlardır: Deniz taş kesilir (nr. 266.1), sel suları taş kesilir (nr. 266.2), düşmanla arada kalan bölge taş kesilir (nr. 271).

Buraya kadar işaret edilenler dikkatle incelenirse görülecektir ki taş kesilme hâdisesi hayatın bütün safhalarını içine alabilmektedir. Hattâ bizde örneğini bulamadığımız daha değişik taş kesilmeleri başka kültürlerde görebiliriz. "Taş kesilmiş ormanda yer çekimi kanunu taş kesilir" adlı motife yer veren efsanede taş kesilen kuşlar yere düşmezler, boşlukta dururlar[118b]. O halde taş kesilme motifi, insan muhayyilesi tarafından hiç bir engel tanımaksızın rahatlıkla kullanılabilmektedir.

B– Niçin taş kesilirler?

Anadolu-Türk efsanelerinde taş kesilme hâdisesinin çeşitli sebepleri vardır. Taş kesilme işi, iyiler için bir kurtuluş, kötüler için ise bir cezâdır. Bazen hâdiseyle yakından uzaktan ilgisi olmayan kimselerin de taş kesildikleri görülür. Asıl amacın insanlara ders vermek olduğu göz önüne alınırsa, bazen suçsuz olanların da taş kesilmesini, efsane mantığı çerçevesinde kalmak kaydıyle kabul edebiliriz.

(118b) Ernest W. Baugham, Type and Motif-Index of the Folktale of England and North America, s. 585, nr. X 1741. 3 (a) ve (b).

Efsanelerde, pek çok kimse zor durumda kalınca kurtuluşu Allah'a sığınmada arar. Bazıları için dilekte bulunabilmeye zaman bile pek yoktur. Gelecek bahiste daha etraflıca görüleceği üzere, taş kesilmeler çok değişik şekillerde vuku bulmaktadır.

Efsanelerde zor durumda kalanların kadrosu son derece geniştir. Gelin alaylarının yolunu diğer âşık (nr. 1.1), eşkiyâ (nr. 1.2), kâfirler (nr. 1.3) keser. Alayın önüne ejderha çıkar (nr. 4.1), alay susuz kalır (nr. 4.2), alayın geçeceği yol kapanır (nr. 4.3), alay yolunu kaybeder. (Nr. 4.4). Bunlar sadece düğün alayı ile ilgili zor durumlardır. Bunlardan başka bazı kadınlar da kurtuluşu taş olmada ararlar (nr. 71, 72.1, 73.1). Kaçak âşıkların bazıları da yakalanacakları anda taş kesilirler (nr. 26.2, 26.3, 28.2, 28.3).

Taş kesilme hâdisesinin başta gelen sebepleri iyilerin kurtulma arzusu, bazen de bu iyilerin kurtulmaları için kötüler hakkında edilen beddûalardır.

Efsanelerdeki bütün kötüler mutlaka taş kesilmek suretiyle cezâlandırılır. Bu iş yapılırken insan, hayvan veya tabiatüstü mahlûk tefriki yapılmaz. Ancak bazı efsanelerde kahramanlar, kurtulmaları için kendilerinin taş kesilmesini istediklerinden kötülerin de aynı âkıbete uğramasından söz edilmez. Taş kesilen kötülerin bir kısmı mağdurların duâsı ile, bir kısmı ise hiç bir duâya müracaat edilmeksizin şekil değişikliğine uğrarlar.

Birinci bölüme girenler şakîlerden, kâfirlerden, diğer âşıklardan, ejderhalardan kurtulmak isteyenler tarafından Allah'a yapılan duâların neticesiyle yakından ilgilidir (nr. 1.1). İkinci bölüme girenlerde ise hiç bir duâ edilmeden kötüler cezâlandırılır. Aslında bu bölüme girenler arasında da zor durumda kalanlar vardır. Meselâ, anne veya babasını öldürmek isteyen oğul ile ilgili 13 metinden (nr. 111–115) sadece bir tanesinde annenin bedduâsı (nr. 113) görülmektedir. Kezâ, tahâretlenmek için yiyecek maddelerini kullananların hepsi hiç bir dilek veya bedduâ söz konusu olmaksızın taş kesilirler (nr. 121–125).

Bazı efsanelerde zor durumda kalanlar hem kendilerinin, hem de kendileri için iyi olmayan şartları hazırlayanların taş kesilmesi için duâ ederler. Gayrımüslimlerle zorla evlendirilmek istenen kız (nr. 7.1.2), düşmanla savaşan genç (nr. 74), yılanın kovaladığı göçebe kızı (nr. 92) kendisini bırakıp kaçan torunlarına kızan nine (nr. 234)'nin duâları kendilerinin kurtuluşu için bir dilek, ama karşı taraftakiler için bir bedduâ yerine geçmektedir.

Yapılan hatâlı iş ile hiç ilgisi olmayanların taş kesilmeleri az da olsa görülür. Çocuğun altını ekmekle temizleyen annenin yerine, orada bulunmayan babası ile kuzusu taş kesilir (nr. 122). Efsane metninde adı geçmeyen bir çoban ile sürüsü de, çevrede taş kesilen bir gelin alayı ile taş kesilir (nr. 6.1.2.)

Düğün alayındakiler gelin, anne, baba ve öteki âşıkın dilek veya bedduâları ile taş kesilmeleri sırasında pek çok kimse de aynı âkıbete uğramaktadır. Bunların hiç bir suçu yoktur ve sadece düğün alayında bulundukları için ortak âkıbetten kurtulamamışlardır. Hâdiselere karışmadıkları halde topluca taş kesilenler arasına, yiyecekle tahâretlenenlerin çevresindekiler de girerler (nr. 123.1).

Yapılmakta olan bir işin fâiline, o işi yapmaması husûsunda ikazda bulunulur. Ama işi yapanlar ikâzı dikkate almazlar ve taş kesilirler. İkazâ rağmen çocuğun alt temizliğinde yufka kullanan anne (nr. 130.3.1), mukaddes suda çamaşır yıkayan kadın (nr. 131.3), girilmemesi gereken mağarada hazine arayan hoca (nr. 267.2) taş kesilirler. Arkalarına bakmamaları ikâz edilenler buna uymadıkları için taş kesilirler (nr. 18, 211.1, 211.2, 211.3, 211.4, 211-C). Bunları umumiyetle Hızır ikaz etmektedir (nr. 211-C).

C– Nasıl taş kesilirler?

Anadolu-Türk efsanelerinde çeşitli şekilde taş kesilme hâdisesine rastlanılır. Yalnız, aşağıda daha genişçe ele alınacak olan ve "kademeli taş kesilme" diyebileceğimiz şekle, efsanelerde rastlanılamamaktadır. Ayrıca, masallarda sıkça görülen, taş kesilen kahramanın tekrar eski haline dönme meselesi efsanelerde yok denecek kadar azdır. Tesbît edilen tek örneği, yeri gelince masallardaki benzerleriyle birlikte göreceğiz.

Taş kesilmeler, umumiyetle dilekte bulunulan andaki şekle uygun olarak görülür. Hattâ bazı anlatıcılar, "gelinin cihazı" "atların semeri" vs. den bahsederken hâlâ eski şekillerini muhâfaza ettiklerini ilâve ederler. Ancak bazı anlatıcılar da taş kesilmiş şeklin zamanla bozulmuş olduğunu, belli bir tarihten sonra köylüler tarafından kırıldığını söylemek sûretiyle meydana gelen yeni değişikliğe temas ederler.

Taş kesilenlerin bazıları, hâdisenin vukuundan evvel husûsî olarak belirli bir duruşu tercih ederler. Onların bu duruşları da dikkatli anlatıcılar tarafından mutlaka belirtilir. Kız ile sevgilisinin karşılıklı (nr. 2.2.2, 26.3) ve sırt sırta (nr. 26.2) durmaları bilhassa dikkat edilen

duruşlardır. Ayrıca kavga eden 2 erkek kardeşi ayırmak isteyen kız kardeş aralarına girince hepsi oldukları şekilde taş kesilirler (nr. 237). Yasak münasebette bulunan kız ve erkek kardeşler, görenlere ibret olmaları için çıplak olarak taş kesilirler (nr. 181.2).

Efsanelerde taş kesilme hâdisesi birdenbire meydana gelir. Kendilerinin veya başkalarının taş kesilmelerini isteyenlerin dilekleri kabul olacaksa derhal değişiklik vuku bulur. Aradan çok az bir zamanın geçtiği efsaneler pek azdır. Husûsî dünyalarında taş kesilme motifine yer veren efsane ile masal arasında, bu noktada mühim farklar vardır. Masallarda tesbît edilen taş kesilmelerin bazıları kademelidir. Bu tip hâdiselere "Kademeli taş kesilme" diyebiliriz. Burada, taş kesilenler evvelâ dizlerine, sonra göbeklerine kadar, sonra da tamamen taş kesilirler. Bu tip taş kesilme motifine efsanelerde hiç bir zaman rastlayamayız.

Masalda görülen bu motifin temelinde cezâlandırmayı sindire sindire yerine getirme arzusu yatmaktadır. Böylece pek çok kötülüğü hiç acımadan en yakınlarına bile revâ görenler cezâlandırılmış olur[118c]. Bazen zor işler peşinde koşanlar da kademeli olarak taş kesilirler. Fakat bunlar daha sonra eski şekillerine döneceklerdir[118ç]. Eski şekline dönme ancak iyi kalpli kahramanlar ve suçsuz hayvanlar içindir[119]. Kötü oldukları için taş kesilenler hemen hemen hiç bir zaman eski şekillerine döndürülmezler. Efsanelerde yalnız bir defa bu motife yer verilmiştir. Pişman olan kötülerin eşya ve malları duâ ile tekrar eski şeklini alır (nr. 201.3.4).

Türk masallarındaki diğer bazı taş kesilmeler için W. Eberhard ile P.N. Boratav'ın hazırladıkları Typen türkischer Volksmärchen adlı masal tipleri kataloğunun şu tip numaralarına bakılabilir: 61.III.3, 86.III.6, 206.III.2, 213.IV.9, 214.I.6-7, 220.III.2-3, 280.I.

Efsanelerde birden fazla taş kesilme hâdisesine de sıkça rastlanılır. Birbirini takip eden suçlar ve istekler neticesinde değişik şekillerde görülen taş kesilmelerin bazıları şöyledir: Abdestsiz olarak namaza durduğu için taş kesilen damadın yeni hanımı da taş kesilmeyi ister (nr. 144); haylaz oğlunun taş kesildiğini gören anne de taş kesilmeyi ister (nr. 154); adaklarını yerine getirmeyenler de ejderhadan bir müddet sonra taş kesilir (nr. 4.1). Bu tip değişmelere "takip eden taş kesilmeler" adını verebiliriz.

(118c) Gümüşhane Masalları, s. 382. Kötü baba 3 kademeli olarak taş kesilir.

(118ç) Umay Günay, Elazığ Masalları, s. 364; Erzurum Masalları s. 222.

(119) Gümüşhane Masalları, s. 543, 545; Elazığ Masalları, s. 488, Typen türkischer Volksmärchen s. 280 (tip 239. III.10).

Taş kesilme isteğinde bulunmak, bazen paralel bir istekle birlikte düşünülür. Bazı kahramanlar, kurtulmaları için taş olmaya yani ruhsuz bir taş olarak kalmaya razıdırlar. Fakat bazıları, bilhassa genç âşıklar, başka bir isteği de ihmal etmezler. Bu kabil istekleri aşağıda çeşitli örnekleriyle göreceğiz.

İkili istekler "taş olup dönmak, kuş olup uçmak" şeklinde formüle edilirler. Bunlar ilk istek olarak taş olmayı söyledikleri için taş kesilirler (nr. 1.1.2, 1.1.3, 1.1.4, 1.2.1, 26.2, 26.3, 32, 36, vs.). Örneği pek fazla olan bu ikili istekten sonra sıra ile şu ikili istekleri sayabiliriz: Kötü durumdan kurtulma veya taş olma isteği (nr. 28.3, 31.3), evlâdının kötü durumdan kurtulması veya taş kesilmesi isteği (nr. 31.2). Bu son örneklerin aksi olan bir istek de şöyledir: Sevgilisi ölen genç kız ölmek veya taş olmak ister (nr. 37). İstemediği biriyle evlendirilen genç bir kızın duâsı ise alınyazısının değiştirilmesi ve taş kesilmesidir (nr. 2.2.3).

İki örneğini aynı mumaralı tipte birleştirdiğimiz bir efsanede görülen "taş veya kuş olma" isteği dikkati çekecek bir değişiklik, hattâ güzellik taşımaktadır. Sevdiği genç kızın başkasına verilmesine üzülen genç çoban, kız ile kendisinin kuş ve alaydakilerin taş olmasını ister (nr. 2.1.3). Masal ve bilhassa halk hikâyelerinde görülen "iki güvercinin hâlâ uçuşup durduğu" şeklinde anlatılan hâdise, bu efsanede de aynı husûsiyetlerle görülmektedir[120]. Her iki anlatıcının bilhassa söyledikleri husûs, güvercinlerin bugün de hâlâ uçup durduklarıdır.

Efsanelerde, yukarıda bir benzerini gördüğümüz birden fazla şekil değişikliğine uğrama sık sık görülür. Bunların birer tanesi taş kesilme ile ilgili olduğu için onları da bu gruba dahil edebiliriz. Eceli gelip ölen çobanın koyunları taş, değneği ağaç, sütleri ise pınar olur (nr. 98-A). Oduna giden kocasından ümidini kesen kadın kendisi ve çocuğunun taş kesilmeleri için duâ eder. Kocası sağ ise onun da ağaç olmasını ister (nr. 99-A). Cimri zenginler Hızır'ın duâsı ile, içine saklandıkları yünlerin altından ayı olarak çıkarlarken malları taş (nr. 206.1) ve süt kazanları kaya (nr. 206.2) kesilir. "Karışık değişmeler" adını verebileceğimiz bu tür şekil değişiklikleri efsanelerimizde sıkça görülür. Benzerlerine masallarımızda da rastladığımız bu değişiklik hikâyelerimizde pek görülmez.

Görüldüğü gibi Anadolu-Türk efsanelerindeki taş kesilmeler değişik şekillerde meydana gelmektedir. Bu kadar zengin bir efsane tipini içine alan motifin bu husûsiyetini tabiî karşılamak gerekir. Taş kesilme motifinin bütün efsane motifleri arasında sayı bakımından husûsi bir yerinin bulunduğu unutulmamalıdır.

(120) Örnek için bkz. Otto Spies, Türk Halk Kitapları. ter. Behçet Gönül "Necatigil' s. 21, 22.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DİĞER KÜLTÜRLERDE TAŞ KESİLMELER

A- Mitlerde taş kesilmeler

Taş kesilme motifi mitlerde pek fazla görülmez. Bunun sebeplerinin başında şüphesiz mit ile ilgili kaynakların masal ve efsane ile ilgili kaynaklar kadar bol olmaması gelmektedir. Yeni mitlerin ortaya konulma çağının geçmiş olmasına karşılık yeni efsane ve masalların her zaman ortaya konulmalarının mümkün olması da sebepler arasında sayılabilir. Ayrıca , masal ve efsanenin günlük hayatla daha yakından ilgili olması mitlerin hayata onlar kadar sıkı bağlarla bağlı olmamasını da unutmamak gerekir.

Yunan ve Lâtin mitlerindeki değişmeleri toplu olarak Lâtin şairi Ovidius'un (İ. Ö. 43-İ. S. 17) Metamorphoses adlı eserinde görebiliriz. Burada kahramanları ilâhlar, yarı ilâhlar ve üstün insanlar olan hâdiselere yer verilmiştir. Her biri ayrı ayrı ve teferruatıyle işlenen bu değişmelerin taş kesilme motifine yer verenlerini şöyle sıralayabiliriz:

Kız kardeşinin müstakbel evliliğini kıskanan Aglauros, onu öldürmek ve suçu başkasına yüklemek ister. Fakat oun evvelâ boynu, sonra yüzü, en sonra da bütün vücudu taş kesilir[121]. Sürüleri gördüğünü söylememesi için çobana bir düğe hediye edilir. Jüpiter'in oğlu Persée kılık değiştirip iki misli hediye vaadi ile çobanı dener. Sözünde durmayan çoban taş kesilir[122]. Bir kâhinin sözüne inanan Atlas, karşılaştığı Jüpiter'in oğlu Persée'yi kovar ve ona hakaret eder. O, cezâ olarak dağ haline getirilir[123]. Taş kesilme motifine yer veren klasik mitler arasında en çok bilineni şüphesiz Niobe ile ilgili olanıdır. 7 oğlu ve 7 kızının acısına dayanamayan anne Niobe barsaklarına kadar taş kesilir[124].

(121) Ovid, Değişişler. ter. Salih Zeki Aktay, s. 72-78.
(122) a.g.e. s. 71-72.
(123) a.g.e., s. 138-40.
(124) a.g.e., s. 184-91.

Stith Thompson'ın Motif-Index'inde pek çok milletin edebiyatı ile ilgili taş kesilmelere yer verilmiştir. Ancak, bunlar son derece kısa ifadelerle ortaya konuldukları için mitten mi, yoksa efsaneden mi alındıklarını tesbît etmek oldukça güçtür. Ama, Thompson kaynaklara atıfta bulunurken metnin alındığı yeri göstermiştir. Böylece biz de bunların mite mi, yoksa efsaneye mi ait olduğunu tesbit etme imkânını elde etmiş bulunuyoruz. Bu yol ile ortaya koyduğumuz bazı motifleri, katalogdaki numaralarıyle bir arada veriyoruz. Hawaiian Mythology ve Taumotuan Myths adlı eserlerde insanlar taş haline gelirler (D 23). Cross'un Motif-Index of Early Irish Literature adlı eserinde İrlanda mitlerinden alınan çeşitli motiflere yer verilmiştir. Bunlar arasında insan (D 231), ağaç (D 471.6), çalınan piliç (D 471.8.1) ve ejderin (D 429.2.2) taş kesilmeleri dikkati çekmektedir.

Yine S. Thompson'ın Motif-Index'inde tesbit ettiğimiz bazı husûsî taş kesilmelerin görüldüğü yerleri şöylece sıralayabiliriz: İnsanların taş kesilmeleriyle kayaların meydana geldiğini açıklayan mitler Hawaiian Mythology ve Yokuts and Western Mono Myth adlı eserlerde Hawai ve Batı Amerika kızılderililerinin mitleri olarak yer alırlar (A 974).

Bir Shawnee mitinde, nehirden geçenlerden bir grubun suyun içinde taş kesildiği anlatılır[125]. Hopi adlı kızılderili kabilesinin mitinde, savaş tanrılarının kamçılanmakta olan 2 küçük çocuğu taş haline getirdikleri anlatılır[126].

B- Masallarda taş kesilmeler

Taş kesilme motifine en çok masallarda rastlanılır. Efsanelerden daha uzun olmaları, onları daha fazla motifle iş görür hale getirmiştir. Sayı bakımından da masalların fazla olmalarını unutmamak gerekir. Bu motife yer vermeyen masalı olmayan millet yok gibidir. Hemen her motif indeksinde bunlara rastlamak mümkündür. Bunun sebepleri arasında, masalın, günlük hayatla daha yakından ilgili olmasını da sayabiliriz.

Mit bahsinde de söylediğimiz gibi, indekslerin hepsi kaynaklarının masal mı, efsane mi, yoksa mit mi olduğunu açıkça göstermemiştir. Onun için masallardan alındıkları bilinen ve haklarında daha fazla bilgimiz olan motiflere aşağıda yer verilmiştir.

(125) Funk and Wagnalls..., s. 803.
(126) a.y.

Taş kesilme motifine yer veren masalların içinde en meşhuru ve pek çok ülkede benzerine rastlanılanı şüphesiz Der treue Johannes'tir. A. Aarne - S. Thompson kataloğunda 516 numarada gösterilen bu masal, Grimm Kardeşlerin kitabında 6 numarada yer almaktadır. Burada sâdık bir hizmetkârın sadâkati sebebiyle taş kesilmesi, sonra da eski haline dönmesi anlatılmaktadır[127].

Düşman işgalinden kaçan kız ve erkek kardeşlerin yıllar sonra tekrar karşılaşmalarını dile getiren bir Gürcü masalında, bunların yeni bir tehlikeyle karşılaşmaları sonunda, içinde gizlendikleri bir arabayla nasıl taş kesildikleri anlatılır[128].

Bir Rus masalında, denilenleri yapan İvan ve atının taş kesildikleri görülür[129].

709 numaralı tipin Bretonlar arasında anlatılan bir varyantında, talihsiz bir kraliçenin 3 çocuğundan 2 oğlunun büyülü sarayda taş kesilmeleri, küçük kız kardeşlerinin onları tekrar eski hallerine getirmesi anlatılır[130].

Hint masallarında taş kesilme motifine sık sık rastlanılır. S. Thompson - J. Balys kataloğunun 102-109. sayfalarında güzel örneklerini bulduğumuz bu masalların bazılarını kısaca görelim, Nehir, içinden geçen herkesi taşlaştırır (F 715. 7); kadının sesi işitildiği zaman taşlaşılır (D 529.1); dokunulan herşey, Midas efsanesinde olduğu gibi altın kesilir (D 565.1); kızın sesi âşıkını taş haline getirir (D 581.1); insan yiyen dişi dev taş kesilir (D 429.2.2.1).

Taş kesilme motifinin 1001 Gece Masalları'nda husûsî bir yeri vardır. Külliyâtın muhtelif yerlerinde sık sık bu motife yer verilmiştir. Allah'a inanmayan kral, kraliçe, ve halkı taş kesilmiştir; çünkü inanmamak en büyük günahtır[131]. Seçkin şahıslar kötü niyetlilerin sihirli hîleleri ile taş olurlar[132].

Günahkâr karısının sihir sanatı ile vücudunun alt yarısı mermer haline getirilmiş bir genç Kur'ân-ı Kerîm'i okurken görülür[133]. 323. gecede, ken-

(127) a.g.e., s. 360. Diğer bazı örnekler için bkz. T.K. Cheyne, The Origin and Meaning of the Story of Sodom, The NewWorld, c.I. s. 236-39.

(128) C.F. Coxwell, Siberian and Other Folk-Tales, s. 484-85.

(129) Popular Tales..., s. 168.

(130) Funk and Wagnalls..., s. 860.

(131) Christianity and Islam..., I, s. 190.

(132) a.y.

(133) Popular Tales..., s. 169.

dilerini peygamber ilân ettikleri için taş kesilenlerden bahsedilir[134]. 1001 Gece Masalları'nın dışındaki Arap masallarında da bu motife rastlanılır. Sihirli kuş kendisine yaklaşanları taş haline getirir (B 172.1.).

Çeşitli ülkelerin masallarında görülen taş kesilme örneklerini çoğaltmak istemiyoruz. Yalnız şu bir-iki husûsu da buraya ilâve etmeyi faydalı buluyoruz. Bazı taş kesilmeler nazar ile olmaktadır. İrlanda ile ilgili olanı Tom Peete Cross'un, Danimarka ve Yunanistan ile ilgili olanları ise S. Thompson'ın kataloğunda aynı numarada gösterilmiştir (D 581).

Thompson'ın Motif- Index'indeki taş kesilmeleri derli toplu görebilmek için şu numaralara bakılabilir: İnsanın taş kesilmesi (D 23), hayvanların taş kesilmesi (D 420 - D 429), eşyanın taş kesilmesi (D 471). Hayvanlar arasında, Anadolu-Türk efsanelerinde örneklerine rastlamadığımız bazılarının da taş kesildikleri görülmektedir: Fil (Hindistan), ahtapot (Hawai), yılan balığı (Hawai), ördek (Çin), kaz sürüsü (Danimarka). Bütün indekslerde aynı numaralara bakılmak sûretiyle benzerlerini bulmak mümkündür. Meselâ, Bacil F. Kirtley'in indeksinde en eskisi 1881'de tesbît edilen 30 kadar kaynakta insanın taş kesilmesi D 231'de gösterilmektedir.

Bazı masallarda görülen şu husûsî taş şekillerine de yer vererek bu bahsi tamamlamak yerinde olacaktır. Bir düğün eğlencesinde bir insan mermer heykel haline döner (Hindistan, D 231.2.1), katil dev cezâ olarak tuztaşı olur (İzlanda, F 531.6.12.3), bir adam büyücü tarafından sabuntaşı haline sokulur (A.B.D. Kızılderilileri ve Hindistan, G 263.2.1.1), yasağı ihlâl eden bir adam dağ silsilesi haline getirilir (Hawai, C 961.4).

Görüldüğü üzere masal dünyasında insanlar, hayvanlar, eşyalar ve tabiatüstü mahlûklar hiç bir engel tanımaksızın taş kesilebilmektedirler. Bunların da umumiyetle bir cezâ verme, bir yasağın ihlâlinde cezâlandırma husûsları olduğu gözden kaçmamaktadır.

Daha evvel belirtmemize rağmen bir husûsu da buraya ilâve edip uyanabilecek tereddütleri ortadan kaldırmak istiyoruz. Türk masallarındaki taş kesilmeler için W. Eberhard-P. Naili Boratav'ın Typen türkischer Wolksmärchen adlı eserinin üçüncü bölümü olan "Motivindex" bahsinde yer alan "Verstinerung (s. 499-500)" maddesine bakılmalıdır. Burada, tesbît edilen Türk masallarında yer alan bütün taş kesilmelere ayrı ayrı temas edilmiştir.

(134) Raif Karadağ, haz., Bin Bir Gece Masalları, III, s. 770.

C- Efsanelerde taş kesilmeler

Diğer kültürlere âit efsanelerde taş kesilme motifleri sayı bakımından hiç de az değildir. Ayrıca, bunların bizim efsanelerimizle olan yakın benzerlikleri de gözden kaçmamaktadır. Bu tip efsanelere temas ederken bizim ilâve olarak sunulan kataloğumuzda yer alan benzer efsane tiplerinin numaralarına atıfta bulunmak sûretiyle okuyucularımıza kolaylık sağlamış olacağız.

Diğer kültürlerdeki efsanelerde de taş kesilmenin başlıca sebebi cezâlandırmadır. Nimete saygısızlık, fakire yardım etmeme, yalan söyleme gibi sebeplerle insanların taş kesildikleri görülür. Bizim pek çok efsanemizde olduğu gibi bunlarda da zor durumda bulunan şahısların taş kesilmeyi istedikleri vâkîdir.

Tirollü prenses Hitt, ekmeği ayağıyle çiğner; cezâ olarak bir yıldırım düşer ve Hitt taş kesilir[135]. Bir zenginin düğününde ekmek ve sucukla oyun oynayan misafirlerin taş kesilmelerini anlatan Alman efsanesi[136] "takip eden taş kesilmeler"e güzel bir örnektir[137]. Kendilerini ikâz eden bir çobanı dinlemeyen misafirler taş kesilirler. Arkasına dönmeden ortadan uzaklaşması emredilen çoban ise önüne eğilip iki bacağının arasından geriye baktığı için taş kesilir. Tirollü prenses efsanesi ile diğer efsanenin ilk motifi 121-140. tipler arasında yer alanlarla ortak husûsiyetlere sahiptirler. Hîle ile geriye bakan çoban motifi ise 211 numaralı tiple yakından ilgilidir. Bunun Thompson kataloğundaki yeri C 331 (Tabu, looking back)'dir.

Çoban kendisinden ekmek isteyen kadını kovar. Kadın elindeki değnekle dokunarak onu, köpekleri ve sürüsünü taş heline getirir[138] Bu Alman efsanesinin bizdeki benzeri 201. 1-A'dır. Bir çoban da Barbara hakkında babasına aslı olmayan şeyler söyler. Kız buna çok kızar. Çoban, mermer; sürüsü ise ot yığını olur[139]. Bu efsane bizde 186-190. tipler arasında yer alır.

Kuzey ülkelerinin hemen hepsinde tesbît edilen bir efsanede Hz. İsa, bizim efsanelerdeki Hızır'ın yerini alır. S. Thompson'ın toplu olarak verdiği A 973 numaralı motif "taşın menşei-nezaketsizlik cezâlandırılır" ortak adını taşımaktadır. Yalnız, görebildiğimiz asıl kaynaklarda bazı

(135) Handwörterbuch des deutschen..., VIII, st. 1637.
(136) a.y.
(137) Bkz. s. 63.
(138) Handwörterbuch des deutschen..., VIII, st. 1637.
(139) a.y.

değişiklikler vardır. A. Aarne'ın Estonya'da derlediği metinde İsa'nın çiftçiye "Ne ekiyorsun"? sorusu "Taş !" diye cevaplandırılınca tarlalar taş olur[140]. O. Loorits'in Livonya'da derlediği metinde ise sadece ekilen şeyler taş kesilir[141]. Bunların benzeri olan efsane bizde 201. 3-A'dır.

Bir Japon efsanesinde insan evvelâ balina olur, daha sonra da bu yeni şekliyle taş kesilir[142]. Bir Gürcü efsanesinde bir ineğin rüzgârın içine doğru sürüklendiği ve taş kesildiği anlatılır[143]. Lapon ve Gürcü efsanelerinin bizde benzerleri yoktur.

Prof. E.H. Palmer'ın Desert of Exodus adlı eserinde, ölümün muhakkak bir şey olduğunu inkâr eden bir kadının taş kesildiği kaydedilmiştir[144].

Pek çok örneği olan taş kesilme motifine yer veren efsaneler bahsini bizimle değişik münasebetler sebebiyle yakından ilgili olan şu 3 örnekle bitirelim. Toroslardaki bir kaplıcanın yanında, değneğine dayanmış bir insana benzeyen tabiî kayalar vardır. Bir çoban, St. Helena'nın lânetini aldığı için taş kesilir[145].

Kıbrıs'ta, Limasol civarında, denizin sahile yakın kısmında Türklerin "gâvur taşı" dedikleri bir kaya vardır. İngiliz idaresi zamanında idam edileceklerini sanıp kaçan 2 papaz bu taşın bulunduğu yerdeki kayalara saklanırlar. Yiyecekleri bitince de kurtulmaları için Allah'a yalvarırlar. Papazlar orada taş kesilir[146]. Yiyeceksiz kalmanın yerini Anadolu-Türk Efsanelerinde daha başka güçlükler alır. Bunların başında düşman takibi gelir (nr. 71-80), tabiatüstü mahlûkları da bu arada sayabiliriz (nr. 81-95).

Elimizde iki değişik şekli olan islâmiyetten evvelki Araplarla ilgili bir efsanenin son derece benzer bir şekli Anadolu'da derlenmiştir. Hattâ, aslında İsâf ve Nâile olan adlar Anadolu metninde İshak ve Halîme şeklinde büyük bir benzerlikle karşımıza çıkmaktadır. İbn al-Kalbî'ye göre İsâf ile Nâile herkes Kâbe'de hac için bulunurken evde yalnız kalırlar ve günah işlerler[147]. Neş'et Çağatay'a göre ise bu iki genç Kâbe'de

(140) Estnische Märchen- und Sagenvarianten, s. 140.

(141) Livische Märchen- und Sagenvarianten, s. 80.

(142) Siberian and..., s. 397. Efsaneler ayrı bir bölüm halinde verilmiştir.

(143) a.y.

(144) The Origin and Meaning..., s. 243.

(145) Christianity and Islam..., I, s. 182.

(146) Kıbrıslı talebemiz Esen Yalın'dan 26.3.1976'da Erzurum'da derlenmiştir.

(147) Putlar kitabı, s. 28.

zinâ işledikleri için taş kesilmişlerdir[148]. Erzurum'un Tortum ilçesinde derlenen metinde ise İshâk ile Halîme, köyün dışında buluşup gayrımeşrû bir hayat yaşamaya başlarlar ve taş kesilirler (nr. 183).

Örneklerin çoğaltılması bizi şu neticeye ulaştıracaktır: Yeryüzünün değişik bölgelerinde anlatılan efsaneler, aslında birbirinden küçük farklarla ayrılmaktadır. Bunlar da din, kültür, coğrafî şartlar gibi sebeplere bağlanabilir. Aynı efsanenin Anadolu'da bile benzer mühim diyebileceğimiz değişikliklere uğraması göz önüne alınırsa bu tip küçük farklılaşmaları normal karşılamak gerekir. Ayrıca anlatıcıların hâfıza kuvveti, değişiklik yapma kabiliyeti, bildiği efsane sayısı da değişmelerin sebepleri arasındadır. Bir efsane bilen birisi ile 30-40 efsane bilen bir şahsın, istenildiği anda aynı mükemmelikte kaynak şahıslık yapacakları şüphelidir.

Ç- İnanmalarda taş kesilmeler

Gerek Anadolu'da, gerek başka kültürlerde mit, efsane ve masalın dışında da bazı taş kesilme hâdiselerinden söz edilebilir. Sayıları fazla olmamakla beraber, tesbît ettiğimiz şu birkaç örneği bu bahsin hudutları içinde mütâlaa etmeyi faydalı buluyoruz. Aslında, efsaneler inanmaya dayandıkları için bunları da aşırı bir zorlama ile aynı gruba dahil edebiliriz. Ancak, bunlarda taş kesilme hâdisesi vuku bulmamış, fakat bahsedilen şartların yerine getirilmesi halinde taş kesileceğine inanılmıştır.

Kuzey Avrupa'da yaşayan cücelerin gün ışığı görmedikleri, eğer görürlerse taş kesileceklerine inanılır[149].

Kuzey Amerika'nın güney-batısında yaşayan kızılderililerden Pimalar, tabiatın yaratıcısı Montezuma'nın geri döneceğine, yalnız Pimaların kalarak İspanyolların taş kesileceklerine inanıyorlardı. Bu inanmaya göre taş kesilen İspanyollar tekrar insan haline dönecek ve Pimalara hizmet edeceklerdir[150].

S. Thompson'ın kataloğunda yer alan taş kesilmeler arasında şüphesiz inanmalarla ilgili olanlar da vardır. Ama bunları tesbît etmek âdetâ imkânsızdır. Zira kaynaklar gösterilirken bu husûsları ayıracak noktalar üzerinde durulmamıştır.

(148) İslâm'dan önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, s. 49.

(149) Funk and Wagnalls..., s. 40 ve 460.

(150) Prophetismus und Heilserwartungs..., s. 140. Bu inaumanın benzerine başka hiçbir yerde rastlanılmamıştır.

Diğer kültürlerin bazı masal ve efsanelerinde bütün bir şehrin veya ormanın taş kesildiği de görülür. Hint, Arap, Mısır, Amerika gibi değişik bölgelerde anlatılan bu tip taş kesilméleri de buraya ilâve etmeyi faydalı buluyoruz.

Yukarı Mısır'da Ishmore şehri "taş kesilmiş şehir" diye adlandırılır. Anlatıldığına göre vaktiyle bu şehirde canlı olan pek çok insan bir büyü vasıtasıyle taş kesilmiştir[151]. Şehirde pek çok kadın, erkek ve çocuk vücudu şeklinde taşlar vardır[152].

S. Thompson'ın Motif-Index'inde, Araplar için Victor Chauvin'in Bibliographie des Ouvrages arabes (Liége, 1892-1922) adlı 12 ciltlik eserinin 5. cildine, Hintliler için de Thompson ile J. Balys'in Oral Tales of India adlı eserine atıfta bulunularak taşlaşmış insanlar şehrinden bahsedilmektedir (F 768.1).

1001 Gece Masalları'nın 182. gecesi olan Abdullah ibni Fazıl ile kardeşlerinin maceralarında, kahraman, herkesin taş kesilmiş bir halde bulunduğu bir şehre gelir. Hattâ yaşlı bir kadın da çamaşır yıkarken taş kesilmiş olarak görülür[153]. Türkçeye tercüme edilen 1001 Gece Masalları'nın 182. gecelerinde böyle bir maceradan bahis yoktur. Çamaşır yıkarken taş kesilen kadının Anadolu-Türk efsanelerindeki benzerleri bizim kataloğumuzda 131 numarada gösterilmiştir.

Bir Rus masalında, genç bir asker herşeyin taş haline geldiği bir ülkeye uğrar. Asker burada bazı zor işleri yapmak zorundadır. Anlaşıldığına göre, herkesin taş kesildiği şehir kahramanların zor işler yapmaları için gönderildikleri bir yerdir[154].

A.B.D.'nde, Arizona eyaletinin doğusunda, New Mexico sınırına yakın bir bölgede Petrified Forest "Taş kesilmiş orman" adı verilen bir orman vardır. Burada Navajo ve Apache Kızılderilileri yaşamaktadır. Burası büyük atlaslarda ve bölgenin turistik haritalarında gösterilir. Böyle bir turistik haritanın verdiği bilgiye göre burada tabiî halde veya kalaslar şeklinde olmak üzere taş kesilmiş ağaçların en büyük örnekleri vardır.

S. Thompson ve E.W. Baugham kataloglarında taş kesilmiş orman ile ilgili olarak bazı motiflerden bahsedilir. Hâdiselerin taş kesilmiş bir ormanda cereyan etmesi sebebiyle bunları da aşağıda zikretmeyi uygun

(151) Dictionary of Anthropology, s. 117.
(152) Funk and Wagnalls..., . 860.
(153) a.y.
(154) The Types of the Folktale, s. 138, tip nr. 410+.

buluyoruz. Taş kesilmiş ormanda kuşlar uçarlar ve öterler (X 1741.3'a'); bir ok ile delinip taş kesilen kuş havada asılı durmaktadır (X 1741. 3. 'b').

Buraya kadar 4 bölümde gözden geçirdiğimiz 'Diğer Kültürlerde Taş Kesilmeler' bahsini, daha değişik bir kültürde gördüğümüz şu kısa örnekle tamamlamak istiyoruz. Dede Korkut Kitabı'nın ilk boyunda (Dirse Ḫan Oğlı Buğaç Ḫan) taş kesilmenin bir kargış unsuru olduğunu görüyoruz. Oğlu yaralanan ana, Kazılık Tağı'na şöyle beddua etmektedir:

Ḳaçar senüñ geyiklerüñ Ḳażılıḳ Ṭağı
Ḳaçar-iken ḳaçmaz olsun ṭaşa dönsün

Bu kargış, Dresden nüshasında olup (27/9-10) Vatikan nüshasında yer almamaktadır ([154a]).

(154a) Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı 1. Ankara, 1958, s. 89.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
DİNLERDE TAŞ KESİLME

A- Semâvî olmayan dinlerde taş kesilme

Semâvî dinler olarak adlandırılan, kitaba ve peygambere sahip mûsevîlik, hristiyanlık ve islâmiyet gibi dinlerin dışında kalan dinlere gayrisemâvî dinler veya semâvî olmayan dinler denilir. Bu gruba ibtidâî kavimlerin dinleri, Asya ülkelerinde milyonlarca sâliki bulunan dinler girmektedir. 1972 istatistiklerine göre yeryüzünde yaşayan insanların yüzde kırkı bu sonuncu gruba dahildirler.

Bu dinlerle ilgili olarak yapılan çalışmalarda taş kesilme motifine rastlanılmamıştır. Gerek bu dinlerden bahseden umumî eserlerde, gerek her biri ile ilgili müstakil eserlerde taşa veya onun husûsî şekilleri olan tuz taşı, sabun taşı, mermer vs. gibi benzer maddelere dönüşme görülmemektedir. Bu hususta Türkçedeki tek kaynakta bize ışık tutacak hiçbir ipucu bulunamamıştır. Prof. Dr. Hikmet Tanyu'nun "Türklerde Taşla İlgili İnançlar" adlı eserinin 'Giriş' bölümünde Mısır dininde (s.7), Sümerler, Akadlar ve Babillerde (s. 8) Hurrilerde (s. 10), Friglerde (s.11), Yunanlılarda (s. 13), Romalılarda (s. 16), Alman dininde (s. 17), Keltler, Finler ve İslavlarda (s. 18), taş ile ilgili inanmalar gözden geçirildikten sonra ibtidâî kavimlerde görülen inanmalara geçilmiştir (s. 19). Burada çeşitli kaynaklardan istifade edilerek Avustralya, Polinezya, Malinezya, Madagaskar, Malaya (s. 20), Amerika kızılderilileri, çeşitli Afrika kabileleri (s. 21), Togo, Altın Sahili, Pasifik Adaları (s. 22), Grönland Eskimoları, Vietnam ve Kongo (s. 23) ile ilgili inanmalara yer verilmiştir. Semâvî dinlere geçilmeden evvel son olarak yaşayan Asya dinlerinden hinduizm (s. 23), budizm (s. 24) ve şintoizm (s. 25) ile ilgili inanmalar sıralanmıştır. Bütün bu dinlerde hiç bir taş kesilmeye rastlanılmamıştır. Ayrıca, gözden geçirdiğimiz yabancı dillerdeki mühim kaynak eserlerde de bu konuya temas edilmemiştir[155].

(155) James Frazer, The Golden Bough. New York, 1922; Edward Burnett Tylor, Religion in Primitive Culture. New York, 1958; Charles Leslie. Anthropology of Folk Religion. New York, 1960.

Prof. Dr.Annemarie Schimmel, islâmiyetin dışında kalan dinlerle ilgili olarak hazırladığı "Dinler Tarihine Giriş" adlı eserinde, eski Amerika dinlerine temas ederken Inka, Maya, Aztek ve Peruların dinlerine de yer vermiştir[156]. Fakat Prof. Schimmel'in verdiği bilgiler arasında taş kesilme ile ilgili hiç bir bilgi yoktur.

Semâvî olmayan dinlerde görülen ve taş kesilme motifine yakın olduğu için buraya dahil edebileceğimiz benzer bir motife kısaca temas etmek istiyoruz. Anadolu'nun ve islâm dünyasının pek çok yerinde görülen ayak ve nal izlerinin kayalar ve taşlar üzerinde kalması motifini, bu dinlerde de görmekteyiz. Buda'nın kayalara çıkmış ayak izlerine budistler büyük bir saygı gösterirler[157]. Seylan (Serendip) adasında bulunan bir ayak izine yerliler Buda'nın ayak izi gözüyle bakar ve saygıda bulunurlar[158]. Çeşitli milletlerde görülen ve ilâh, yarı ve mukaddes olarak bilinen şahıslarla ilgili olan ayak izleri S. Thompson'ın Motif-Index'inde örnekleriyle verilmiştir. Burada Japonya, Sibirya, Hindistan, Afrika kabileleri, Yunanistan, İrlanda, Finlandiya, Hawai ve Azteklerde görülen ayak izleri yer almaktadır[159].

B- Semâvî dinlerde taş kesilme

Semâvî dinlere ait kitapların konu edindiği bazı hâdiselerde taş kesilme motifine benzer motifleri görebiliyoruz. Bu kitapların en eskisi olan Ahd-i Atik'te, Tekvîn'in 19. bâbında Hz. Lût'un yakın çevresini ilgilendiren şu hâdiseyi hemen bütün kaynaklarda görmek mümkündür.

> Ve seher vakti olunca, melekler: Kalk, karını ve buradaki iki kızını al, yoksa şehrin fesâdı içinde yok olursun, diyerek Lût'u acele ettirdiler. Fakat yavaş davrandı; ve RAB onlara merhametli olarak, adamlar onun elinden ve karısının elinden ve iki kızlarının elinden tuttular; ve onu çıkarıp şehrin dışarısına koydular. Ve vâkî oldu ki, onları dışarı çıkarmış oldukları zaman, dedi: Canın için kaç; arkana bakma, ve bütün Havza'da durma; dağa kaç; yoksa telef olursun... Lût Tsoar'a geldiği zaman, güneş yer üzerine doğmuştu.//Ve RAB Sodom üzerine ve Gommara üzerine // RAB tarafından göklerden kükürt ve ateş yağdırdı; ve o şe-

(156) Prof. Dr. Annemarie Schimmel, Dinler Tarihine Giriş, s. 25-26.

(157) Türklerde Taşla İlgili İnançlar, s. 24.

(158) Doç. Dr. Hikmet Tanyu, Dinler Tarihi Araştırmaları, 27. Bu izlere hristiyanlar da Hz. Âdem'in ayak izleri olarak sahip çıkarlar. Bkz. The Science of Folklore, s. 71. Diğer bazı kültürlerdeki çeşitli izler için Tylor'ın eserine bakınız, s. 284.

(159) Motif-Index of Folk Literature, c. I, s. 168, Motif: A 901.

hirleri, ve bütün Havza'yı, ve o şehirde oturanların hepsini, ve toprağın nebatını altüst etti. Fakat karısı onun arkasından geriye baktı ve bir tuz direği oldu.

T.K. Cheyne'e göre, burada görülen tuz sütun haline gelme hâdisesi ilk değildir. Sodom hikâyesindeki "Tuz sütûn" evvelki bazı kaynaklarda da vardır. Hatta Usdum dağı yakınında ve başka yerlerde daha evvelki devrelere ait tuzdan sütûn parçaları bulunmuştur[160].

Burada "tuz sütûnu haline gelme" olarak anlatılan hâdise, nedense Taberî'de değişik bir şekilde ortaya konulmuştur. İki değişik yerde, ayni hâdise aşağıdaki şekillerde anlatılmaktadır.

> Cebrâîl onları tersine çevirerek altlarını üstlerine getirdi ve üzerlerine taş yağdırdı. Râvîye göre, Lût'un karısı bu yıkıntıyı işittiğinde; Vah, kavmim için ağlıyorum, diye bağırmış ve bir taş isabet ederek ölmüştür[161].

> Karısı, köylerinin altüst olmasından gelen gürültüyü işitince o tarafa dönüp baktı, fakat yüce tanrı onu bir taşla yok etti[162].

J.E. Keller'in Motif Index'inde de benzer bir motife rastlanılır. Yasağı ihlâl eden tuz sütûnu haline gelir[163]. Ancak ihlâl edilen yasağın ne olduğu kayıtlı değildir.

Pek çok kaynakta ise buradaki tuz sütûnunun yerine taş olma ifadesi geçmektedir. V.A. Clouston ve Standard Dictionary gibi kaynakları bu arada sayabiliriz[164].

Buradaki geriye bakma motifi pek çok milletin masal ve efsanelerinde yer almış, onların en vaz geçilmez motifi olmuştur. Anadolu-Türk efsanelerindeki benzerleri, bizim kataloğumuzda 211-215 numaralarda kayıtlıdır.

Ahd-i Atik'te bu şekilde ifade edilen hadiseye, Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli yerlerinde atıfta bulunulur. 7. sûrenin (Â'râf) 83-84, 11. sûrenin Hud) 81-83, 15. sûrenin (el-Hicr) 65 ve 73-74, 26. sûrenin (eş-Şuarâ) 170-72, 27. sûrenin (en Neml) 57-58, 29. sûrenin (Ankebût) 31-32. 37. sûrenin (Sâffât) 134-36 ve 45. sûrenin (Kamer) 34. âyetlerinde Lût

(160) The Origin and Meaning..., s. 243.

(161) Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, I x, 2. B., ter. Z.K. Ugan–A. Temir, S. 417.

(162) a.g.e., s. 418.

(163) J. E. Keller, Motif-Index of Mediaeval Spanish Exampla, s. 5. Motif, burada ve Thompson'ın Motif Index'inde C 961.1'de kayıtlıdır. Sonuncu kaynakta ayrıca İsrail ve Danimarka'dan alınan örnekler de vardır.

(164) Popular Tales..., s. 168–69, Funk and Wagnalls..., s. 860.

ve ailesinin başına gelenler anlatılır. Bunların hiç birinde tuz sütunu olma hâdisesinden bahsedilmez. Ancak, bazılarında geriye dönüp bakma motifine yer verilmiştir (Hud, el Hicr gibi sureler).

Kur'ân-ı Kerîm'in 17. sûresinde (el-İsrâ, 50-51. âyetler) taş ile ilgili olarak aşağıdaki ifade kullanılmıştır.

> De ki: "İster taş veya demir veya kalbinizde büyüttüğünüz daha sert bir mahlûk olsun, yine de dirileceksiniz."

Buradaki "taş olun" ibâresi, konumuz olan taş kesilme ile ilgili değildir.

Kur'ân-ı Kerîm'in 10. sûresinde (Yûnus, 88-89. âyetler) Hz. Musâ'nın Allah'a Firavun ve kavmi ile ilgili olarak şöyle duâ ettiği zikredilir.

> Mûsa: "Rabbimiz! Doğrusu sen Firavun'a ve ileri gelenlerine bu dünya nimetlerinden mallar verdin. Rabibmiz! senin yolundan şaşırtmaları için mi? Rabbimiz! Mallarını yok et, kalplerini sık; çünkü onlar can yakıcı azâbı görmedikçe inanmazlar" dedi.// Allah: "İkinizin duâsı kabul olundu. Dürüst hareket edin; bilmeyenlerin yoluna asla uymayın" dedi.

Birinci âyette geçen "Mallarını yok et" ibâresi üzerinde duran müfessirler bunu benzer ifadelerle açıklamışlardır. Taberî bu husûsta şunları söylemektedir:

> Yüce Tanrı onların mal ve servetlerini, hurmalarını, köle ve yiyeceklerini taş haline getirdi. Bu da Firavun için Tanrı'nın kendi kudretini gösteren bir delil ve hârikası idi[165].

Tefsîr-i Taberî ise aynı ibâre hakkında şöyle demektedir:

> Allah o malları evvelce oldukları şekilde taş haline getirdi[661].

İbn Kesîr daha kısa bir ifadeyle tefsîr etmektedir:

> Onların mallarının hepsi taşa döndü[167].

Bursevî, Hadimî ve Elmalı tefsîrlerinde ise bu ibâre ile ilgili olarak hiç bir şey söylenilmemektedir.

(165) Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, c. Ixx, s. 593.
(166) Tefsîr-i Taberî, c. XI, s. 157-58.
(167) Tefsîr-i İbn Kesîr, c. IV, s. 225.

Milletler ve Hükümdarlar Tarihi'nde, taş kesilme ile ilgili olarak başka örneklere de rastlanılmaktadır. Bunlara aşağıda kısaca yer verilmiştir.

> ... Sonra bir çanta getirdi... Ömer bir yumurtayı çıkarttı, yumurta da, ceviz de, mercimek de, burçak da taş kesilmişlerdi[168]. Mısır'da bulunmuş olan bir Şamlı: Ben Mısır'da bulunduğum esnâda, hurma ağacının yere yuvarlanıp taş haline gelmiş olduğunu gördüm. İnsan olduğuna kesin olarak hükmettiğim birinin taş haline gelerek yuvarlanmış olduğunu da gördüm. Bu adam Firavun ve kavminin taş halini almış olan kölelerinden biriydi[169].

Taberî'ye göre[170] sonuncu hâdise, Kur'ân-ı Kerîm'in 17. sûresinde (el-İsrâ, 101. âyet) bahsedilen ihsanlarla ilgilidir.

Burada temas edilen taş kesilme hâdiselerinin benzerlerine Anadolu'da pek rastlanılmaz. Ancak, bir tanesi ile uzaktan ilgi kurabiliriz. Benzer efsane bizim kataloğumuzda 201. 3.4 numarada yer almaktadır.

Mukaddes kitaplarda ve onların tefsîrlerinde görülen bu vakaların dışında, semâvî dinlerin ileri gelen bazı şahsiyetleriyle ilgili olarak anlatılan el ve ayak izlerinin taş üzerine çıkması motifine de kısaca temas edelim. Horasan'dan gelip Anadolu'ya yerleşen velîlerden Şeyh Tur Hasan Velî ile Şeyh Çoban, Selçuklu Sultanı Alâeddin'in kendilerine bağışladığı toprağı bölüşmek isterler. Şeyh Çoban'ın alıp fırlattığı bir kaya sınırı tespit eder. Üç yüz kilo ağırlığındaki bu kayanın üzerinde Şeyh Çoban'ın parmaklarının izi vardır[171].

Seylan adasındaki bir kayada bulunan izlerin hristiyanlarca Hz. Âdem'in ayak izleri olduğuna inanıldığını daha evvelce zikretmiştik[172].

Gerek Ahd-i Atik'teki tuz sütûnu haline gelme motifinin, gerekse din ululârının el ve ayak izlerinin kayalar üzerine çıkması motifinin pek çok millet ve dinde bulunacağı süphesizdir. Nitekim bu motiflerin

(168) Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, c. Ixx, s. 594.
(169) a.y.
(170) a.y.
(171) Jean Nicolaides-E. Henry Carnoy, Traditions Populaire de l'Asie Mineure, s. 215. İslâm dünyasındaki diğer bazı örnekler için bkz. Christianity and Islam..., s. 185-86.
(172) Bkz. Not, 158.

masal, efsane ve halk inanmalarına geçmesi de, büyük bir ihtimalle dinlerin tesiriyle olmuştur. Tuz sütûnu haline gelmenin başlıca sebebi olan geriye dönüp bakma motifi pek çok milletin halk anlatmalarında vardır. Ayrıca din ululara atfedilen el ve ayak izleri motifleri de değişik şekilde karşımıza çıkar. İslâm ululârının bindiği at, deve ve katır gibi hayvanlarının ayak izleri de islâm dünyasının değişik bölgelerinde halk arasında saygı görmektedir[173].

Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki Köroğlu'nun veya Battal Gazi' nin atlarına ait ayak izleri olduğu söylenen pek çok izleri de bu arada sayabiliriz.

(173) Christianity and Islam..., s. 186.

BEŞİNCİ BÖLÜM
TÜRKLERDE TAŞ KESİLME

A- Asya Türklerinde taş kesilme

Asya Türklerinin halk edebiyatı mahsulleriyle ilgili olarak yapılan çalışmalar, geçen asrın ikinci yarısından itibaren başlar ve günümüze kadar devam eder. Bu çalışmaların bir bölümünü doğrudan doğruya halk edebiyatı mahsullerinin teşkil etmesine karşılık, diğer bölümü dil malzemeleri olarak neşredilen metinler meydana getirir. Metinler arasında Türkçe olarak neşredilenler ekseriyettedir. Ayrıca, bazılarının batı dillerine yapılmış tercümeleri de aynı ciltlerde yer almaktadır.

Asya Türklerinin halk edebiyatı mahsullerini neşredenlerin sayısı bir hayli kabarıktır. Bu neşirlerin bir bölümünün müstakil kitap olmasına karşılık, diğer bir bölümü de ilmî dergilerde yer almış, incelemeye esas olan metinlerdir. A. Dilâçar'ın toplu olarak verdiği bir bibliyografyada[174] bu tür çalışmaların çoğu yer almaktadır.

F. W. Radloff'un Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme adlı 10 ciltlik eserinin ilk ciltleri sahanın da ilk mühim neşirleri sayılabilir. Güney Sibirya Türklerine ait halk edebiyatı malzemelerini içine alan ilk cildin 1866'da neşredilmesiyle başlayan Radloff külliyatı 1907'ye kadar devam eder. Radloff'un Aus Sibirien adlı 2 ciltlik derlemesi de sahamız için son derece faydalı bir eserdir. Metin neşredenler arasında Karl Foy, Thomas G. Winner, Gunnar Jarring, Karl Menges, Thúry József, G.R. Raquette, S. Wurm gibi adları sayabiliriz. Bunların neşrettikleri metin ve incelemeler arasında efsaneye de yer verenler varsa da taş kesilme motifini tesbît edeni yoktur. Asya Türklerinin inanma ve dinî hayatları ile ilgili olarak çalışma yapanlar da bu husûsta bize fazla bilgi verememektedirler[175].

(174) A. Dilâçar, Türk Diline Genel Bir Bakış, s. 189-263.

(175) J. Castagné'nın şu 2 yazısını örnek olarak verebiliriz. Étude sur la Démonologie des Kazak-Kirghizes, Societe d'Etnographie de Paris, yeni seri, nr. 21-22, 15 Nisan - 15 Aralık 1930, s. 1-22; Magie et Exorcizme - Chez les Kazak-Kirghizes et autres Peuples turks Orientaux, Revue des Études Islamique, c. 7, nr. 1, 1930. s. 53-156. Metinlerin Türkçe olarak verildiğini hatırlatmak isteriz.

Asya Türkleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Prof. Dr. Bahaeddin Ögel ile yaptığımız husûsî bir görüşmede, Türk efsane ve destanlarında taş kesilme motifinin olup olmadığı meselesi üzerinde durulmuştur. Prof. Ögel'in Türk Mitolojisi adlı eserinde bu tür bir motife rastlayamamış olmamız bizi bu konuda eserin müellifine müracaate zorlamıştır. Biz, bu görüşme neticesinde Türk efsane ve destanlarında taş kesilme motifinin olmadığını öğrenmiş bulunduk. Daha ziyade belgelere, yani yazılı kaynaklara bağlı kalarak çalışan Prof. Ögel'in böyle bir neticeye ulaşması tabiî idi. Zira, bu motif bütün kültürlerde hemen hemen daima sözlü kaynaklarda vücut bulmaktaydı.

Biz, araştırmamızda sadece, adında Türk veya herhangi bir Türk boyunun adı bulunan veya onları konu edinen makale ve kitaplara bağlı kalmadık. Bugünkü Türklerin yaşadığı coğrafyanın aldığı yeni adlarla ilgili neşriyatı da gözden geçirmeyi ihmal etmedik. Neticede, aşağıda bahsedeceğimiz değişik Türk boylarına ait 4 taş kesilme motifini tesbit etmeyi başardık. Bu efsanelerin metinlerini İngilizce kaynaktaki tercümelerinden Türkçeye aynen aktarıyoruz. Bunların Anadolu-Türk efsanelerindeki benzerlerinin numaraları da ayrıca verilecektir.

1. Kumuk metni.

İnguşların oturduğu bir köyde, zengin ve tanınmış bir ailenin güzel bir kızı vardı. Yakın köylerden birinde oturan yakışıklı bir genç, düğün eğlencelerinden birinde bu kızı görür. Kız oğlana âşık olur ve oğlanın ailesi kızı ister. Fakat kızın ailesi vermez, oğlan tarafının fakirliğini ileri sürerler. Gençlerin sevgisi ise devam etmektedir. Sonunda kaçmaya karar veren âşıklar, kızın hizmetkârının yardımı ile bu işi başarırlar. Ama babası bir atlılar alayı ile takibe çıkar. Kaçaklar, evvalâ takipçilerin sesini, sonra da atların soluğunu işitirler; biraz sonra öleceklerini anlarlar. Almighty'ye (Tanrı) yalvarırlar; takipçilerin eline düşmektense kendilerini taş etmesini dilerler. Onlar, 2 müslüman mezar taşı şeklinde taş kesilirler. Orası bugün (1925'lerde) ziyaret yeridir ve hacılar orada ibâdet ederler. Çünkü onlar Tanrı'nın sevgili kullarından sayılırlar[176].

Bu efsanenin, Anadolu-Türk efsanelerinin bir bölümüyle ne kadar yakın bir benzerlik gösterdiği ortadadır. Bizim kataloğumuzda "26-30 İki sevgilinin anlaşarak kaçması" başlığı ile gösterilen bölümde Urfa, Kahramanmaraş, Yozgat ve Ordu'da derlenen örneklere yer verilmiştir.

(176) Siberian and..., s. 391-92. Burada dikkati çeken husûs, Almighty'nin (Tanrı) isteğiyle taş kesilenlerin müslüman mezar taşı haline gelmeleridir.

2. Kırgız metni

Çok kısa olan bu metinde, o bölgedeki bir dağın insan asıllı olduğu anlatılmaktadır[177]. Efsane hakkında daha fazla bilgi bulmamız mümkün olamamıştır.

Bu efsanenin Anadolu-Türk efsaneleriyle çok yakın bir ilgisi vardır. Bizim kataloğumuzda "251-265 Dağ, tepe vs. haline dönüşme" başlığı ile gösterilen bölümde Kars, Ağrı, Erzincan, Nevşehir, Erzurum, Kayseri, Ankara ve Manisa illerimizde derlenen pek çok örneği yer almaktadır.

3. Altay metinleri

İlk metin çok kısadır. Efsaneye göre, 2 kahraman ve onlardan birinin atı taş kesilir. Sebebi hakkında hiç bir açıklamada bulunulmamıştır[178].

Bu efsane, belirli bir tipe dahil edilemeyeceği için, Anadolu-Türk efsaneleri içindeki benzerini tesbît etmek mümkün olamamıştır.

İkinci metin bir kesikbaş ile ilgilidir. Altay Türkleri arasında anlatılan "Tarhan-bö menkıbesi" nde Tostogoş' un kafası kesilir ve Moğol hanı Ece Han'a götürülür. Fakat gövde kafasını takip ederek Moğolistan'a gelir ve orada taş olur[179].

Bu efsanenin benzerlerine Anadolu'da sıkça rastlanılır. Kesikbaş motifini ayrıca ele aldığımızdan hakkındaki teferruatlı bilgi için ilgili bölüme (s. 72) bakılabilir.

Asyada yaşayan Türkler arasında anlatılan ve taş kesilme motifine yer veren efsaneler elbette bu kadar değildir. Ancak, bugün bile yapılacak olan bir tesbît çalışması neticesinde pek çok örneğin bulunabileceği şüphesizdir. Anadolu'da derlenen az sayıdaki efsaneye biz, husûsî fişler hazırlamak ve dağıtmak sûretiyle birkaç yüz efsane daha ilâve etmiş bulunuyoruz. Aynı tatbikatın Asya Türkleri için de yapılması halinde benzer bir neticeye varılacağından eminiz.

B- Avrupa Türklerinde taş kesilme

Avrupa Türklerinin halk edebiyatı mahsulleriyle ilgili olarak yapılan çalışmalar da geçen asrın ikinci yarısından itibaren başlar. Çeşitli araş-

(177) a.g.e., s. 397.

(178) a.y.

(179) G. Potanin, Oçerski Severno-Zapadniy Mongolii, Materiale Etnografiçeskie, c. 4, s. 290.

tırıcılar halk edebiyatı ve dil malzemesi olarak pek çok metni ortaya koymuşlardır. Hemen hemen hepsinin, neşredildiği ülkenin diline göre bir batı diline de tercüme edildiği görülür. İlk kaynaklardan istifade edenler ise sadece o ülkenin diliyle vermeyi tercih etmişlerdir.

Pek çok araştırıcı bu neşir işiyle meşgul olmuştur. Ortaya konulan neşirler pek değerlidir. Bilhassa son yıllarda bazı ülkelerde, o ülkelerin sınırları içinde yaşayan Türklerin dilleri incelenirken bol miktarda halk edebiyatı malzemesi de neşredilmiştir. Bunların kaynak şahısları hakkında da gerekli bilgiler verilmiştir. A. Dilâçar'ın yukarıda zikredilen bibliyografyasına ilâve olarak Kayahan Erimer'in hazırladığı ve Türk dünyasının muayyen bölgelerini içine alan bibliyografyasını da, gözden geçirilen eserlerin topluca zikredildiği bir kaynak olarak sayabiliriz[180].

Halk edebiyatı ve dil malzemesi neşreden pek çok araştırıcıdan şu birkaçının adını zikretmek kâfidir kanâatindeyiz. İgnace Kunoş, Theodor Menzel, Tadeusz Kowalski, Gyula Németh, János Eckmann, G. Hazai, Emil Boev, Suzanne Kakuk. Bunların ve diğer araştırıcıların neşirleri umumiyetle derlemeye dayandırıldığı için bir kat daha değer kazanmaktadır. Bazı yazılı kaynaklardan istifade edenler de bu arada hatırdan çıkarılmamalıdırlar.

Her iki bibliyografyada yer alan kaynakların metne yer verenlerinin büyük bir bölümü tarafımızdan taranmıştır. Hepsi de çok faydalı malzeme olma değerini taşımalarına karşılık içlerinde taş kesilme motifine yer veren efsane bulunmadığı için bizim bu çalışmamıza faydalı olmamışlardır. Asya Türkleri için söylediğimiz usulü, Avrupa Türkleri için de söyleyebiliriz: Eğer husûsî fişlerle yalnız bu motife yer veren efsaneler derlenmeye çalışılırsa netice hiç de böyle olmayacaktır. Derleyiciler, umumiyetle, kaynak şahısları anlatacağı konuda serbest bıraktıkları için onlar da masal, fıkra, bilmece ve. gibi daha popüler olan mahsulleri tercih etmektedirler.

Dinler ve inançlar üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan F. Hasluck, çeşitli araştırmalarında taş kültürü üzerinde durmuş ve tesbît ettiği pek değerli örnekleri mukayeseli olarak neşretmiştir. Onun bu sahadaki ilk çalışmasında taş ile ilgili çeşitli meseleler ele alınmıştır. Hasluck, taşları "tabiî taşlar" ve "işlenmiş taşlar" olarak ikiye ayırmış ve tesbît edilen örneklere yer vermiştir[181]. Hasluck'un bu makalesi, ölümünden

(180) Kayahan Erimer, Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerinde Bir Bibliyografya Denemesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - 1970, s. 211-36.

(181) F.W. Hasluck, Stone Cults and Venerated Stones in the Graeco-Turkish Area, Annual of The British School at Athens, c. xxı, s. 62-83.

sonra eşi tarafından yapılan bazı ilâvelerle Christianity and Islam the Sultans adlı eserine de alınmıştır[182].

F.W. Hasluck'un bu çalışmalarında yer yer taş kesilmelerden bahsedilmektedir. Biz, burada verilen örneklere yerleri geldikçe müracaat ettik ve edeceğiz[183]. Bunların bir kısmı Türklerle ilgili değildir. Bazıları da el ve ayak izleri ile ilgilidir. Konumuzla doğrudan doğruya ilgili olan yalnız bir metin tesbît edilebilmiştir. Bosnalı velî Ali, babasının genç karısına yakınlaşma teklif etmekle itham edilir. Baba, oğlunun başını keser. Ali kafasını eline alıp yürür. Bunu gören bir kadın çığlık atar. Ali, şimdi türbesinin bulunduğu yere düşer. Babası da taş kesilir[184]. Bu efsanedeki motif zenginliği gözden kaçmamaktadır[185].

Halen Yugoslavya'nın Prizren şehrinde üniversite öğretim üyeliği vazifesine devam eden arkadaşımız Nimetullah Hafız Bey'e, taş kesilme motifine yer veren efsaneler husûsunda talebelerine bir derleme yaptırmasını yazmıştık. Aldığımız cevapta, Türk asıllı talebelerin bu tip bir efsane derleyemedikleri bildiriliyordu. Böylece, ikinci elden de olsa, Anadolu dışında giriştiğimiz tek derlemede de istenilen netice alınamamıştı. Ancak, Prizren'den gönderilen diğer efsaneler, Türk kültürü için pek faydalı olmuştur[186].

C- Anadolu Türklerinde taş kesilme

1. Efsanelerin konularına göre tasnifi: Çalışmamızın esasını teşkil eden Anadolu Türklerinin efsanelerindeki taş kesilmeler, ileriki sayfalarda görülecek olan katalogda tasnif edilmiş olarak verilmiştir. Bu katalogda, birçok millî ve milletlerarası tasnifin gözden geçirilmesinden sonra, Anadolu'da derlenen efsanelere en uygun olan tasnif ortaya konulmuştur. Kataloğun hazırlanabilmesi için yüzlerce efsane ele alınmış ve sistematik olarak çeşitli dallara ayrılmıştır. Bu çalışma, sahasında ilk ve tektir. Hiç bir milletin, yalnız taş kesilme motifine yer veren efsaneleri bu tür bir tasnife tâbî tutulmamıştır. Şüphesiz çalışmamızın ağırlığını

(182) F.W. Hasluck, Christianity and Islam Under the Sultans, c. I, s. 179-220. Biz her iki kaynağı da görmek imkânını elde ettik. Atıflarımızı, geliştirilmiş şekil olan bu kaynağa yapagelmekteyiz.

(183) Bkz. not. 114, 131.

(184) Christianity and Islam..., s. 197, not. 3.

(185) İlk motifin Yûsuf ile Züleyha hikâyesindeki benzeri derhal akla gelmektedir. Baş kesilmesi ve kesilen başın, sahibinin elinde veya koltuğu altında olarak taşınması motifi için bkz. 101 Anadolu Efsanesi, s. 251-52 ve 253-54. Ayrıca bu çalışmamızın 72. sayfasına bakılabilir.

(186) Prizren'den gönderilen efsanelerden biri için bkz. s. 26.

böyle bir kataloğun ortaya konulması sırasında karşılaşılan güçlüklerin giderilmesi teşkil etmiştir.

Başka kültürlerde, bütün dinlerde ve diğer Türklerde görülen efsanelere temas ederken, benzerlikleri sebebiyle Anadolu-Türk efsanelerinin bu katalogdaki numaralarına atıfta bulunulmuştu. Bu bahiste ise bu efsanelerin konuları anlatılmayacak, sadece katalogdaki numaraları verilmekle yetinilecektir. Aslında, kataloglamanın en büyük faydalarından biri de, bu tür çalışmalarda sadece numaraya atıfta bulunmak sûretiyle kolaylık sağlamaktır.

Kataloğun umumî planında da görüleceği üzere (s. 110-11.) Anadolu Türk efsanelerini 7 ana bölüme ayırmayı uygun bulduk. Bunların ilk beşinde ortak bir ada bağlanan efsaneler ele alınmıştır. Altıncı bölüm ise çeşitli örnekleri olmasına rağmen ortak bir başlık altında toplanamamayan efsanelere ayrılmıştır. Sonuncu bölüm, tamamı tesbît edilemeyen efsaneleri içine almaktadır. Umumî planın bu 7 bölümü toplu olarak aşağıda görüldüğü gibidir. Alt bölümler için, zikredilen sayfalara bakılabilir.

1- 45 Aşk
51–100 Zor durumdan kurtulma
111–160 Saygısızlıklar
171–190 Kötü huylar
201–220 Hızır ve insanlar
231–280 Değişik taş kesilmeler
291-300 Eksik anlatılanlar

Yukarıdaki tasnif, elde mevcut malzemeye göre hazırlanmıştır. Öyle sanıyoruz ki Anadolu'da birkaç yüz efsane daha derlense bu tasnif yine değişmeyecektir. Çeşitli bölgelerden gelebilecek efsaneler arasında belki birkaç orijinal metin çıkabilir. Ancak, bunlar, hiç bir zaman bu bölümlere tesir etmeyecektir. İhtiyaç kaydıyle boş bırakılan numaraların yanında, benzer efsaneler için de, bizdeki numaralara yeni alt bölümlerin açılması meseleyi halletmeye kâfi gelecektir.

2. Bazı motif ve tiplere dair: Bazı efsanelerde görülen husûsiyetler onların üzerinde ayrı ayrı durulmayı gerektirecek kadar mühimdir. Aşağıda bu tür efsanelerde görülen husûsiyetlerden bazıları tanıtılacaktır.

a) Değişik bölgelerde tesbit edilen benzer efsaneler

Anadolu efsaneleri arasında anlatılan efsanelerden bazıları, birbirlerine uzak olan yerleşme merkezlerinde aynen anlatılmaktadır. Bu durum, değişik yerleşme merkezlerinin birinde oturanların diğerlerini, kendi efsanelerini benimsemekle itham etmeye kadar varmaktadır. Tabiî bunun çeşitli sebepleri vardır. Bilhassa gelin kızlar, ejderhalar ve anaya el kaldıran oğullar için anlatılan efsaneler, belirli bir taşa bağlandığı için her bölge halkı, kendilerinde mevcut taşlara ait hikâyeleri diğerlerinin kendilerinden aldığını sanmaktadır. Halbuki her iki bölgede de taş yığınları aynı hikâyeye konu edilmişlerdir. Bu şekilde değişik bölgelerde aynen anlatılan efsanelerin tip numaraları ve yerleri aşağıda gösterilmiştir.

2.1.1. Malatya-Erzurum-Erzincan
4.1. Bingöl-Erzurum
19. Mardin-Muş
83.1.1. Elazığ-Gümüşhane
84.2. Bingöl-Erzurum
115.1. Giresun-Mersin
115.2. Bolu-Tekirdağ
131.1. Kayseri-Gaziantep

b) Aynı taş yığınına bağlanan değişik efsaneler

Anadolu'nun bazı yerlerinde, aynı taş yığınına birden fazla hikâye anlatılmasına da sık sık rastlanılır. Taş yığınının aynı kalmasına mukabil hikâyesinin değişik şekillerde anlatılmasının çeşitli sebepleri olabilir. Bunların başında, herkesin aynı taş yığını karşısında aynı şekilde düşünememesi gelmektedir. Ayrıca, başka bölgelerde anlatılan benzer hikâyelerin daha hoş olması da sebepler arasında sayılabilir.

Mardin ilimizdeki Ağrecki geçidinin üst kısmında, insan ve kuzuya benzeyen kayalar vardır. Bu kayalar için aynı kaynak şahıs şu üç değişik efsaneyi anlatmıştır.

1. Kuzusunun kurtulması için adakta bulunan çoban bunu yerine getirmez; kuzusuyla taş kesilir (nr. 64).
2. Karısı, çocuğunun altını ekmekle temizlediği için çoban ve kuzusu taş kesilir (nr. 122).
3. Güneşle yarışan çoban, kaybettiği için kuzusuyle taş kesilir (nr. 272).

Burada dikkat edilecek husûs, aynı taş yığınları için anlatılan efsanelerin, birbirlerinin varyantı olacak kadar ufak değişikliklere değil, tamamen başka bir efsane tipi olabilecek kadar esaslı değişikliklere sahip olmalarıdır. Nitekim biz de, bu husûsu göz önüne alarak her birini kataloğumuzun ilgili bölümlerine dahil etmiş bulunuyoruz.

Diğer örnekler için 2.1.3 ve 8.3 (Konya), 2.2.4 ve 8.1. 1 (Diyarbakır) numaralı tiplere bakılabilir.

Aynı taş yığını için anlatılan ve birbirinin değişik şekli olarak tesbit edilen efsaneler için de şu tip numaralarını örnek olarak verebiliriz:

1.1.1, 1.1.2 ve 1.1.3 Yozgat
2.2.1 ve 144 Tokat
130.1 ve 130.3.2 Tokat
231.1 ve 231.2 Gaziantep
251.1.6 ve 251.2 Ağrı

c) Taş kesilme motifine yer veren farklı efsaneler

Efsaneler tasnifte belirli yerlere sahiptirler. Birden fazla motifi olan efsaneleri ise değişik yerlerde gösterebiliriz. Tesbitlerimiz göstermiştir ki, içinde taş kesilme motifi bulunmaması gereken bazı efsanelere bu motif ilâve edilmiştir. Bunun güzel bir örneği, kataloğumuzun 276 numarasında kayıtlı olan ünlü Karakoyun efsanesidir[187]. Burada, kavalının yanık nağmeleriyle sürüsünü sudan çeviren çoban tipi ile başka bir çoban tipi karıştırılmış ve ortaya, içinde taş kesilme motifi olan Karakoyun efsanesi çıkmıştır. Gözden uzak tutulmaması gereken husûs, çobanın iki ayrı kişinin husûsiyetlerine sahip olmasıdır. Sürüyü sudan çeviren çoban ile kimsenin bilmediği sırrı keşfedilince ortadan kaybolan çoban tipleri birleştirilmiştir. Bu arada ikinci çobanın gözden kaybolması motifi, taş olma isteği ile yer değiştirmiştir.

Karakoyun efsanesinde olduğu gibi, diğer bazı efsanelere de taş kesilme motifi ilâve edilebilir. Ancak, bu tip efsanelerin tesbît edilmeleri gayet kolaydır. Elimizde bulunan metinlerden hareket ederek bu husûsu tahkik edebiliriz. Meselâ, bir Munzur Baba, bir Şeyh Bilecen efsanesine taş kesilme motifi ilâve edilemez. Aksi takdirde kolayca tesbît edilebilir.

(187) 101 Anadolu Efsanesi, s. 137-39. Burada efsanenin 2 değişik şekline yer verilmiştir. Bunlardan ikincisine ilâve edilen başka bir motif taş kesilme motifi ile ilgilidir.

ç) Birden fazla motifli efsaneler

Efsaneler umumiyetle tek motife sahiptirler. Bunların birer kısa anlatma olması da bunu gerektirir. Ancak bazı efsanelerde ikinci bir motifin varlığı da gözden kaçmamaktadır. Hattâ Avrupa Türkleri arasında derlenen bir efsanede birbirinden güzel 3 motifin yer aldığı görülür[188]. Buradaki motiflerden birinin Yûsuf ile Züleyha mesnevisine kadar uzandığı görülmektedir. Bizim derleyip kataloğumuzda yer verdiğimiz efsaneler arasında da motif sayısı birden fazla olan efsaneler vardır. Bunlar sayı bakımından fazla değildirler. Ama, yapılan bir motif indeksinde yerlerini alabilmeleri için mutlaka şimdiden tesbît edilmelidirler. Aşağıda bu tür efsanelere temas edilecektir.

Adak hîleli bir şekilde yerine getirilir (nr. 4), kardeşlerin sapladığı ayrılık bıçağı paslanır (nr 74), müslüman genci Ali, Ermenilerle savaşırken başı kesilir, Ali başını koltuğu altına alıp savaşa devam ederken görülür (nr. 77-B), Geriye dönüp bakma yasağı ihlâl edilir (nr. 211).

Efsanelerde görülen bu ikinci motifler umûmiyetle diğerinin tamamlayıcısıdır. İki motif arasında sıkı bir bağ bulunur. Bunlar birbirlerinin ayrılmaz parçaları gibidirler. Birinin yokluğu efsanenin eksik kalmasına sebep olabilir.

3. Efsanelerdeki folklorik unsurlar: Taş kesilme motifine yer veren Anadolu-Türk efsanelerindeki diğer bazı husûsiyetler daha göze çarpmaktadır. Konunun bütünlüğünü sağlayabilmek için bu husûslara da aşağıda temas edilecektir.

a) Sayılar

Taş kesilme motifine yer veren Anadolu-Türk efsanelerinde, Türk folklorunun kalıp sayıları adını verebileceğimiz 3, 7 ve 40 sayılarına sık sık rastlanılır. Bilhassa kardeşler için kullanılan 3 sayısının hemen daima bu fonksiyonu ile görülmesi dikkati çekicidir[189]. Efsanelerde tesbît edilen bu kalıp sayılar aşağıda gösterilmiştir.

aa) 3 sayısı

3 kız kardeş : 231. 3, 232, 257.
3 erkek : 236.
3 kardeş " : 237.
3. gürültü : 211 .4.

(188) Bkz. s. 64.

(189) Bu sayıların Türk masallarında görülüdüğü yerler için bkz. Çümüşhane Masalları, s. 327, 30.

bb) 7 sayısı

7 kız : 231.1, 231.2.

7 delikanlı : 231.3.

7 atlı : 231.1

7 uyurlar : 268.1, 268.2.

7 kurban : 51.1.4, 52.1, 54, 63, 84.1.

7 bit : 51.1.2, 51.1.4, 51.2.1, 52.1, 54.

7 Taşlaşmış insan: 186.

cc) 40 sayısı

40 kız : 71.3.

40 koyun : 51.2.1.

40 ton ip : 141.

40 bin basamak merdiven: 141.

b) Âdetler

Anadolu'da derlenen Türk efsanelerinin bazılarında bölge âdetlerinin aksetmiş olduğu görülmektedir. Âdetlerin hepsi düğün ile ilgilidir. Efsaneler kısa anlatmalar olduğu için bünyelerinde fazla âdetin bulunmamasını tabiî karşılamak gerekir. Bu âdetler aşağıda kısaca gözden geçirilmiştir.

Köyün âdetine göre, damat, düğün alayına katılıp gelinin köyüne gidemez. Onun yerine erkek kardeşi alaya katılır ve gelini o getirir (nr. 10, Erzurum).

Âdete göre gelinin erkek kardeşi de damadın kız kardeşini alır ve çifte düğün yapılır. Ancak efsanemizde bu safhadan bahis yoktur (nr. 11, Diyarbakır).

Dünürler âdet üzere büyük kıza gelirler ve küçük kardeş bunu kıskanır (nr. 251.1.1, Ağrı).

c) Yer adları

Türkiye'deki köy, dağ, tepe ve mevki adlarının bazıları taş kesilme motifiyle yakından ilgilidir. Taş kesilen gelin alayı, buğday ve ot yığınları bulundukları bölgeye adlarını vermişlerdir. Bazı köylere, adlarının Türkçeleştirilmesi sırasında köyün çevresindeki taş yığınlarından alınan uygun bir ad verilmiştir.

Adları taş kesilme hâdisesiyle ilgili olduğunu zannettiğimiz köylerin muhtarlarına birer mektupla müracaat ederek bilgi istedik. Cevap alabildiklerimizden bir tanesinin (Kütahya-Gelinkaya köyü) yakınında köyün adıyle anılan taşların olduğu, fakat hikâyesinin tam olarak bilinmediği kayıtlı idi. Cevap veren diğer muhtarlar ise köylerine niye bu adın verildiğini bilmediklerini yazdılar.

Bize efsane anlatan talebelerden bazıları da, köylerinin civarında bulunan taşlardan dolayı o adları taşıdıklarını söylediler. Bazıları ise köy adları değiştirilirken, daha uygun olduğu için bu adı almak istemişlerdir (nr. 1.2.2, 4.1).

Anadolu'da tesbît edilebilen bu tür köy adları aşağıda gösterilmiştir[190].

Yeni adı	Eski adı	Bucağı	İlçesi	İli
Çeçtepe	Çeştepe	Pazar	K.Hamam	Ankara[191]
Çeştepe	———	Merkez	Merkez	Aydın[192]
Çeştepe	———	Merkez	Bartın	Zonguldak[192]
Dikmetaş	A. Hayık	Merkez	Bayburt	Gümüşhane[193]
Gelinkaya	Zuvans	Ilıca	Merkez	Erzurum[194]
Gelinkaya	———	Merkez	Merkez	Kütahya[195]
Gelinkaya	Keferhavar	Merkez	Midyat	Mardin[196]
Gelintaşı	Kakır	Karaköy	Varto	Muş[192]
Gelintepe	Kahmut	Yenibaşak	Solhan	Bingöl[195]
Gerdekkaya	———	Merkez	Pasinler	Erzurum[197]

Ayrıca bazı yer adlarının taş kesilme motifine yer veren efsanelerle olan ilgilileri için 101 Anadolu Efsanesi adlı kitabımızın ilgili bölümüne bakılabilir. Yozgat'ın batısındaki Gelin Kayaları mevkii (s. 20-21) ile Nevşehir-Avanos'taki Çeç dağını (s. 41-42) bu arada sayabiliriz.

4. Diğer anlatmalarla ortak motifler: Anadolu-Türk efsanelerinin motif örgüsü incelendiği zaman, diğer bazı anlatmalarla yakından ilgili

(190) Köy adları için şu kaynağa bakılabilir: Köylerimiz, 1 Mart 1968 Durumu,. s. 142, 145, 184, 226, 227.

(191) İlgili efsane kataloğumuzda 256.4 nr. ile katıyhdır.

(192) Muhtarlık cevap vermemiştir.

(193) Bkz. 101 Anadolu efsanesi, s. 43-45.

(194) İlgili ef.. Kataloğumuzda 1.2.1. numara ile kayıtlıdır.

(195) Muhtarlığın gönderdiği mektuptan.

(196) Muhtarlığın gönderdiği mektupta bilgi yoktu.

(197) İlgili ef. kataloğumuzda 4.1 numara ile kayıtlıdır.

motiflerin olduğu görülecektir. Bu motiflerle ilgili husûslara aşağıda ayrı ayrı temas edilecektir.

a) Efsanelerdeki masal motifleri

Prof. Stith Thompson, 6 ciltlik Motif Index of Folk-Literature adlı eserine, sadece belirli halk anlatmalarının motiflerini almamış, hemen hemen bütün türlere yer vermiştir. Bu durum eserin adından hemen sonra "A Classificiation of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exampla, Fabliaux, Jest-Book and Legends" alt başlığı ile belirtilmektedir. Böylece bütün bu türlüre ait motiflerin benzer olanları aynı numarada gösterilmişlerdir.

Ancak, her numaradan sonra kaynak olarak gösterilen kısaltmaların ne tür bir esere ait olduğu her zaman bilinmemektedir. Bilinen bazıları da bir bölge veya ülkeye ait umumî folklor eserleri olduğu için, alınan motifin efsaneye mi, yoksa mit veya masala mı ait olduğunu tesbit etmek âdetâ imkânsızlaşmaktadır.

O halde, Motif Index'te bulduğumuz her hangi bir motifin neye âit bir motif olduğunu tesbît etmek oldukça güçleşmektedir. Bunun yanında bir Türk masalına ait motif, bazen bir başka ülkenin efsane veya fablinde geçebilmektedir. O zaman bir motifin değişik türlere girebilme kabiliyetinden söz edebileceğiz. Bu da bütün motifler için değil, ancak belirli motifler için tanınabilecek bir kolaylık olacaktır.

Bütün bu karışıklıklara rağmen, araştırıcılar, bir motifin aslında efsaneye mi, yoksa masala mı ait olduğunu kolaylıkla anlayabilirler. Acemi anlatıcıların yapacakları karıştırmalar hemen bilinebilir. Bizim efsanelerimizde de bu tür tedâhüller zaman zaman olmuştur. Aslında efsane motifi olmadığı halde, bir efsanenin bünyesine ilâva edilen bu tip motifler tarafımızdan tesbît edilmiştir. Aşağıdaki satırlarda bunlara yer verilmiştir.

Ayrı ayrı istikametlere giden kardeşlerin birbirlerinden haberdar olabilmeleri için ayrıldıkları yerdeki bir ağaca kılıç saplamaları, Türk masallarında görülen bir motiftir. Kılıcın paslanan yüzü, kardeşlerden birinin durumunun iyi olmadığını, en azından bir tehlikeyle karşı karşıya kaldığını işaret eder. Bu durum karşısında diğer kardeş onun yardımına koşar[198]. Bu masal motifi, bir Anadolu efsanesine şu şekilde girmiştir: Sapladıkları bıçağın paslandığını gören kardeş diğerinin bulunduğu yere gider (nr. 74).

(198) Gümüşhane Masalları, s, 164, 540, 543.

Kahramanlardan birinin yalandan hasta olması, halk hikâye ve masallarında görülen motiflerdendir. Kötülük yapılmak veya ortadan kaldırılmak istenilen birisini geri gelinmez bir yola göndermek gerekince bu yolculuk için mutlaka iyi bir sebebin bulunması gerekir. Böylece kahraman gittiği yerden dönemeyecektir[199]. Efsanemizde ise kayınvaldesinden kurtulmak isteyen gelin, kocasına hasta olduğunu söyler. İyi olmasının tek çaresi de kayınvaldesinin ciğerlerini yemesidir. Ancak onları yerse iyi olabilecektir (nr. 111.2).

Taş kesilme ile ilgisi olmayan bir masal motifi ile bir efsane motifi arasındaki ilgiye de kısaca temas edelim. Devlerin takip ettiği kahramanlar yola ustura vs. atmak suretiyle arada kalan bölgeyi usturalarla dolu hale getirirler[200].

Bu masal motifi bir Anadolu efsanesinde şu şekilde görülür. Düşmanlarının kendisine yaklaştığını gören kahraman duâ eder. Böylece aralarında kalan bölge taş kesilir (nr. 77-B).

b) Efsanelerdeki fıkra motifleri

Halk anlatmaları arasındaki motif değiştirme işini fıkralarımızda da görebiliriz. Daha ilk anda bir efsane değil, fakat çok ünlü bir Karadeniz fıkrasına âit olduğu bilinen şu motifi bu bahsin güzel örnekleri arasında sayabiliriz. Susuz bölgede suya kavuşup da adağını yerine getirmeyen çoban, Allah'a kendisini kandırdığını, isterse suyunu geri alabileceğini söyler (nr. 61. 1. 3). Karadeniz fıkrasında ise, denizdeki fırtınadan kurtulan balıkçı, adağını yerine getirmez ve Allah'a kendisini kandırdığını söyler.

Bu motif, birden fazla değişik efsanede bulunsa bile, yapısı icabı fıkra motifi olarak kalacaktır. Aynı motifin iki değişik anlatmada karşımıza çıkması, onun her iki türe de âit olduğu mânâsına gelemeyeceğini hatırdan çıkarmamalıyız. Bazı motiflerin sadece bir türe, bazılarının ise birden fazla türe âit olabileceği düşüncesi, bu tür motif alışverişlerinin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Kısacası, ortak motif başka bir türden alınmış olabileceği gibi, birden fazla anlatma türünde görülebilen bir motif de olabilir.

c) Kesikbaş Motifi

Kesikbaş motifi efsanelerde sıkça görülen motiflerdendir. Bu motifi içine alan efsaneler hemen hemen Anadolunun her köşesinde anlatılır.

(199) Mukayeseli örnekleri için bkz. Türk Halk Kitapları s. 28-29, 32, 65-66. Ayrıca Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar, s. 273.

(200) Gümüşhane Masalları, s. 404.

Konuları daima kahramanlıkla ilgilidir. Bu motif efsanelerin dışmda başka türlerde de görülür. Ünlü Genç Osman Destanında bu motife mutlaka yer verilir. Prof. Köprülü'nün konuyla ilgili bir çalışmasında bu meseleye örnekleriyle birlikte temas edilmiştir. "Kelle koltuğunda üç gün savaştı" mısraı bazen "beş gün" bazen de "dolaştı" şeklinde değişiklik gösterir[201]. Bir kadın tarafından görülme ile bozulan kerâmetin eski bir kaynaktan alınan hikâyesinden sonra[202] "Anadolu rivâyetlerinin tahlil ve mukayeyesesi" bahsinde, benzer motife yer veren kaynaklar gözden geçirilmiştir[203]. Bilhassa bu bahse ait notlarda Anadolu dışı Türk dünyasında tesbît edilen örneklerin konuya renk kattığını hemen belirtelim.

Kataloğumuzdaki numarası 77-B olan benzer efsanede de kahramanın başı kesilir, "kelle koltukta" savaşırken yine bir kadın tarafından görülür ve düşüp ölür[204].

Altay Türklerinin "Tarhan-bö menkıbesi"nde görülen kesikbaş motifi biraz değişiktir. Vücuttan ayrılan baş, başka bir ülkeye götürülür. Ayrı bir yerde kalan vücut ise başı takip eder ve onu bulduğu yerde taş kesilir[205]. Diğer efsanelerde ise bir takip söz konusu değildir. Başsız vücut daima, kendinden ayrılan başı koltuğunun altına alır ve birlikte hareket ederler.

Bu motifin kesikbaş ile ilgili kısmını, masal ve hîkâyelerde de görebiliriz. Ünlü "Kesikbaş hikâyesi"nde vücuttan bahis yoktur[206]. Bir Anadolu masalında ise intikam için kesilen bir baştan söz edilir[207]. Burada da vücuttan bahis yoksa da biz onun, orada adı geçen binada olduğunu biliyoruz[208]. Her iki anlatmada da efsaneden farklı olan taraf kesikbaşların ait oldukları vücutlar vasıtasıyle koltuk altında taşınmaları ve bir kadın tarafından görülmemeleridir.

5. Taş kesilme motifine yer vermeyen benzer efsaneler: Efsane, fıkra masal, halk hikâyesi gibi anlatmaların müstakar birer şekli yoktur. Roman ve hikâyeler ise böyle değildirler. Bu sonuncular yazıldıkları gibi kalırlar, bunların varyantları olamaz. Halk anlatmalarının ise çeşitli se-

(201) Köprülüzade Mehmet Fuat, XVII nci Asır Sazşairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Destanı, s. 30, 31, 33, 34, 35.

(202) a.g.e., s. 40.

(203) a.g.e., s. 45-47.

(204) Anadolu'da derlenen bazı örnekler için bkz. 101 Anadolu Efsanesi, s. 251-52, 253-54.

(205) Bkz. s. 87.

(206) Fuat Özdemir, İlk Dinî Destanlar ve Kesikbaş Destanı Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı. 1975. s. 123-129.

(207) Gümüşhane Masalları, s. 608.

(208) Başka bir örneği için bkz. Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar, s. 209-13.

beplerle bazı değişikliklere uğradığını biliyoruz. Anlatıcının motifleri karıştırması veya beğendiği motifleri başka anlatmalara ilâve etmesi başlıca sebepler arasında sayılabilir. Bilhassa masal gibi birden fazla motifin hemen ard arda geldiği anlatmalarda bu tip değişmeleri görmek her zaman mümkündür. Zümrüdü Anka, Sâdık Hizmetçi, Sinan Padişahı gibi uzun masalların benzer iki şeklini tesbit etmek çok güçtür. Typen türkischer Volksmärchen adlı Türk masalları kataloğunda yer alan 378 tipin her biri için "varianten" bölümlerinde, masallarda görülen değişik noktalar ayrı ayrı gösterilmiştir. Bizim Gümüşhane Masalları adlı çalışmamızda yer alan 70 masalın da, tesbît edilen varyantlarında görülen 'Değişik şekiller' ayrı ayrı gösterilmiştir[209]. Fıkralarda da görülen bu husûsiyetin bazı efsanelerde güzel örnekleri tesbît edilmiştir. Gelin alayının gidişi, sevgililerin anlaşarak kaçması, oğulların analarını öldürmek istemeleri gibi efsane tiplerinde ufak değişiklikler gözden kaçmamaktadır.

Bazı efsanelerde ise bağlı bulunduğu tip itibariyle taş kesilme motifine mutlaka yer verilmesi gerekirken bu husûsun ihmal edildiği görülmektedir. Kataloğumuzda yer alan birkaç yüz efsanenin bazılarının âdetâ eksik kalmış birer varyantı gibi görünen bu anlatmalar üzerinde kısaca durulmasının gerektiği kanaatindeyiz.

Kaçak âşıkların taş kesilmesi motifine yer veren efsanelerde (nr. 26-30), sona doğru mutlaka taraflardan biri (kız, oğlan, anneleri vs.) kaçakların taş kesilmesi için duâ eder. Eğer bir efsane aynen anlatılmış da duâ motifine yer verilmeden değişik bir şekilde bitirilmişse bunda anlatıcının rolünü aramamız gerekir. Nitekim takip edilen kaçakların öldürülmesi ile bağlanan bir tesbîtimizde[210], mutlaka anlatıcının hissî davranmasının rolü olmuştur. Anlatıcının şuuraltındaki bazı düşüncecelerinin bilinmesi halinde, bu değişikliğin niçin yapıldığı anlaşılabilecektir.

Bu şekildeki bazı efsanelere burada kısaca temas etmek istiyoruz. Nimete saygısızlık edenlerin, hiç bir duâya mahal kalmadan taş kesilmeleri (nr. 121-140) örneği pek çok olan efsane tiplerindendir. Çocuğunun altını ekmekle temizleyen anne ve yavrusunun taş kesilmemesi, efsaneye ilâve edilen diğer bir motife bağlanmaktadır. Temizlik için kullanılan ekmeğin atıldığı ırmak zamanla suyunu kaybeder[211]. Aslında buradaki annenin mutlaka taş kesilmesi gerekirdi; zira o, bu saygısızlığı bir akarsu

(209) Tabiî olarak bu değişik şekiller birden fazla metne bağlı tipler için söz konusudur.

(210) 101 Anadolu efsanesi, s. 67-68.

(211) a.g.e., s.60-70. Bu efsaneye başka bir açıdan yaklaşan diğer bir örnek için bkz. s. 174-75.

kenarında, yani temizlik yapmak için suyun bulunduğu bir yerde yapmıştır.

1886'da Kayseri-İncesu'da derlenen bir etiolojik, açıklayıcı efsanede de aynı motif görülmektedir. Çocuğunun altını buğday başağıyle temizleyen annenin bu saygısızlığı neticesinde buğdaylar birer başak vermeye başlarlar[212].

Adağını değişik bir şekilde yerine getiren çobanın canı Azrâil tarafından alınır[213], köye inen ejderha, melekler tarafından göğe çekilir[214]. arkasına bakmaması gereken kadın bunu ihlâl edince kocasıyle birlikte ölür[215], yolu 4 kişi tarafından kesilen kız, kuş veya taş olmak ister, ancak yarılan bir kaya onu kurtarır[216].

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, efsanelerin bazıları asıl şekillerinden uzaklaştırılarak tasnifin değişik bölümlerine yerleştirilmişlerdir. Nitekim, yukarıda zikredilen örnekler bizim kataloğumuzda yer almamışlardır. Bunlar, asıl şekilleriyle taş kesilme motifine sahip olsalar bile, tesbît edilen şekilleriyle değişik katalogların veya umumî kataloğun sınırları içine girmektedirler.

Bu noktayı açıkladıktan sonra bir meseleye daha kısaca temas etmek yerinde olacaktır. Nimete saygısızlıkta bulundukları için pek çok kimsenin taş kesilmesi kataloğumuzun bir bölümünde genişçe yer almaktadır (nr. 121-140). Belirli hareketlerin yapılması insanların taş kesilmesi ile neticelenmektedir. İşte bu tür hareketlerden biri Anadolu'da bir düğün âdeti olarak yapıldığı halde taş kesilmeden bahis yoktur. Gelin ile güveyin tatlı tatlı geçinmeleri için yapılan pratiklerden biri de gelinin zifaftan hemen evvel şerbetle tahâretlenmesidir[217]. Benzer hareketi çocukları için yapan annelerin taş kesilmesine karşılık, bu âdette gelin ve çevresi aynı âkıbete uğramamaktadır.

Kız ve erkek kardeşler arasında münasebetler taş kesilme ile neticelenmektedir (nr. 181). Bunun yanında Ahd-i Atik'te, Tekvîn'in 19. bâbında görülen bu husûsu, bu bahsin biraz dışında kalınakla beraber buraya ilâve etmeyi faydalı buluyoruz. Herkesin helâk olmasından sonra canlı olarak pek az insan kalır. Neslin yeniden çoğalması için Hz.

(212) Tradition Populaires de l'Asie Mineure, s. 243.

(213) 101 Anadolu Efsanesi, s. 71-72.

(214) a.g.e., s. 73-74.

(215) Gündüz Artan, Tire'de Buğday Dede Efsanesi, Türk Folklor Araştırmaları, c. 9, s. 3627.

(216) Ali Rıza Önder, Yaşayan Anadolu Efsaneleri, s. 51-53.

(217) Sedat Veyis Örnek, Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki, s. 80-81.

Lût'un kızları hileli bir şekilde babaları ile temasta bulunarak hâmile kalırlar. Ama, taş kesilmeden hiç bir şekilde bahsedilmez.

İlki, bir düğün âdetine bağlı inanma olduğu için, ikincisi ise insan neslinin devamlılığını sağlamak gayesini taşıdığından, bu iki hâdisede taş kesilme motifine yer verilmemiştir. Ancak, bunlar bahsedilen gayelerin dışında bir sebebe bağlansalardı taş kesilme hâdisesi vuku bulabilirdi.

6. Anadolu folklorunda taş kesilme: Efsanelerde cereyan eden hâdiselerle çok yakından ilgili olan bazı taş kesilme düşünceleri, Anadolu Türkünün günlük hayatına kadar girmiştir. Bunlar, umumiyetle, taş kesilmeyi bir cezâ olarak kabûl eden düşüncelerdir. Bazı inanmalarda görülen taş kesilme korkusu ve tehdidi, bunun güzel örneklerindendir. Kırşehirdeki Âşık Paşa türbesinin avlusunda, vaktiyle bir çeşme varmış. Yol yapımı sırasında yıkılmadan evvel, bu çeşmenin suyunda yıkananların derhal taş kesileceğine inanılırmış[218]. Bugün Anadolu'da, küçük çocuklara, büyüklerine saygısızlıkta bulunur, yerdeki ekmek parçalarını alıp bir duvar kovuğuna koymazlarsa taş kesilecekleri söylenir. Hattâ bu tür işleri yaptıkları için taş kesilenlere, müze önlerindeki bazı heykeller örnek olarak gösterilir. Ankara'da tesbît edilen bir beddûâda da "Allah'tan korkmayan daş olsun" denilmektedir[219].

7. Taşların Canlanması: Anadolu-Türk efsanelerinde görülen motiflerden biri de taşların canlanmasıdır. Buraya kadar olan bölümde daima canlıların veya eşyanın taş veya kaya haline gelmelerinden bahsedilmişti. Bu kısa bölümde de taş ve benzeri maddelerin canlanıp insan veya başka bir canlı şekline gelmeleri görülecektir.

Taşın canlanıp insan olması motifi efsanelerimizin yalnız birinde vardır. Anadolu'da "Taşbebek Efsanesi" olarak adlandırılan bu efsane yurdumuzun hemen her bölgesinde bilinir ve anlatılır. Bugüne kadar pek çok neşri yapılmıştır. Hepsinde aynı konu küçük farklarla anlatılmaktadır. En eski neşir Ali Vahit tarafından 1931'de yapılmıştır. Burada, hâdisenin "Türkistan taraflarında" cereyan ettiği kaydedilir[220]. Diğer neşirlerden sadece birinde efsane bir ilimize bağlanarak anlatılmıştır[221].

Çocuğu olmayan bir adam yeniden evlenir. Buna son derece üzülen eski karısı bir taşçıya yaptırdığı (çocukluğundan kalan oyuncak veya Hızır'ın kendisine verdiği) taşbebeği veya kendisinin tarlada bulduğu in-

(218) Kırşehir'de Yerlere Atfedilen İnamşlar, s. 1355-56.
(219) Hamit Koşay, Ankara Budun Bilgisi, s. 69.
(220) Ali Vahit, Boluda Çocuk Bakımı, Halk Bilgisi Haberleri, c. 2, s. 85.
(221) Çankırı İl Yılığı-1967, s. 77-78.

sana benzeyen taşları beşiğe koyup sallar. Bu arada pek çok din ulusunun adını da zikrederek sabaha kadar Allah'a duâda bulunur. Beşikteki taş canlanıp bir çocuk olur. Koca da eski karısına döner. Bazı kaynaklarda ise koca evlenmez, fakat karısı onun evleneceğini zanneder[222].

Taşbebek ister sipariş üzerine yaptırılsın, ister Hızır versin veya tarlada bulunan ve az-çok insan şekline sahip olan taşlar olsun, neticede mutlaka canlanacaktır. Bu aynen, canlıların duâ edip taş kesilmelerini istemeleri gibi, zor durumda kalan annenin duâları neticesinde meydana gelmektedir. Zikredilmeyen kaynaklarda görülen bazı ufak değişikleri şöyle sıralayabiliriz: İkinci hanım da birlikte oturur, çocuk erkektir[223].

Stith Thompson, Motif-Index'inde bu motifin çeşitli milletlerden alınmış örneklerine de yer vermiştir. "D 435.1.1. Değişme: Heykel hayat bulur" adını taşımaktadır. D. 435.1.2. numarada ise Hindistan'dan derlenen şu motife yer verilmiştir: Fülüt üflendiği zaman taşbebek peri haline gelir. Daha değişik bir motif ise taş aslanın insan olmasıyla ilgilidir: D 435.1.5.

Anadolu'da derlenen başka bir efsanede, D 435.1.2 numarada gösterildiği gibi, bir çeşit taştan ortaya bir peri kızı çıkar. Lütetaşı ile ilgili bu efsanede peri kızı kısa bir konuşmadan sonra tekrar eski haline dönerek gözden kaybolur[224].

Taş kesilme motifinin yaygınlığına karşılık taşların canlanması motifine pek az rastlanılır. Bu husus yalnız Anadolu-Türk efsanelerine mahsus değildir. Motif-Index'te de, taş kesilme motifinin pek çok örneği bulunmasına karşılık taşların canlanmasının örneği pek azdır.

Konu ile ilgili olarak H. Tanyu'nun görüşlerine de kısaca temas edelim. Prof. Tanyu'ya göre hristiyanlarda ve diğer cemiyetlerde de taştan çocuk yapıp canlanmasını belirten efsane ve masallar görülür[225].

(222) Eşref Ertekin, Efsanevî Bir Ninni, Çorumlu, nr. 54, s. 1607-09 ve Amasya doğumlu lise talebesi Mualla Ertaş'tan Erzurum'da derlenen metin.

(223) Bkz. 101 Anadolu Efsanesi, s. 140-41. Bu efsaneyi M. Şakir Ülkütaşır (1935 ve 1938) ve Cevdet Canbulat (1965 ve 1967) ikişer defa neşretmişlerdir. Basri Gocul'un da (1945) bir neşri vardır.

(224) 101 Anadolu Efsanesi, s. 154-55.

(225) Türklerde Taşla İlgili İnançlar, s. 165-66.

NETİCE

Anadolu'da en yaygın olan halk anlatmaları fıkra ve masallardır. Sahip oldukları bazı husûsiyetler, bu iki anlatmayı Anadolu halkının en sevdiği türler haline getirmiştir. Bunlar kadar olmamakla beraber, belirli bir yaştan sonra Anadolu halkının dinlemekten büyük bir zevk aldığı diğer bir anlatma da efsanelerdir. Efsanelerin din ve kahramanlık ile ilgili olanlarına umumiyetle menkabe/menkıbe adı verilir. Efsanelerin de fıkralar gibi kısa olmaları, her zaman anlatılabilme imkânını sağlamıştır.

Efsanelerimizin üzerinde gereği gibi durulmadığı için, neyin efsane olup neyin efsane olmadığı açıklıkla belirtilmemiştir. O, en çok masalla karıştırılmış, bazen de haklı tedâhüllere sebebiyet vermiştir. Bazı araştırıcıların da belirttiği gibi, bir kısım derlemeler hem efsane, hem de masaldır. Bu gibi metinler üzerinde uzun uzun durup vakit kaybetmektense, bunları yerine göre efsane, yerine göre de masal olarak ele almalı ve tasnifteki yerlerine koymalıdır.

1959'dan sonra Avrupalı ve Amerikalı araştırıcılar efsaneler üzerinde uzun uzun çalışmışlar ve bazı neticelere ulaşmışlardır. Ancak, aynı şeyi bizim efsanelerimiz hakkında söylemek için vakit henüz erkendir. Bizim efsanelerimiz ile ilgili olarak yapılan metin neşir ve koleksiyonları yok denecek kadar azdır. Bazı dergilerde yer alan, isteğe uygun neşirlere ancak bir-iki kitabı ilâve edebiliriz. İşlenmiş ve derleme olma husûsiyetini kaybetmiş bazı neşirleri buraya, ancak iyimser bir görüşle dahil edebiliriz.

Saha araştırması yapacak olanlar mutlaka bol ve sağlam metinlere dayanmak zorunda kalacakları için Anadolu-Türk efsaneleri üzerinde de durulamamıştır. Biz bu güçlüğü görüp bildiğimiz için metin derleme işini ön plana aldık. Derlenen binlerce metne, daha evvel neşredilen metinlerin ilâvesiyle ortaya zengin bir efsane koleksiyonu çıkmış oldu. Bütün efsaneleri böyle bir çalışmanın içinde ele almak elbette

imkânsızdı. O, ancak ortak bir çalışmayı gerektireceği için biz de bir motifi seçmeyi ve üzerinde durmayı en uygun yol olarak gördük.

Anadolu efsanelerinin en yaygın motifi TAŞ KESİLME'dir. Pek çok efsane tipinin bünyesinde yer alabilmiş olan bu motif, aynı yayılma kabiliyetini başka milletlerin her türlü anlatmalarında da gösterebilmektedir. Kısacası, başlı başına bir çalışma konusu olabilecek bir genişliğe sahip olan bu motif, bu husûsiyetiyle incelememize esas teşkil etmiştir. Diğer kültürlerin de kendilerine has bu tip ağırlık kazanan motifleri vardır. Son yıllarda yapılan bu tür çalışmalara, haklarında kısa bilgiler verdiğimiz şu katalogları örnek olarak gösterebiliriz. B.A. Wood'un The Devil in Dog Form (s. 13), L. Simonsuuri'nin Typen- und motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen (s. 13), B. H. Granger'ın A Motif-Index of Lost Mines and Buried Treasures (s. 14). Bu çalışmaların hepsinde dar bir konu, tek bir motif üzerinde durulmuş ve mesele bütün hatlarıyle incelendikten sonra katalog meydana getirilmiştir.

Biz de, Anadolu-Türk efsanelerinin sadece bir motife yer verenlerini ele almakla benzer bir çalışmanın içine girmiş bulunduk. Ancak, her motifin ele alınma tarzı birbirinden oldukça farklıdır. Meselâ, Wood, sadece Almanya'yı ele almakla kalmamış, o motifin bütün Avrupa'ya yayılışını ve yaptığı tesirleri de gözden geçirmiştir. Biz ise, sahayı sınırlamakla beraber, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için diğer kültürler ile dinlerde görülen şekillerine de temas etmeyi faydalı bulduk. Bu işi yaparken hareket noktamız Anadolu-Türk efsaneleri olmuş ve tesbit edilen yabancı bir motifin bizdeki benzerlerine, katalogdaki numaraları gösterilmek sûretiyle atıfta bulunulmuştur. Zaman zaman görülen farklılaşma ve değişikliklerin de sebepleri bulunmaya çalışılarak bazı neticelere ulaşılmıştır.

GİRİŞ bölümünde muhtelif başlıklar altında efsane konusu tanıtılmıştır. Kanaâtimizce, efsane hakkında söylenilmesi gereken bütün husûslara bu bölümde temas edilmiş ve ileriki sayfalarda karşılaşılacak bazı sorular peşinen cevaplandırılmıştır. Efsane kavramının tanıtılmasından sonra asıl çalışmamıza geçilmiştir.

MOTİF'in, halk anlatmalarının üzerine kurulduğu bu küçük parçanın ne mânâya geldiği mutlaka bilinmelidir. Zira, bu çalışma bir motifi hareket noktası olarak ele almıştır. Bunun tesbîtinden sonra, TAŞ KESİLME motifinin bağlı bulunduğu ana motif olan ŞEKİL DEĞİŞTİRME'ye geçilmiştir. Bu bahsin konumuz açısından taşıdığı değer büyüktür. TAŞ KESİLME gibi bir alt dalın iyice bilinebilmesi

için bağlı bulunduğu ana dalın da iyice tanıtılması gerektiği kanaâtine varılmıştır.

İkinci bölümde ele alınan bahisler tamamiyle metinlere dayandırılmıştır. Bütün husûsiyetler, evvelce tesbit edilen ve katalogdaki ilgili yerlerinde gösterilen efsanelerden hareket edilerek ortaya konulmuştur.

Taş kesilme motifi yalnız bize ve efsanelere has bir motif değildir. Bunun başka kültürlerde ve diğer anlatmalarda nasıl ortaya konulduğu da bizi ilgilendirmektedir. Anadolu'da derlenen bir efsane ile yeryüzünün başka bir bölgesinde derlenen masal veya efsanenin benzerliği de gözden uzak tutulamazdı. Bütün bunları üçüncü bölüm içine almaktadır.

Dinlerde görülen benzer motifler ise müteâkıp bölümde ele alınmıştır. Fazla örneği olmamakla beraber, tesbît edilen taş kesilmeler, konuya dinlerin hangi nazarla baktığını göstermesi bakımından faydalı olmuştur.

Türklerle ilgili taş kesilmeler çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Asya ve Avrupa Türkleri ile ilgili olarak tesbît edilen az sayıdaki efsanenin yanında, Anadolu Türklerinin pek çok efsanesi derlenmiştir. Husûsî olarak ele alınan tesbît çalışmalarımız son derece verimli olmuş, 2 defada yapılan derlemelerde yüzlerce efsane ortaya konulmuştur. Bazıları benzer, bazıları eksik ve karışık olan bu efsanelerin, üzerlerinde ayrıca durulmaya ve kendilerine mahsûs bir tip kataloğu yapılmaya yetecek sayıya ulaştıklarına kanî olduğumuz zaman çalışmalara başlanılmıştır. Kataloğun incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, bu efsaneler kemiyet yönünden olduğu kadar keyfiyet yönünden de değerli malzemelerdir. İleride bütün Türk efsaneleri üzerinde yapılacak bir tip kataloğunun çekirdeğini teşkil edeceğine inandığımız bu çalışmamız, zamanla bulunacak olan yeni tiplere de cevap verebilecek bir esnekliktedir.

Bu çalışmamızda Anadolu-Türk efsaneleri çeşitli açılardan ele alınmış, göze çarpan orijinal tipler üzerinde ayrı ayrı durulmuştur. Bütün bu efsaneler çeşitli yönlerden taşıdıkları husûsiyetleriyle tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bu bölümün içinde mütâlaa edilen iki mühim husûsa da burada yer vermeliyiz. Aslında tam bir taş kesilme motifine yer veren efsane olmalarına rağmen, taş kesilme motifinin çıkartılıp yerine başka bir motifin ikâme edildiği az sayıdaki efsane de gözden kaçmamıştır. Ayrıca, motifimizin tam mânâsıyle ters döndürülmüş bir şekli olan "taşların canlanması" da çalışmamızı tamamlayan bahislerden biriydi. Bu iki husûs

bizim asıl motifimizin daha iyi anlaşılabilmesine bir hayli yardımcı olmuştur.

Buraya kadar söylenenlerden anlaşılacağı üzere, TAŞ KESİLME MOTİFİ yeryüzünün hemen her bölgesinde rastlanılan; yalnız efsanelere, değil, masal, mit vs. gibi anlatmalarla, inanmalarla, âdetlerle, dinlerle, yer adlarıyle yakından ilgili bir motiftir. Dayandığı esas, tabiatta görülen ve belirli bir bir şekle sahip olan taş yığınlarıdır. Çeşitli sebeplerle meydana gelen bu şekilli taşlara insanlar, en uygun hikâyeyi izâfe etmişlerdir. Hattâ, bazen aynı taş yığını iki, bazen üç ayrı hikâyeye bağlanmıştır. Bu taş yığınlarının bazıları bugün çeşitli sebeplerle ortadan kalkmıştır. Ancak, bizim görebildiklerimiz veya fotograflarından takip edebildiklerimiz gerçekten de halkımıza bu tür hikâyeleri ilham edecek bir yapıya sahiptirler.

Yurdumuzun değişik bölgelerinde yer alan ve çoğunu göremediğimiz bu taşlarla ilgili olarak anlatılan efsanelerin bazılarının birbirlerine son derece benzemeleri, hattâ, birine âit hikâyenin diğerinden alındığının sanılması, üzerinde durulacak bir husûstur. Bu noktadan hareket ederek efsanelerin vücut bulma sebeplerini ortaya koyabiliriz. Bu husûs yalnız taş kesilme motifine has değildir. İslâm dünyasındaki bazı cami-hamam ikilisi için anlatılan hikâyeler de aynı hareket noktasına bağlanabilir (s. 26). Benzer bütün efsanelerde görülen bu ortak noktaları, insan zihninin, aynı şartlar altında aynı şekilde çalışmasının tabiî bir neticesidir.

Netice olarak bu çalışmanın Türk kültürüne getirdiği yenilikleri şu şekilde hulâsa edebiliriz. Anadolu'da anlatılan Türk efsaneleri, bu sahada yapılmış neşriyatın azlığına rağmen sayılamayacak kadar çoktur. Yalnız bir motife yer verenleri bile başlı başına bir katalog meydana getirecek zenginliktedir. Bu efsanelerin benzerlerini yeryüzünün diğer bölgelerinde aynen veya biraz değişmiş olarak bulabiliriz düşüncesi, bunların millî olma vasıflarını ortadan kaldırmaz. Dinlerin bu motiflere az yer vermelerine karşılık halk anlatmalarının bazıları (meselâ masal, efsane) fazlasıyle yer vermektedir. Başka anlatmalardaki taş kesilmelerin bir insan-âlet ikilisi ile meydana gelmesine karşılık (s. 32), efsanelerde böyle bir şeyden bahsedilemez. Ayrıca efsanelerde, bir istisnânın dışında (nr. 256-B) taş kesilenler tekrar eski şekillerine dönemezler. Efsaneler kendilerine has motiflerin yanında, az olmakla beraber, ek olarak fıkra, hikâye ve masal motiflerine de yer verebilirler.

BİBLİYOGRAFYA

I. KATALOGLAR

AARNE, Antti: *Verzeichnis der Märchentypen mit Hilfe von Fachgenossen ausgearbeitet.* Helsinki, 1910.

——— : *Verzeichnis der finnischen Ursprungssagen und ihrer Varianten.* 2. B. (1.B. 1912), Helsinki, 1967.

——— : *Estnische Märchen- und Sagenvarianten.* Hamina, 1918.

——— ve Stith Thompson: *The Types of the Folktale*, 2. B. (1. B. 1928), Helsinki, 1964.

AREWA, Erastus Ojo: *A Classification of the Folktales of the Northern East African Cattle Area by Types.* Kaliforniya Üniversitesi (Berkeley) doktora tezi, ty.

BALYS, jonas: Bkz. Stith Thompson.

BAUGHMAN, Ernest W.: *Type and Motif-Index of the Folktales of England and North America.* Hague, 1966.

BORATAV, Pertev Naili.: Bkz. Wolfram Eberhard.

CHRİSTİANSEN, Reidar Th.: *The Migratory Legend.* Helsinki, 1958.

CLARKE, Kenneth W.: *A Motif-Indek of the Folktales of Culture-Area V: West Africa.* Indiana Üniversitesi doktora tezi, 1958.

CROSS, Tom Peete: *Motif-Index of Early English Literature.* Bloomington, 1952.

EBERHARD, Wolfram ve Pertev Naili Boratav: *Typen türkischer Volksmärchen.* Wiesbaden, 1953.

GRANGER, Byrd Howell: *The Talk of the Place: Folk History of Place Names in Arizona. Appendix: A Motif-Index of Lost Mines and Buried Treasures.* Kaliforniya Üniversitesi (Los Angeles) doktora tezi, ty.

JANSEN, William Hugh: *A Content-Classification of a Random Sample of Legends, Mostly Local.* Keystone Folklore Quarterly. c. 16, nr. 2, Yaz 1971. s. 81-107.

KIRTLEY, Bacil F.: *A Motif-Index of Tradational Polynesian Narratives.* Honololu, 1971.

LOORİTS, Oskar. *Livische Märchen- und Sagenvarianten.* Helsinki, 1926.

MÜLLER, İngeburg ve Lutz Röhrich: *Deutscher Sagenkatalog* x , "Der *Tod und die Toten*". Deutsches Jahrbuch für Volkskunde, c. 13, 1967, s. 339-97.

NEUMAN, Dov (Noy): *Motif-Index of Talmudic Midrashic Literature.* Indiana Üniversitesi doktora tezi, 1954.

QVİGSTAD, J.: *Lappische Märchen- und Sagenvarianten.* Helsinki, 1925.

RÖHRİCH, Lutz.: Bkz. İngeburg Müller.

SİMONSUURİ, Lauri: *Typen-und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen.* Helsinki, 1961.

THOMPSON, Stith: *Motif-Index of Folk-Literature,* 6 c., 2. B. Bloomington, 1955-1958.

——— ve Jonas Balys: *The Oral Tales of India.* Bloomington, 1958.

——— : Ayrıca bkz. Antti Aarne.

WOOD, Barbara Allen: *The Devil in Dog Form-A Partial Type-İndex of Devil Legends.* Berkeley-Los Angeles, 1959.

II. KİTAP VE MAKALELER

AKSEL, Malik: *Anadolu Halk Resimleri.* İstanbul, 1960.

——— : *Arslana Binme, Duvarı Yürütme Kerâmeti,* Türk Folklor Araştırmaları, c. 9, nr. 182, Eylül 1964, s. 3519-20.

Ali Vahit: *Bolu'da Çocuk Bakımı,* Halk Bilgisi Haberleri, nr. 16, 1 Şubat 1931, s. 82-86.

ARDA, Zekil Cemil: *Edebiyatta Motif Araştırmaları.* Fikir ve San'atta Hareket, c. 5. nr. 55, Temmuz 1970, s. 20-24.

ARSEVEN, Veysel: *Kırşehir'de Yerlere Atfedilen İnanışlar: Aşık Paşa Türbesi.* Türk Folklor Araştırmaları, c. 4, nr. 85, Ağustos 1956. s. 1355-56.

ARTAN, Gündüz: *Tire'de Buğday Dede Efsanesi.* Türk Folklor Araştırmaları, c. 9, nr. 186, Ocak 1965, s. 3627.

BÄCHTOLD-Stäubli, Hanns: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens.* C. VIII, Berlin ve Leipzig, 1936.

BASCOM, William. *The Forms of Folklore: Prose Narratives.* journal of American Folklore, c. 78, nr. 307, 1965, s. 3-20.

1001 Gece Masalları: *Bugünkü dile çeviren: Raif Karadağ.* İstanbul, 1959-1961.

BORATAV, Pertev Naili: *Le Conte et la Légende.* Philologiae Turcicae Fundamenta, c. II. Wiesbaden, 1964, s. 44-67.

——— : *Zur Beziehung zwischen Märchen und Sage.* Deutsches jahrbuch für Volkskunde, c. 12, nr. 2, 1966, s. 361-65.

——— : 100 *Soruda Türk Halkedebiyatı,* 1. B. İstanbul, 1969.

BOSWELL, George W.: Bkz. j. Russel Reaver.

BOŠKOVİČ-Stulli, Maja ve diğerleri: *Diskussion und Arbeitsresultate.* Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, c. 13, nr. 1-3, 1964, s. 129-31.

BOTKİN, Benjamin A.: *The Treasury of American Folklore,* 29. B. New York, 1971.

CARNOY, E. Henry ve jean Nicolaides: *Traditions Populaires de l'Asie Mineure.* Paris, 1889.

CHEYNE, T.K.: *The Origin and Meaning of the Story of Sodom.* The New World. c. 1, nr. 1, Haziran 1892, s. 236-45.

CHRİSTİANSEN, Arthur: *Motif et thème.* Helsinki, 1925.

CLARKE, Kenneth W. -Mary W.: *Introducing Folklore.* New York, 1963.

CLOUSTON, W.A.: *Popular Tales and Fiction,* c. I. Edinburg ve London, 1887.

COXWELL, Charles Fillingham: *Siberian and Other Folktales.* London, [1925]

ÇAĞATAY, Neş'et: *İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı.* Ankara, 1957.

Çankırı İl Yıllığı-1967. Ankara, ty.

ÇETİNER, Ural: *Giresun Folkloru ve Halk Edebiyatı Örnekleri.* Erzurum, 1972 (Basılmamış mezuniyet tezi).

DİLÂÇAR, A.: *Türk Diline Genel Bir Bakış.* Ankara, 1964.

DORSON, Richard M.: *America in Legend.* New York, 1973.

Ecole Pratique des Hautes Etudes, Annuaire 1965-1966. Paris, 1966.

Efsane Derlemeleri. İstanbul, 1975.

ERGİN, Muharrem: *Dede Korkut* I. Ankara, 1958.

ERİMER, Kayahan: *Anadolu* ve *Rumeli Ağızları Üzerinde Bir Bibliyografya Denemesi.* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1970. Ankara, 1971, s. 211-36.

ERTEKİN, Eşref: *Efsanevi Bir Ninni.* Çorumlu, nr. 54. Nisan 1945, s. 1607-09.

GENNEP, A. von: *La Formation des Légendes.* Paris, 1917.

GEORGES, A. Robert: *The General Concept of Legend: Some Assumptions to be Reexamined and Reassessed.* Amerikan Folk Legend, A Symposium. Berkeley, 1971, s. 1-19.

GUARİGLİA, Guglielmo: *Prophetismus und Heilserwartungs als Völkerkundlichec und religiongeschtliches Problem.* Wien, 1957.

GÜNAY, Ümay: Elazığ Masalları. Erzurum, 1975.

HAND. Wayland D.: *Status of European and American Legend Study.* Current Anthropology, c. 6, nr. 4, Ekim 1965, s. 439-46.

——— : *American Folk Legend, A Symposium.* Berkeley, 1971.

HASLUCK, F. W.: *Stone Cults and Venerated Stones in the Graeco-Turkish Area.* Annual of The British School at Athens. C. 21, 1914-1915 ve 1915-1916, s. 62-83.

——— : *Christianity and Islam Under the Sultans,* c. I. Oxford, 1929.

İbn al-Kalbî: *Putlar Kitabı, notlar ve tercümeeden Beyza Düşüngen.* Ankara, 1969.

İNAN, Abdülkadir: *Yakut Şamanizminde IJÂ KIIL.* Türkiyat Mecmuası, c. 10, 1955, s. 213-16.

JASON, Heda: *Concerning the "Historical" and "Local" Legends and Their Relations.* journal of American Folklore, c. 84, nr. 331, 1972. s. 134-44.

KOŞAY, Hamit: *Ankara Budun Bilgisi.* Ankara, 1935.

Köprülüzade Mehmet Fuat: *xvıı nci Asır Sazşairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi.* İstanbul, 1930.

Köylerimiz-1 Mart 1968 Durumu. Ankara, 1968.

KRAPPE, Alexander H.: *The Science of Folklore.* New York, 1930.

KRZYŻANOWSKİ, Julian: *Legend in Literatur and Folklore.* Fabula, c. 9, 1967, s. 111-17.

LEACH, Maria + Jerome Fried: *Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend.* 3. B. (1.B. 1949), New York, 1972.

LÜTHİ, Max: *Märchen.* Stuttgart, 1962.

Mahmud, Kaşgârlı: *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi, c.* II. *ter.* Besim Atalay. Ankara, 1940.

NİCOLAİDES, Jean: Bkz. Henry E. Carnoy.

Ovid : *Değişişler-Métamorphoses, ter.* Salih Zeki Aktay. 1. c. İstanbul, 1935.

ÖGEL, Bahaeddin: *Türk Mitolojisi.* Ankara, 1971.

ÖNDER, Ali Rıza: *Yaşayan Anadolu Efsaneleri.* Kayseri, 1955.

——— : *Türkiye'de Mitoloji Çalışmalarına Bir Bakış.* I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri. Ankara, 1973, s. 140-47.

ÖNDER, Mehmet: *Konya Efsaneleri.* Konya, 1963.

——— : *Anadolu Efsaneleri.* Ankara, 1966.

ÖRNEK, Sedat Veyis. *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki* Ankara, 1966.

——— : 100 *Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane.* İstanbul, 1971.

ÖZDEMİR, Fuat: *İlk Dinî Destanlar ve Kesikbaş Destanı.* Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı 1975. Ankara, 1975, s. 123-29.

PEETERS, K.C.: *Theorie et Pratique.* Tagung der "International Society for Folk-Narrative Research" Antwerp (6-8 September, 1962). Berichte und Referate. Antwerpen, 1963, s. 13-31.

PETEKÇİ, Ahmet: *Efsaneler: Evdireşe.* Türk Folklor Araştırmaları, c. 5, nr. 108, Ağustos 1958, s. 1746-47.

PETZOLDT, Leandr: *Vergleichende Sagenforschung.* Darmstadt, 1969.

PEUCKERT, Will-Erich: *Handwörterbuch der Sage.* Göttingen, 1961-1963.

POTANİN, G.: *Oçerski Severno-Zapadniy Mongolii.* Materiale Etnografiçeskie, c. 4, 1883, s. 290.

REAVER, J. Russel ve George W. Boswell: *Fundamentals of Folk Literature.* Oosterhout, 1969.

SAKAOĞLU, Saim: *Gümüşhane Masalları-Metin Toplama ve Tahlil.* Ankara, 1973.

——— : *Bir "Mitoloji" Bibliyografyası Üzerine.* Halk Bilimi, nr. 3, Ocak 1974, s. 29-30.

——— : 101 *Anadolu Efsanesi.* İstanbul, 1976.

SCHİMMEL, Annemarie: *Dinler Tarihine Giriş.* Ankara, 1955.

SEYİDOĞLU, Bilge: *Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar.* Ankara, 1975.

SPİES, Otto: *Türk Halk Kitapları, ter.* Behçet Gönül 'Necatigil'. İstanbul, 1941.

Taberî: *Millerler ve Hükümdarlar Tarihi, c. I,* 2. *B.* ter . Z.K. Ugan ve Ahmet Temir. İstanbul, 1965.

TANYU, Hikmet: *Türklerde Taşla İlgili İnançlar.* Ankara, 1968.

——— : *Dinler Tarihi Araştırmaları.* [Ankara], 1973.

Tefsîr-i *İbn Kesîr*. c. IV, Kahire, ty.

*Tefsîr-i Taberî/Câmiü'l-beyân fi te'vîlü'*l-Kur'ân. Mısır, 1373/1954.

TENEZE, Marie-Louise. Note À l'attention de Comité des Légendes de l' "International Society for Folk-Narrative Research". Acta Ethnographicae Academiae Scientiarum Hungaricae, c. 13, nr. 1-3, s. 71-74.

THOMPSON, Stith: *The Folktale.* New York, 1946.

TİLLHAGEN, Carl-Herman: *Der Internationale Sagenkatalog.* Tagung der "International Society for Folk-Marrative Research", Antwerp (6-8 September, (1962). Berichte und Referate. Antwerpen, 1963, 37-40.

——— : *Was ist eine Sage?* Acta Ethnographicae Academiae Scientiarum Hungaricae, c. 13, nr. 1-3, s. 9-18.

TURGAY, Çiğdem ve Atillâ Turgay: *Anadolu-Türk Efsaneleri Üzerinde Psiko-sosyal Bir Çalışma.* VIII. Millî Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongıesi-Bilimsel Çalışmalar, 25-30 Eylül 1973, Marmaris, İzmir, 1973, s. 447-62.

TYLOR, Edward Burnett: *Religion in Primitive Culture.* New York, 1958.

WEHRHAN, Karl: *Die Sage.* Leipzig, 1908.

WINICK, Charles: *Dictionary of Antropology.* Totowa, 1972.

ZIMMERHAN, J. E.: *Dictionary of Classical Mythology*, 8. B. New york, 1971.

İNDEKS

I. ŞAHIS ADLARI

(Yazar, mütercim, editör, kahraman, din adamı, devlet adamı, vs.)

Aarne, Antti: 8, **8**, 9, **30**, 50.
Aarne, Antti ve Stith Thompson: **9**, 14, 47.
Abdullah ibni Fazıl (masal kahramanı): 52.
Abdurrahman Gazi (efsane kahramanı): 39.
Âdem peygamber: **55**, 58.
Aglauros (mitoloji kahramanı): 45.
Ahmed Rüfaî: 27.
Akkoca Sultan (efsane kahramanı): 38.
Aksel, Malik: **26**, **27**, **36**.
Aktay, Salih Zeki: **31**, 45, **45**.
Alâeddin (Selçuklu Sultanı): 58.
Ali (halife): **31**.
Ali (Bosnalı velî): 64.
Ali (efsane kahramanı): 68.
Ali (deli, efsane kahramanı): 38.
Ali Vahit: 76, **76**.
Almighty (tanrı): 61, **61**.
Ankara Sultanı: **31**.
Arda, Zeki Cemil: 23, **23**.
Arseven, Veysel: **33**.
Artan, Gündüz: **75**.
Atalay, Besim: **2**
Atlas (mitoloji kahramanı): 45.

Bali, Muhan: **3**.
Balys, Jonas: Bkz. Stith Thompson.
Barbara (efsane kahramanı): 49.
Bărbulescu, C.: 15.
Bascom, William: **21**.
Battal Gazi: 7, 35, 59.
Baugham, Ernest W.: 29, **40**, 52.
Bekir, şeyh (efsane kahramanı): 26, 27.
Benigni, M.: 6, 12.
Bilecen, şeyh (efsane kahramanı): 67.
Boswell, George W.: Bkz. J. Russel.
Bødtker, Laurits: 4.
Botkin, A. Benjamin: **27**.
Boev, Emil: 63.
Boratav, Pertev Naili: **3**, **18**, **18**, 18, 22, **22**, Ayrıca bkz. Wolfram Eberhard.
Boškovič-Stulli, Maja: **15** 16.
Böchtold-Stäubli. Hanns: **33**.
Böckel, Otto: 12, **12**.
Buda: 55.
Burde-Schneidewind, Gisela: 16.

Campbell, Mary: 7.
Canbulat, Cevdet: **77**.
Carnoy, E. Henry-Jean Nicolaides: **58**.
Castagné, J.: **60**.
Chauvin, Victor: 52.
Cheyne, T.K.: **47**, 56.
Christensen, Arthur: 24, **24**.
Christiansen, Reidar Th.: 9, **9**.
Clarke, Kenneth W.: 29.
Clarke, Kenneth W.-Mary W.: 5, **5**.
Clouston, W.A.: 33, **33**, 56.
Coxwell, C. Fillhagen: **47**.
Cross, Tom Peete: **29**, 46, 48.

Çağatay, Neş'et: 50.
Çetiner, Ural: **25**.
Çoban, şeyh (efsane kahramanı): 58.

Dégh, Linda: 17.
Dilâçar, A.: 60, **60**, 63.
Dionysos: 31.
Dorson, Richard M.: **27**.
Dozy, R.: **34**.
Dömötör, Ina-Maria: 16.

NOT: Altı çizili olan sayılar notlara işaret etmektedir.

Eberhard, Wolfram-P. N. Boratav: 43, 48.
Ebû Yezit: 26.
Ece Han (Mogol hanı): 62.
Eckmann, János: 63.
Efrahim Angaua (Yahudi imamı): 27.
Elçin, Şükrü: 3.
Er, Vicdan (kaynak şahıs): 36.
Ergin, Muharrem, 53.
Erimer, Kayahan: 63, .63
Ertaş, Mualla (kaynak şahıs): 77.
Ertekin, Eşref: 77.
Eşrefoğlu Beyi: 27.

Firavun: 57, 58.
Foy, Karl: 60.
Frazer, James: 54.

Gennep, Arnold von: 6, 7, 12, 25, 26.
Georges, Robert A.: 5, 5, 17.
Gocul, Basri: 77.
Goethe, Johann W. von: 9.
Gomme, George L.: 11.
Granger, Byrd Howell: 10, 79.
Grimm, Jakob Ludwig Karl: 4, 11.
Grimm, Wilhelm: 4, 11.
Grimm Kardeşler: 4, 11, 11, 47.
Guariglia, Guglielmo: 33.
Günay, Umay: 3, 43.

Hacı Bektâş-ı Velî: 26, 38, 39.
Halil, şeyh (efsane kahramanı): 38.
Halîme (efsane kahramanı): 50.
Hand, Wayland D.: 15, 17, 17.
Hasan Sahbah: 7.
Hasluck, F.W.: 27. 63, 63, 64 64.
Hazai, G.: 63.
Herder, Johann Gottfried: 11.
Hitt (Tirollü prenses): 49.
Homeros: 7.

İshtar (tanrıça): 30.
İbn al-Kalbî: 34, 34, 50.
İbn Kesîr: 57.
İbrahim Hakkı (Hasankaleli): 31.
İnan, Abdülkadir: 31.
İsa peygamber: 49, 50.
İsâf (efsane kahramanı): 50.
İsâf ve Nâile (efsane kahramanları): 50.
İshak (efsane kahramanı): 50.
İshak ve Halîme (efsane kahramanları): 50, 51.
İvan (masal kahramanı): 47.

Jansen, William Hugh: 10, 17.
Jarring, Gunnar: 60.
Jason, Heda: 4.
Joisten, Charles: 14.
József, Thúry: 60.
Jüpiter (tanrı): 45.

Kakuk, Suzanne: 63.
Karacahmet (Efsane kahramanı): 27.
Karadağ, Raif: 48.
Keller, John Ester: 29, 34, 56, 56.
Kirtley, Bacil F.: 29, 48.
Koşay, Hamit: 76.
Kovács, Â.: 15.
Kowalski, Tadeusz: 63.
Köprülüzade Mehmet Fuat: 73, 73.
Köroğlu: 35, 59.
Krappe, Alexander H.: 11, 11.
Krzyżanowski, Julian: 4.
Kunoş, İgnace: 63.
Kureş Dede (efsane kahramanı): 27.

Leslie, Charles: 54.
Loorits, Oskar: 8, 50.
Lût peygamber: 55, 56, 76.
Lût'un karısı: 30, 56.
Lüthi, Max: 5, 5, 24.

Mahmud (Kaşgârlı): 1, 2.
Meduse (mitoloji kahramanı): 33.
Megas, G.: 15.
Menges, Karl: 60.
Menzel, Theodor: 63.
Midas: 31.
Muhammed peygamber: 39.
Munzur Baba (efsane kahramanı): 26, 67.
Mûsa peygamber: 57.
Müller, İngeborg: 10, 16.

Nâile (efsane kahramanı): 50.
Necatigil, Behçet 'Gönül': 44.
Németh, Gyula: 63.
Neuman, Dov 'Noy': 29.
Nicolaides, Jean: Bkz. E. Henry Carnoy.
Nimetullah Hafız: 64.

Orpheus (mitoloji kahramanı): 33.
Ortutay, Gyula: 15.
ó Súilleabháin, S.: 15.
Ovid, Publius Ovidus: 31, 37, 45, 45.

Ögel, Bahaeddin: 3, 17, 18, 61.
Önder, Ali Rıza: 19, **19**, **75**.
Önder, Mehmet: **31**, **36**.
Örnek, Sedat Veyis: 20, **20**, **75**.
Özdemir, Fuat: **73**.

Palmer, E. H.: 50.
Pecos Bill (efsane kahramanı): 27, **27**.
Peeters, Karel-Constant: 13, **13**, 14.
Persée (mitoloji kahramanı): 45.
Petekçi. Ahmet: **28**.
Petzoldt, Leandr: 17.
Peuckert. Will-Erich: 16. 17, **17**.
Potanin, G.: **62**.

Qvigstad, J.: 8.

Radloff, F.W.: 60.
Ranke, Friedrich: 12, **12**.
Ranke, Kurt: 13, **13**, 15, 16.
Raquette, G.R.: 60.
Romanska, Z.: 15.
Rosière, Raoul: 6, 7, 12, 25.
Röhrich, Lutz: 10, 16, 17.
Russel, J.-George W. Boswell: **21**.

St. Helena: 50.
Sakaoğlu, Saim: **2**, **19**, **20**, **28**.
Schimmel, Annemarie: **55**, **55**.
Seyidoğlu, Bilge: 3, **6**, 23.
Simonsuuri, Lauri: 10. **28**, 79.
Sipylus, Sipil (mitoloji kahramanı): 37.
Sirovatká, Oldrich: 16.
Söylemez Baba (efsane kahramanı): 31.
Spies, Otto: **44**.
Steig, R.: **11**.
Şemseddîn Sivasî: **26**.

Taberî: 56, **56**, 57, 58.
Tanyu, Hikmet: 35, **35**, 54, **55**, 77.
Temir, Ahmet: Bkz. Z. Kadiri Ugan.
Tenezè, Marie-Louise: 14, **16**.
Thiele, J.M.: 11.
Thompson, Stith: 6, **6**, 9, 10, 24, **24**, 28, 29, **29**, 46, 48, 49, 51, 52, 55, 71, 77,
Thompson, Stith-Jonas Balys: 29, **30**, 47, 52.
Thompson, Stith: Ayrıca bkz. Antti Aarne.
Tillhagen, Carl-Herman: 5, **5**, 14, **14**, 15, 16.
Toştogoş (efsane kahramanı): 62.
Turgay, Çiğdem- Atillâ Turgay: 20, **20**.
Tur Hasan Velî, şeyh (efsane kahramanı): 58.
Türkmen, Fikret: 3.
Tylor, Edward Burnett: **54**, **55**.

Ugan, Zakir Kadiri-Ahmet Temir: **56**.
Uysal, Ahmet Edip: **16**.

Ülkütaşır, M. Şakir: **77**.

Voragine Jacobus de: 5.

Wehrhan, Karl: **11**, **11**, 12.
Winick, C.: **32**.
Winner, G. Thomas: 60.
Wood, Barbara Allen, 9, 79.
Wurm, S.: 60.

Yalın, Esen (kaynak şahıs): **50**.
Yıldırım, Dursun: 3.
Yuanidis (efsane kahramanı): 26.

Zimmerman, J.E.: **37**.

II. ESER ADLARI

(Kitap, makale (M), dergi (D), tebliğ (T). vs).

A Content-Classification of a Random Sample of Legends. Mostly Local: 10 (M).
Acta Ethnographica Academia Secientiarum Hungaricae: **5**, **15** (D).
Ahd-i Atik: 55, 56, 58, 75.
America Folk Legend. A symposium: **17**.
America in Legend: **27**.
A Motif-Index of Lost Mines and Buried Treasures: Bkz. The Talk of Place.
Anadolu Efsaneleri: **31**.
Anadolu Halk Resimleri: **36**.
Anadolu-Türk Efsaneleri Üzerinde Psiko-sosyal Bir Çalışma: 20, **20**, **26** (T)
Anadolu ve Rumeli Ağızları Üzerinde Bir Bibliyoğrafya Denemesi: **63** (M).
Ankara Budun Bilgisi: **76**
Annual of the British School at Athens **63** (D)
Antropology of Folk Religion: **54**.

Archiv für das Stadium der neueren Sprachen und Literaturen: **11.** (D).
Arslana Bir·me, Duvarı Yürütme Kerameti: **26.** (M).
Zur Beziehung zwischen Märchen und Sage: **22.** (M).
Bibliographie des Ouvrages arabes: 52.
1001 Gece Masalları: 33, 47, 48, 52.
Bin Bir Gece Masalları 'R. Karadağ': **48.**
Bir "Mitoloji" Bibliyografyası Üzerine: **19.** (M).
Bolu'da Çocuk Bakımı: **76.** (M).
Bursevî Tefsîri: 57.
Christianity and Islam Under the Sultans. c. I: **27, 36, 47, 50, 58, 59,** 64, **64.**
Concerning the "Historical" and "Local" Legends and Their Relations: **4.** (M).
Current Anthropology: **15.** (D).
Çankırı İl Yıllığı-1967: **76.**
Çorumlu: **77.** (D).
Danmarks Folkesagn: **11.**
Dâstan-ı Ahmed Haramî: 2.
Dede Korkut Kitabı: **7,** 53, **53.**
Değişişler: Bkz. Metamorphoses.
Desert of Exodus: 50.
Deutsche Sagen: 11.
Die deutsche Volkssage: **12.**
Deutscher Sagenkatalog x. Der Tod und die Toten: 10. (M).
Deutsches Jahrbuch für Volkskunde: **10, 22.** (D).
The Devil in Dog Form-A Partial Type-Index of Devil Legends: **9,** 79.
The Devil in Dog Form: A Study of the Literary and Folkloristic Back-ground of the Poddle Motif in Goethe's Faust: 9.
Dictionary of Anthropology: **32, 35, 52.**
Dictionary of Classical Mythology: **37, 37.**
Dictionary of Folklore: 4.
Dinler Tarihi Araştırmaları: **55.**
Dinler Tarihine Giriş: 55, **55.**
Dirse Han Oğlı Buğaç Han: 53
Diskussion und Arbeitsresultate: **15.** (M).
Divânü Lügat-it-Türk: 1, 2.
Divanü Lûgat-it-türk Tercümesi: **2.**
Ecole Pratique des Hautes Etudes, Annuaire 1965-1966: **18.**
Edebiyatta Motif Araştırmaları: **23.** (M).
Efsane Derlemeleri: **20.**
Efsaneler: Evdireşe: **28.** (M).
Efsânevî Bir Ninni: **77.** (M).
Elazığ Masalları: **43.**
Elmalı Tefsîri: **57.**
Enzyklopadie des Märchens: 16.
Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar: **6, 23, 43, 72, 73.**
Estnische Märchen- und Sagenvarianten: 8, **30, 50.**
Etude sur la Démonologie des Kazak-Kirghizes: **60.** (M).
Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 11.
Fabula: **4.** (D).
Fikir ve San'atta Hareket: **23.** (D).
Fin Menşe Efsaneleri ve Varyantları Katalogu: Bkz. Verzeichnis der finnische Ursprungssagen und ihrer Varianten.
The Folktale: **6, 24.**
La Formation des Légendes: **7,** 12, **12, 25.**
The Forms of Literature: Prose Narratives: **21.** (M).
Fundamentals of Folk literature: **21.**
Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend: **5, 21, 24, 32, 34, 46, 47, 51, 52,** 56, **56.**
The General Concept of Legend: **5.** (M).
Giresun Folkloru ve Halk Edebiyatı Örnekleri: **25.**
The Golden Bough: **54.**
Golden Legend: 5, 11.
Grimms deutsche Sagen: **11.** (M).
Gümüşhane Masalları: **2, 6, 31,** 32, **32, 37, 43, 68, 71, 72, 73,** 74.
Hadimî Tefsîri: 57.
Halk Bilgisi Haberleri: **76.** (D).
Halk Bilimi: **19.** (D).
The Hand-Book of Folklore: 12.
Handwörterbuch der Sage: **17, 17.**
Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens: **33, 35, 49.**
Hawaiian Mythology: 46.
İlk Dinî Destanlar ve Kesikbaş Destanı: **73.** (M).

İnternationaler Kongress der Volkerzählforscher in Kiel und Kopenhagen (19. 8-29.8.1959). Vorträge und Referate: **13.**
Introducing Folklore: **5, 7.**
İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı: **51.**

Journal of American Folklore: **4, 21.** (D).

Keystone Folklore Quarterly: 10. (D).

Kırşehir'de Yerlere Atfedilen İnanışlar: Âşık Paşa Türbesi : **33, 76.** (M).
Konya Efsaneleri: **36.**
Köylerimiz- 1 Mart 1968 Durumu: **70.**
Kur'ân-ı Kerîm: 47, 56, 57, 58.

Lappische Märchen- und Sagenvarianten: 8.
Legend in Literature and Folklore: **4.** (M).
La Légende: 18, **18.** (M).
Livische Märchen- und Sagenvarianten: 8, **50.**

Magie et Exorcisme-Chez les Kazak-Kirghzes autres Peuples turcs Orientaux: **60.** (M).
Märchen: **5, 24.**
Materiale Etnograficeskie: **62.** (D).
Metamorphoses-Değişişler: 31, **31, 37,** 45, **45.**
The Migratory Legend: 9, **9.**
Milletler ve Hükümdarlar Tarihi: **56,** 57, **57, 58.**
Motif et théme: 24.
Motif-Index of Early Irish Literature: 46.
A Motif-Index of Lost Mines and Buried Treasures: 10, 79.
Motif-Index of Folk-Literature-Thompson Kataloğu: 10, 29, **29, 30,** 46, **48,** 49, 51, 52, 55, **55, 56,** 71, 77.
Motif-Index of Mediaeval Spanish Exampla: 34, 56, **56.**
Motivindex 'TTV'nin bölümleri': **48.**

The New World: **47.** (D).

Note A l'Attention du Comite des Légendes de "International Society for Folk-Narrative Research": **15.** (T).

Oçerski Severno-Zapadniy Mongolii: **62.** (M).
Oğuz Kağan Destanı: 2.
XVII nci Asır Sazşairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Destanı: **73.**

The Oral Tales of India-S. Thompson ve J. Balys Katalogu: **30, 31,** 47, 52.
Orhun Âbideleri: 1.
The Origin and Meaning of the Story of Sodom: **47, 50, 56.** (M).

Philologiae Turcicae Fundamenta II: 7.
Popular Tales and Other Fiction: **33, 47, 56.**
Proben der Volkliteratur der türkischen Stämme: 60.
Prophetismus und Heilserwartungs Bewegungen als Völkerkundliches und religionsgeschtliches Problem: **33, 51.**
Putlar Kitabı: **34, 50.**

Religion in Primitive Culture: **54.**
Revue des Etudes Islamique: **60.** (D).

Die Sage: **11,** 12.
Sage und Märchen: **12.**
The Science of Folklore: **11, 30, 55.**
Siberian and Other Folk-Tales: **47, 50, 61.**
Aus Sibirien: 60.
Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki: **75.**
Societe d'Ethnographie de Paris: **60.** (D).
Standard Dictionary: Bkz. Funk and Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend.
Status of Europan and American Legend Study: **15.** (M).
Stone Cults and Venerated Stones in the Graceo-Turkish Area: **63.** (M).

Tagung der "International Society for Folk Narrative Research" Antwerp (6-6 September, 1962) Berichte und Referate: **13.**
Tagung der Sagenkommission der "International Society for Folk-Narrative Research": **15.**
The Talk of the Place: Folk History of Place and Legends of Places in Arizona. Appendix: A Motif-Index of Lost Mines and Buried Treasures: 10, 79.
Taumotuon Myths: 46.
Tefsîr-i İbn Kesîr: **57.**
Tefsîr-i Taberî-Câmiü'l-beyân fi te'vîlü'l-Kur'ân: 57, **57,**

Tevrat: 33.
Tezkiretü'l-hikem fi tabâkatü'l-ümem: 26.
Theorie et Pıatique: 13. (T).
Tire'de Buğday Dede Efsanesi: 75. (M).
Tradition Populaires de l'Asie Mineure: 58, 75.
The Treasury of American Folklore: 27.
Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1970: 63.
Türk Diline Genel Bir Bakış: 60.
Türk Folklor Araştırmaları: 26, 28, 33, 75. (D).
Türk Halk Kitapları: 44, 72.
Türk Mitolojisi: 3, 17, 61.
Türkiye'de Mitoloji Çalışmalarına Bir Bakış: 19. (T).
Türkiyat Mecmuası: 31. (D).
Türklerde Taşla İlgili İnançlar: 35, 54, 55, 77.
Typen- Und motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen: 10, 28, 79.
Type and Motif-Index of the Folktale of England and North America: 40.
Typen türkischer Volksmärchen: 21, 43, 43, 48, 74.
The Types of the Folktale-A. Aarne ve S. Thompson Kataloğu: 9, 14, 25, 25, 47, 52,
Vergleichende Sagenforschung. 17.
Verzeichnis der finnischen Ursprungssagen und ihrer Varianten: 8, 30.
Verzeichnis der Märchentypen mit Hilfe von Fachgenossen ausgearbeitet: 8.
Was ist eine Sage: 5. (T).
Yaşayan Anadolu Efsaneleri: 75.
Yakut Şamanizminde İJÂ KIIL: 31. (M).
Yokuts and Western Mono Myths: 46.
101 Anadolu Efsanesi: 20, 28, 31, 36, 37, 39, 64, 67, 70, 70, 73, 74, 75, 77.
100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat Efsane: 20.
100 Soruda Türk Halk edebiyatı; 18.

III. YER ADLARI

(Ülke, şehir, köy müessese, vs.

Afyon: 26, 36, 36.
Ağrecki geçidi: 66.
Ağrı:. 26, 27, 62, 67, 69.
Ağrıdağları: 32, 35.
Ali Paşa Câmii ve Hamamı: 26.
Almanya: 11, 30, 79.
Altın Sahili: 54.
Amasya: 77.
Amerika Birleşik Devletleri: 9, 17, 27, 52.
Ankara: 6, 53, 62, 70, 76.
Arizona; 52.
Asya: 54.
Aşağı Hayık (köy): 70.
Âşık Paşa Türbesi: 33, 76.
Avanos: 70.
Avrupa: 10, 11, 12, 13, 17, 78, 79.
Kuzey A.: 34, 51.
Avustralya: 54.
Aydın: 70.
Aydın Hükûmet Konağı: 36.

Bartın: 70.
Batı Hint Adaları: 33.
Bayburt: 70.
Berlin: 16.
Bingöl: 66, 70.
Bolu: 66.
Brün: 16.
Budapeşte: 13, 15, 16, 18.

Cezayir: 27.

Çeç dağı: 70.
Çeçtepe köy): 70.
Çeştepe (köy): 70.
Çin: 30, 48.

Danimarka: 30, 48, 56.
Dikmetaş (köy): 70.
Diyarbakır: 67, 69.
Dominik Cumhuriyeti: 25, 33.

Ecole Pratique des Hautes Etudes: 18.
Elazığ: 66.
Ertaş Kapısı: 36.
Erzincan: 62, 66.
Erzurum: 23, 39, 50, 51, 62, 66, 69, 70, 77.
Estonya: 8, 30, 50.

Finlandiya: 55.
Frieburg Üniversitesi: 17.

Gavur taşı: 50.
Gaziantep: 20, 26, 66, 67.
Gazi Mehmet Paşa Câmii ve Hamamı: 26.
Gedik Ahmet Paşa Câmii ve Hamamı-İmâret Câmii ve Hamamı: 26.
Gelinkaya (köy): 70.
Gelin Kayaları mevkii: 70.
Gelintaşı (köy): 70.
Gelintepe (köy): 70.
Gerdekkaya (köy): 70.
Giresun: 66.
Girit adası: 36.
Gommara: 55.
Göttingen: 16.
Gümüşhane: 66, 70.

Haiti: 33.
Hamina: 8.
Havza 'Ahd-i Atik'te yer adı': 55, 56.
Hawai: 30, 46, 48, 55.
Helsinki: 8.
Hindistan: 30, 31, 48, 55, 77.
Hispaniola adası: 33.
Horasan: 58.

Ilıca (bucak): 70.
Ishmore: 52.

İmâret Câmii ve Hamamı: Bkz. Gedik Ahmet Paşa Câmii ve Hamamı.
İncesu: 75.
İrlanda: 48, 55.
İspanya: 27, 30.
İsrail: 30, 56.
İstanbul 20, 26.
İtalya: 9.
İzlanda: 11, 48.

Japonya: 55.

Kâbe: 50.
Kahmut (köy): 70.
Kahramanmaraş: 61.
Kakır (köy): 70.
Kanada: 9.
Kandiye: 36.
Karaköy (bucak): 70.
Kars: 62.
Kauta: 33.
Kayseri: 62, 66, 75.
Kazılık Tağı: 53
Keferhavar (köy): 70.
Kıbrıs: 50.
Kılıç Ali Paşa Câmii ve Hamamı: 26.
Kırşehir: 33, 76.
Kızılcahamam: 70.
Kongo: 54.
Konya: 26, 67.
Konya Dış Kalesi: 36.
Kuzey Amerika: 33, 51.
Küba: 25.
Kütahya: 70.

Laponya: 8.
Leipzig: 12.
Liége: 52.
Limasol: 50.
Livonya: 8, 50.
Los Angeles: 17.

Madagaskar: 54.
Malatya: 66.
Malaya: 54.
Malinezya: 54.
Manisa: 62.
Mardin: 66, 70.
Mazgirt: 27.
Mekke: 27.
Menekşe Kalesi: 36.
Mersin: 66.
Mezopotamya: 30.
Mısır: 52, 58.
Eski M.: 26.
Midyat: 70.
Mogolistan: 62.
Muş: 66, 70.

Neyşehir: 62, 70.
New Mexico: 52.
New York: 54.
Norveç: 9.

Ordu: 61.
Orhun nehri: 2.

Pasifik Adaları: 54.
Pasinler: 70.
Pazar (bucak): 70.

Petrified Forest-Taş Kesilmiş orman: 52.
Polinezya: 54.
Prizren: 26, 64, **64.**

Romanya: 9.
Rostock: 16.

Seylan 'Serendip' adası: 55, '58.
Sibirya: 55.
Sipylus-Sipil dağı: 37.
Sodom: 55, 56.
Solhan: 70.
Stockholm: 16.
Strassburg: 12.

Telemsen: 27.
Tekirdağ: 66.
Tirol: 49.
Togo: 54.
Tokat: 26, 36, **36**, 67.
Toroslar: 50.
Tortum: 51.
Tsoar: 55.
Tunceli: 26.
Türkistan: 76.

Urfa: 61.
Usdum dağı: 56.

Valide Camii 'Kandiye'de': 36.
Varto: 70.
Vatikan: 53.
Vietnam: 54.

Woodland.

Doğu W.: 34.

Yenibaşak (bucak): 70.
Yenisey nehri: 2.
Yozgat: 61, 67, 70.
Yugoslavya: 26, 64,
Yunanistan: 30, 31, 48, 55.

Zagreb: 16.
Zonguldak: 70.
Zuvans (köy): 70.

IV. DİĞERLERİ

(Etnik gruplar, dinleri, anlatmaları; kongreler, terimler, vs.)

Aa-Altentötung: 17.
Afrika kabileleri: 54, 55.
Akadlar: 54.
Ali Cengiz Oyunu (masal adı): 32.
Alman dini: 54.
Alman efsaneleri: 11, 49.
Alman Romantikleri: 11.
Amerika Birleşik Devletleri kızılderilileri: 48, 54.
Amerika efsaneleri: 17.
Anvers Kongresi: 13, 15, 17.
Apache kızılderilileri: 52.
Arap, Araplar: 50, 30, 34, 52.
Arap efsanesi: 50.
Arap masalı: 33, 48.
Asya dinleri: 54.
Atina Kongresi: 16.
Aztekler: 55.
Azteklerin dini: 55.

Babiller: 54.
Batı Amerika kızılderilileri: 46.
1001 Gece Masalları: 33, 47, 48, 52.
I. Uluslararası Türk Folklor Semineri: 19.
Bretonlar: 47.
Budapeşte Kongresi: 13, 14, 15, 17, 18.
Budizm: 2, 54.
Bulgar efsanesi: 15.

Danimarka masalı: 48.
Didon hilesi: 7.

Ecel Ecayip (masal adı): 32.
Efsane Derleme Yarışması: 20.
Elma motifi: 23.
Estonya efsaneleri: 30.

Fısıh/Passover Bayramı: 27.
Fin efsanesi:
Finler: 54.
Fin menşe efsanesi: 30.
Frigler: 54.

Genç Osman destanı: 73.
Genç Osman efsanesi: 6.
Grönland eskimoları: 54.

Gürcü efsanesi : 50.
Gürcü masalı: 47.

Hinduizm: 54.
Hintliler: 52.
Hint masalları: 47.
Hopi kabilesi: 46.
Hurriler: 54.

Inkaların dini: 55.
Inka menşe efsanesi: 34.

İki güvercin: 44.
International Society for Folk-Narrative Research: 13, 14, 18.
İrlanda efsanesi: 15.
İrlanda masalı: 48.
İrlanda mitleri: 46.
İslavlar: 54.
İspanyollar: 33, 51.
İşlenmiş taşlar: 63.
İzlanda efsaneleri: 11.
İzlanda masalı: 48.

Kademeli taş kesilme: 42, 43.
Karadeniz fıkrası: 72.
Karakoyun efsanesi: 67.
Karışık değişmeler: 44.
Keltler: 54.
Kesikbaş hikâyesi: 73.
Kızılderililer: 30.
Kiel Kongresi: 13.
Kongreler devri: 12.
Kopenhag Kongresi: 13.
Köy Öğretmenleri ile Haberleşme ve Yardımlaşma Derneği: 20.
Kuzey Amerika Eskimoları: 30.
Kuzey Amerika yerlileri: 34.

Lapon efsanesi: 50.
Latin mitolojisi: 31, 45.
Local legends 15.
Lût hikâyesi: 33.

Macar efsaneleri: 15.
Maniheizm: 2.
Masal ülkesi: 22.
Mayaların dini: 55.
Memik Dede efsanesi: 20.
Mısır dini: 54.
Midas efsanesi: 47.
Mythological and demonological legends: 15.

Navajo kızılderilileri: 52.
Niobe efsanesi: 36, 37, 45.
Norveç efsaneleri: 11.

Pamuk Hanım (masal adı): 22.
Peruların dini: 55.
Pima kızılderilileri: 33, 51.
Prag Kongresi: 16.

Roma heykeli: 36.
Romalılar: 54.
Romen efsanesi: 15.
Rus masalı: 33, 47, 52.
Rüya motifi: 23.

Sabırtaşı (masal adı) 6.
Sadık Hizmetçi (masal adı): 74.
Shawnee miti: 34, 46.
Sinan Padişahı (masal adı): 74.
Sümerler: 54.

Şintoizm: 54.

Tabiî taşlar: 63.
Takip eden taş kesilmeler: 43, 49.
Tarhan-bö menkıbesi: 62, 73.
Taşbebek efsanesi: 22, 76.
Taşıyıcı: 25. 26.
Taş kesilmiş şehir: 52.
Der treue Johannes (masal adı): 47.
Tuz sütûn: 56.
Tuz sütûn haline gelme: 56, 58.
Türkler:
- Altay T. i: 20, 62, 73.
- Anadolu T. i: 64, 65, 80.
- Asya T. i: 60, 61, 62, 63, 80.
- Avrupa T.i.: 62, 63, 68 80.
- Güney Sibirya T. i: 60.
- İnguşlar: 61.
- Kırgızlar: 62.
- Kumuklar: 61.
- Makedonya T.i: 2.
- Orta Asya T. : 1.

Uygur harfleri: 2.

Yunanlılar: 54.
Yunan masalı: 33, 68.
Yunan mitolojisi: 31, 37, 45.
Yûsuf ile Züleyha: 64, 68.

Zümrüdü Anka (masal adı): 74.

V. Efsane Tipleri

(Kataloğumuzda yer alan efsane tiplerinden müracaat edilenler)

Tip numarası	Sayfa numarası	Tip numarası	Sayfa numarası
1.1	41,41.	51.1.1	38,39.
1.1.1	38,39,67.	51.1.2	69.
1.1.2	44,67.	51.1.4	69.
1.1.3	44,67	51.2.1	69.
1.1.4	44.	51.2.2	39.
1.2	41.	52.1	69.
1.2.1	38,44,70.	52.5	39.
1.2.2	70.	53	38.
1.3	41.	54	69.
1.3.1	38.	55	39.
2.1.1	38,39,,66.	56	39.
2.1.3	44,67.	61.1.1	39.
2.2.1	38,67.	61.1.3	39,72.
2.2.2	42.	61.2	39.
2.2.3	44.	62.1	39.
2.2.4	67.	63	39,69.
2.3	39.	64	38,39,66.
4	68.	71–80	50.
4.1	41,43,66,70.	71	41.
4.2	41.	71.3	69.
4.3	39,41.	72.1	41.
4.4	41.	73.1	41.
6.1.2	42.	74	41,68,71.
7.1.1	38.	77–B	68,72,73.
7.1.2	39,41.	81–95	50.
7.2.2	38.	81	40.
8.1.1	67.	81.1	40.
8.2	38,39.	81.2	40.
8.3	67.	81.3	40.
10	38,69.	81.4	40.
11	39,69.	82	40.
18	42.	83	40.
19	66.	83.1.1	40,66.
26–30	74.	83.1.2	40.
26.2	41,42,44.	83.2.2	40.
26.3	41,42,44.	83.2.3	40.
28.2	41.	83.2.4	40.
28.3	41,44.	83.2.5	40.
31.2	44.	83.2.6	40.
31.3	44.	84	40.
32	44.	84.1	40,69.
34.2	40.	84.2	40,66.
36	44.	85.1	40.
37	44.	86.1	40.

Tip numarası	Sayfa numarası	Tip numarası	Sayfa numarası
87.1	40.	178	38.
87.2	40.	181	75.
87.3	40.	181.1	39,43.
88	40.	181.2	39.
89	40.	182	39.
90	40.	183	51.
91	40.	186-190	49.
92	40,41.	186	69.
98-A	44.	189-A	38.
99-A	44.	201.1-A	49.
111-115	41.	201.3.1	39.
111.1.1	38,39.	201.3.3	38,39.
111.1.2	39.	201.3.4	43,58.
111.2	72.	201.3-A	50.
111.2.2	38,39.	202.1	38,39.
113	41.	206.1	44.
114	39.	206.2	44.
115.1	66.	211	49,68.
115.2	66.	211.1	42.
116	39.	211.2	42.
118	39.	211.3	42.
121.125	41.	211.4	42,68.
121-140	49,74,75.	211-C	42.
121.1	38.	231.1	67,69.
121.2	38.	231.2	67,69.
122	42,66.	231.3	68,69.
123.1	42.	232	68.
124.1	38.	234	41.
124.2	38.	236	68.
130.1	67.	237	43,68.
130.3.1	42.	241.2	39.
130.3.2	67.	241.3	39.
131.1	66.	251.1.1	69.
131.3	42.	251.1.5	67.
132	39.	251.2	67.
141	69.	256-B	81.
144	43,67.	257	68.
151	38.	266.1	40.
152	38.	266.2	40,42.
154	43.	267.2	42.
171.1.1	39.	268.1	69.
171.1.2	39.	268.2	69.
171.1.3	39.	271	40.
171.1.4	39.	272	66.
171.2.1	39.	276	67.
172	39.	293	39.
173	39.		

VI. MOTİFLER

(İncelememizde yer alan motiflerin, S. Thompson'ın Motif-Index of Folk-Literature [6 cilt, Bloomington, 1955-1958] adlı eserindeki numaralar. Aynı numaralar bütün diğer kataloglarda da, eğer örnekleri varsa gösterilmiştir.)

Motif numarası		Sayfa numarası
	A. MİTOLOJİK MOTİFLER	
A 901	Ayak izi	55
A 973	Taşın menşei.	49
A 974	Kayalar, insanların taş kesilmesi neticesinde meydana gelir.	46
	B. HAYVANLAR	
B 172.1	Sihirli kuş, yanına yaklaşanı taş eder.	48
	C. YASAK	
C 331	Geriye bakılır.	30, 49
C 900–999	İhlâl edilen yasak cezâlandırılır.	29
C 920	İhlâl edilen yasak ölüme sebep olur.	30
C 930	İhlâl edilen yasak şansı kaçırır.	30
C 940	İhlâl edilen yasak hastalık ve zayıflığa sebep olur.	30
C 960	İhlal edilen yasak şekil değişikliğine sebep olur.	29
C 961.1	Yasağı ihlâl eden tuz sütûnu olur.	30, 56
C 961.2	Yasağı ihlâl eden taş olur.	30
C 961.3	Yasağı ihlâl eden tahta olur.	30
C 961.3.1	Yasağı ihlâl eden ağaç olur.	30
C 961.4	Yasağı ihlâl eden sıradağ olur.	30, 48
C 961.5	Yasağı ihlâl eden karınca yuvası olur.	30
C 962.1	Yasağı ihlâl eden fare olur.	30
C 962.2	Yasağı ihlâl eden kuş olur.	30
	D. SİHİR	
D 0–699	Şekil değiştirme.	30, 34
D 100–199	İnsanın hayvan şekline dönüşmesi.	30
D 200–299	İnsanın eşya haline gelmesi.	30
D 231	İnsan taş kesilir.	46, 48
D 231.2.1	İnsan mermere dönüşür.	48
D 420–429	Hayvanlar taş kesilir.	34, 48
D 429.2.2.	Ejder taş haline gelir.	46
D 429.2.2.1	İnsan yiyen dişi dev taş haline gelir.	47
D 435.1.1	Heykel hayat bulur.	77
D 435.1.2	Fülüt üflenince taşbebek peri olur.	77
D 435.1.5	Taş arslan insan olur.	77
D 470	Nesnelerin taş kesilmesi.	34
D 471	Eşya taş kesilir.	48
D 471.6	Ağaç taş haline gelir.	46

D 471.8.1 Çalınan piliç taş kesilir. 46
D 510 Yasağın ihlâli şekil değişikliğine sebep olur. 30
D 517 İtaatsizlik şekil değişikliğine sebep olur. 30
D 529.1 Kadının sesi işitildiği zaman taşa dönüşülür. 47
D 565.1 Dokunulan şey taş kesilir. 47
D 581 Nazar ile taşa dönüşülür. 48
D 581.1 Kızın sesi âşıkını taş haline getirir. 47
D 661 Cezâ olarak değişme. 30
D 800–1699 Sihirli nesneler. 34
D 1700–2199 Sihirli güçler ve tezahürleri. 34

F. OLAĞANÜSTÜLÜKLER

F 531.6.12.3 Katil dev cezâ olarak tuztaşı haline gelir. 48
F 715.7 Nehir, içinden geçeni taş eder. 47
F 768.1 Şehir taşlaşmış insanlarla doludur. 52

G. DEVLER

G 263.2.1.1 Adam, büyücü tarafından tuztaşı haline getirilir. 48

X. MİZAH

X 1741.3.a Taş kesilmiş ormanda kuşlar ötüşüp uçuşmaktadır. 40, 53
X 1741.3.b Ok ile delinen kuş, taş kesilmiş bir halde havada asılı durmaktadır. 40, 53

TAŞ KESİLME MOTİFİNE YER VEREN EFSANELERİN TİP KATALOĞU

Milletlerarası sahada 1910 yılından beri yapılan çalışmaların neticesinde pek çok ülkenin masal ve efsane tipleri katalogları ortaya konulmuştur. Bu hususta bilhassa Kuzey Avrupa ülkelerinde görülen çalışmalar, bu sahada yapılan araştırmalara âdeta kılavuzluk vazifesini yüklenmişlerdir. İlk yıllarda masal ve efsane tipleri bir arada ele alınırken günümüzde ayrı ayrı ele almak zarureti hasıl olmuş ve muhtelif ülkelerin katalogları hazırlanmıştır. Son olarak efsane sahasında L. Simonsuuri, Reidar Th. Christiansen, B. Allen Wood gibi araştırıcılar ya ülkelere göre veya efsanenin motiflerine göre tip katologları vücuda getirmişlerdir. Bu kataloglar sahalarında orijinal çalışmalar oldukları gibi, yeni çalışmaların da hareket noktaları olacaklardır.

Türk masalları tip kataloğu W. Eberhard ve P.N. Boratav tarafından hazırlanmıştır. 378 tipe yer veren bu katalog, tipler arasında boş numaralar bırakılmadığı için bir bakıma pek kullanışlı değildir. Efsane sahasında ise böyle bir çalışma henüz yapılmamıştır. Biz bu husûsu göz önüne alarak yalnız bir motife yer veren efsanelerin tip kataloğunu yapmaya karar verdik. Bu, ileride yapılacak olan Türk efsaneleri tip kataloğu konulu tamamlayıcı çalışmalarımızın ön çalışması vazifesini görecektir. Zamanla bu kataloğumuzda görülecek aksaklıklar dikkate alınarak asıl çalışmaya geçilecektir. Bu küçük katalog denemesinin bile, sahasında büyük bir boşluğu dolduracağına eminiz. Şüphesiz bazı eksiklerimiz olacaktır. Bu çalışmanın amaçlarından biri de mümkün olduğu kadar en iyi kataloğu vermek olduğuna göre, biz üzerimize düşeni yapmış oluyoruz, demektir.

Bu kataloğun hazırlanabilmesi için pek çok katalog gözden geçirilmiştir. A. Aarne-S. Thompson, E. Warren Baughman, T. Peete Cross, J. Esten Keller, S. Thompson - J. Balys'ın tip katalogları üzerinde ayrı ayrı durulmuş, hepsinden elde edilen ortak görüşler çalışmamızın esasını teşkil etmiştir. Daha doğrusu, bizim çalışmalarımız, görülen kataloglardan hareket edilerek millî bir kataloğu ortaya koyma gayretine yönelmiştir.

Katalog, belirli ana başlıklara göre tertip edilmiştir. Bunlar da kendi aralarında, hissedilen ihtiyaca göre çeşitli alt başlıklara ayrılmak suretiyle daha kolay istifade edilir bir hale getirilmişlerdir.

Birden fazla motifi ihtiva eden efsaneler değişik yerlerde gösterilmiştir, fakat mutlaka birbirlerine atıfta bulunulmuştur. Ayrıca, dahil edildiği başlığın mühim hususiyetlerinden birini taşımayan ve başka bir yere de dahil edilmeyen tipleri, dikkati çekmeleri için sonuna getirildiği numarada A,B, C şeklinde, diğerlerinden farklı olarak rakamlar yerine göstermeyi uygun bulduk.

KAYNAKLAR

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında gözden geçirilen kitap, dergi yazısı ve talebe mezuniyet tezleri kaynaklarımızın küçük bir bölümünü meydana getirmektedir. Asıl kaynağımızı teşkil eden derlemeler için müracaat edilen şahısları ise matbu metinlere ilâve olarak vermeyi faydalı buluyoruz. Bunların büyük bir bölümü lise ve üniversite talebeleridir. Kendileri, isteğimize uygun olarak efsane derleme fişlerini doldurmuşlar ve bize ulaştırmışlardır.

Kitapların bazıları kataloğumuzda pek çok kereler yer aldığı için kısaltmalarıyle vermeyi uygun gördük. Pek çok dergiyi taramamıza rağmen, taş kesilme motifine yer veren efsaneleri pek az dergide bulabildik. Bunların ad ve kısaltmaları da ilgili bölüme ilâve edilmiştir. Talebe tezlerinin hepsi Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi'nin Dökümantasyon Servisi'nde mevcuttur. Kayıt numaraları yanlarında gösterilmiştir. Derleyicilerin nerede talebe olduklarını göstermek için müracaat edilen kısaltmalar adların önünde toplu olarak yer almıştır. / / arasında gösterilen kısaltmadan sonra yer alan rakam talebenin 1975-1976 ders yılındaki sınıfını göstermektedir. Rakam bulunmayanların hepsi 1. sınıf talebeleridir. Ayrıca, eski yıllarda derlenen metinlerin yılı da, o talebenin ders yılı olarak gösterilmiştir: / TD-1, 1967-68 / gibi. Malzeme derlenen ve umumiyetle birer defa geçen öğretim üye yardımcıları, öğretmenler ve sâir zevâtın kim olduğu da adlarının yanına kısaca ilâve edilmiştir.

İstifade edilen kitap, dergi ve makalelerden alınan efsanelerin tip numaraları müteâkıp sayfalarda ait oldukları kaynağın hemen yanında gösterilmiştir. Bazı kaynakların yanında görülen birkaç numara, o kaynakların bizim için daha faydalı olduklarının birer işaretidir. Kaynak şahısların verdiği efsanelerin tip numaraları ise hemen adları ile aynı satırda gösterilmiştir.

KİTAPLAR

Afy. Efs. İrfan Ünver Nasrattınoğlu. *Afyonkarahisar Efsaneleri.* Ankara, 1973. 186.

Ana. Efs. Mehmet Önder. *Anadolu Efsaneleri.* Ankara, 1966. 1.1.3., 2.1.2, 2.1.3, 61.1.2.

Ana. Hal. Res. Malik Aksel. *Anadolu Halk Resimleri.* İstanbul, 1960. 8.2, 9.1, 76, 96.1, 123.2, 178, 201.3.3., 231.3, 256-A,292, 293.

Ber. Efs. Âde. Osman Beyath, *Bergama'da Efsaneler, Âdetler.* İstanbul, 1941.18, 236, 291.1, 291.2.

Bit. İl. Yıl. *Bitlis İl Yıllığı*-1973. Ankara, [t.y.]. 51.2.2.

Büy. Hal. Şai. İlhan Yardımcı. *Büyük Halk Şairi Bayburtlu Hicrani.* İstanbul, 1968. 171.1.1.

Chr. and. Isl. F.W. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans,* I. Oxford, 1929. 241. 3.

Çor. İl. Yıl. *Çorum İl Yıllığı*-1973. Ankara, [1973]. 83.1.2.

Dil. Dil. Nes. Fehmi Anlaroğlu. *Dilden Dile Nesilden Nesile Anadolu Efsaneleri,* I.Ankara, 1968. 51.1.6.

Diy. İl. Yıl. *Diyarbakır İl Yıllığı*-1973. Ankara, 1973. 8.1.2, 123.1.2.

Efs. Der. *Efsane Derlemeleri.* İstanbul, 1975. 19, 62.1, 77-C, 85.1, 268.2.

Gaz. Evl. Cemil Cabit Güzelbey. *Gaziantep Evliyaları.* Gaziantep, 1964. 131.4.

Hak. Ana. Efs. Selma Aktan. *Hakiki Anadolu Efsaneleri,* II. Adana, 1965. 87.1.

İçt. Âde.-İna. Doç. Dr. Zeki Başar. *İçtimai Âdetlerimiz-İnançlarımız ve Erzurum İlindeki Ziyaret Yerlerimiz.* Ankara, 1972. 98.

Kon. Efs. Mehmet Önder. *Konya Efsaneleri.* Konya, 1963. 2.1.2, 2.1.3, 8.3, 12, 123.3, 182.

Men.Hac. Bek. Abdülbaki Gölpınarlı 'Haz.'. *Menakıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-nâme".* İstanbul, 1958. 201.3.4, 256-B.

Ort.Ana. Bir Dr. M. Şükrü [Akkaya]. *Orta Anadolu'da Bir Dolaşma.* Ankara, 1934. 235.

Sin. İl. Yıl. *Sinop İl Yıllığı*-1973. Ankara, [1973]. 211.2.

Söy. Bay. Vas. Mazlum Nusret Kılıçkıran. *Söyleyim Bayburt'un Vasfı Halini.* İzmir, 1975. 17.

Tor. Kar. Böl. Ali Rıza Yalgın. *Toroslarda Karatepeli Bölgesi-Yurt ve Etnografya.* Ankara, 1950. 217.

Tun. Şav. Yusuf Gül. *Tunceli'de Şavaklılar.* Ankara, 1976. 7.2.1, 93.

Tür.-İsl. Efs. Mustafa Necati Sepetçioğlu. *Türk-İslâm Efsaneleri.* İstanbul, 1975. 51.3.3.

Tür. Taş. İlg. Doç. Dr. Hikmet Tanyu. *Türklerde Taşla İlgili İnançlar.* Ankara, 1968. 2.1.2, 8.2, 9.1, 27.1, 34.1, 76, 96.1, 123.2, 178, 189-A, 201.3.3, 231.3, 256-A. 292, 293.

Yaş. Ana. Efs. Ali Rıza Önder. *Yaşayan Anadolu Efsaneleri.* Kayseri, 1955. 251.1.5, 275.

101 **Ana. Efs.** Dr. Saim Sakaoğlu. 101 *Anadolu Efsanesi.* İstanbul, 1976. 1.1.3, 9.3, 10, 15, 18, 28.2, 37, 52.1, 54, 77-A, 83.1.1, 83. 2.1, 98-A, 125, 171.1, 187, 201.3.1, 232, 235, 236, 251.1.1, 253, 256.1, 257, 276.

Zar. Fol. İsmail Hakkı Acar. *Zara Folkloru.* Sivas, 1975. 34.2.

DERGİLER

Akp. Akpınar (Niğde, 1934): 276

Fol. Folklor (İstanbul, 1969): 2.1.3, 8.3, 123.3.

Hay. Hayat (İstanbul, 1956): 27.1.

Kar. Karseli (Kars, 1964): 1.3.1.

Ses. Sesimiz (Ankara, 1969): 7.1.1, 16, 269

SF. Sivas Folkloru (Sivas, 1973): 28.3, 34.2, 128, 151, 152.

TFA. Türk Folklor Araştırmaları (İstanbul, 1949): 1.1.3, 8.1.2, 9.3, 14, 61.2, 63, 123.1.2, 171.1., 206.2, 241.1, 245.5, 251.1.3, 251, 1.6, 254. 1, 295.

Ülk. II Ülkü, ikinci seri (Ankara, 1941): 37

Ülk. III Ülkü, üçüncü seri (Ankara, 1947): 251.1.5.

DERGİLERDEKİ YAZILAR

İsmail Hakkı Acar, *Zara ve Çevresiyle İlgili Efsaneler.* SF, 22, Kasım 1974, s. 5-6 (34.2).

Veysel Arseven, *Kırşehir'de Yerlere Atfedilen İnanışlar: Âşık Paşa Türbesi.* TFA, 85, Ağustos 1956, s. 1355-56 (245.5).

Dr. N. Refik Balcıoğlu, *Yerlere Atfedilen Hikâyeler: Taşlaşan Gelin Alayı ve Pervizoğlu Camiine Dair.* TFA, 25., Ağustos 1951, s. 399-400 (14).

Yahya Benekay *Yurdumuzun Efsaneleri: Gelin-Damat Taşı.* Hay. 36, Ağustos 1962, s. 10 (27.1).

Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakır'dan Beş Efsane.* TFA, 302, Eylül 1974, S. 7094 (8.1.2, 123.1.2).

Hüseyin Candan, *Bir Suşehri Efsanesi.* SF, 28, Mayıs 1975, s. 10 (128).

Nebahat Çetin, *Ağrı Dağı Efsanesi,* TFA, 248, Mart 1970, s. 5578 - 79 (251.1.6).

Musa Demirci, *Şeyh Halil Tekkesi.* SF, 6, Temmuz 1973, s. 11 (152).

——, *Akkoca Sultan.* SF, 7, Ağustos 1973, s. 22 (151).

Muammer Erkılıç, *Kazankaya Efsanesi.* TFA, 250, Mayıs 1970, s. 5637-38 (206.2, 254.1).

Selçuk Es, *Konya Efsaneleri.* Fol. 4, Ağustos 1969, s. 16-19 (2.1.3, 8.3,123.3).

Hamdi Güleç, *Bayburt'ta Dikmetaş Etsanesi.* TFA, 248, Mart 1970 s. 5562 (171.1).

Kemal Güngör, *Van Efsaneleri II.* Ülk. II. 59, 1 Mart 1944, s. 19 (37).

Hamit Zübeyir Koşay, *Kuzey Doğu Anadolu'da Bir Gezinti.* Ülk. III, 14, Şubat 1948, s. 13-16 (251.1.5).

Naci Kum, *Türkmen, Yürük ve Tahtacılar Arasında Tetkikler,* Görüşler IV. TFA, 10, Mayıs 1950, s. 156-57 (295).

——, *Kara Ahmed'ler Hakkında İncelemeler, Düşünceler* II. TFA, 95, Haziran 1957, s. 1515-1519 (241.1).

Emin Kuzucular, *Bir Şarkışla Efsanesi:* Taş Adam. SF, 39, Nisan 1976, s. 17-20 (28.3).

Nizamettin Onk, *Ağrı Dağı Efsaneleri.* TFA, 272, Mart 1972, s. 6255-58 (61.2, 63, 251.1.3).

M Zeki Oral, *Kara Koyunun Suya İnmesi.* Akp. 18, Ağustos 1936, s. 9-12; 19, Eylül 1936, s. 11-14 (276).

M Adil Özder, *Türk Efsanelerinde Ortak Benzeyişler.* Ses. 19, Mart 1971, s. 18-19 (7.1.1, 16) ve Ses. 22, Ağustos 1971 s. 26 (269).

Ayhan Sızan-Aydın Oy, *Yozgat'ta Gelinkayalar Efsanesi.* TFA, 127, Şubat 1960, s. 2086 (1 1.3).

Ahmet Şentürk, *Gelin Kayası (Gelincik Kayaları).* TFA. 283, Şubat 1973, s. 6561-62 (9.3).

Şeref Taşlıova, *Kars'ın Akkom Köyünde Gelin Taşı.* Kar. 57, Nisan 1969, s. 3.14 (1.3.1.).

TALEBE MEZUNİYET TEZLERİ

Ağr. Fol. ve *Ayhan Kutluay, Ağrı Folkloru ve Halk Edebiyat Örnekleri.* Erzurum, 1972, nr. h72/18 (253).

Bay. Fol. Örn. *Edip Timuçin, Bayburt Folklorundan Örnekler.* Erzurum, 1971, *nr.* h 71/11 (83.1.1, 171.1.2).

Gir. Fol. ve *Ural Çetiner, Giresun Folkloru ve Halk Edebiyatı örnekleri,* Erzurum, 1972, nr. h 72/11 (15).

Güz. Köy. Fol. *Umran Tanalp, Güzelova (Tufanç) Köyü Folkloru ve Etnografyası.* Erzurum, 1972, nr. h72/12 (98-A).

Iğd. Fol. ve *Turgut Öcal, Iğdır Folkloru ve Etnografyası.* Erzurum, 1970, nr. h70/10 (251.1.1).

Mer. Köy. Fol. *Mücahit Küleri, Merdiven Köyü Folkloru ve Etnografyası.* Erzurum, 1972, nr. h72/3 (10).

Tuz. Fol. *Abdullah Adım, Tuzluca Folkloru.* Erzurum, 1970, nr. h70/12 (54).

Yoz. Fol. *Hayrettin Rayman, Yozgat Folkloru.* Erzurum, 1970, nr. h70/14 (1.1.3).

DERLEYİCİLER

Metinlerin derlenmesi esnâsında kaynak şahıs olarak bize yardım edenlerin adları aşağıdadır. İl, okul ve işleri hakkında kısaca bilgi verilirken şu kısaltmalara müracaat edilmiştir:

AD : Atatürk Üni. Edeb. Fak. Alman Dili ve Ed. Bölümü.
AFD : Atatürk Üni. Edeb. Fak. Arap-Fars Dili ve Ed. Bölümü.
Ar. : Atatürk Üni. Edeb. Fak. Arkeoloji Bölümü.
Co. : Atatürk Üni. Edeb. Fak. Coğrafya Bölümü.
ÇKL : Çamlıca Kız Lisesi.
DL : Develi Lisesi.
EAL : Erzurum Atatürk Lisesi.
EDY : Efsane Derleme Yarışması.
EKL : Erzurum Kız Lisesi.
EÖL : Erzincan Öğretmen Lisesi.
ETL : Erzincan Ticaret Lisesi.
FD : Atatürk Üni. Edeb. Fak. Fransız Dili ve Ed. Bölümü.
İD : Atatürk Üni. Edeb. Fak. İngiliz Dili ve Ed. Bölümü.
ML : Malazgirt Lisesi.
NKML : Nizip Kız Meslek Lisesi.
Ta. : Atatürk Üni. Edeb. Fak. Tarih Bölümü.
TD : Atatürk Üni. Edeb. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü.
TGOPL : Tokat Gazi Osman Paşa Lisesi.
TİHL : Tokat İmam Hatip Lisesi.

Yusuf Akkaya / Ta. / 75.
Ali Osman Alandağ / TD / 1.1.1, 174, 218-A.
İsmail Albayrak / EAL-2 / 111.1.1.

Nuri Aldemir / EÖL / 13.
Mustafa Alkan / EDY-31 / 77-C.
Rifat Aras / TD-4 / 1.3.2, 51.1.2.
Ali Arslan / TD-4 / 2.1.1.
M. Remzi Ataoğlu / G. Antep İmam H. Lis. Tarih Öğr. / 51.1.7, 131.1.
Ali Atasever / Ar. / 26.4.
Azem Athhan / İD / 72.2.
Cumali Ayabakan / Ar. / 9.2.
Ebu Talip Aydın / EDY-76 / 268.2.
Gazi Aydın / TGOPL-2 / 130.3.2.
Yılmaz Aydın / EDY-34 / 62.1, 85.1.

Gürbüz Babaoğlu / EDY- 48 A / 77-B.
Hasan Bağcı / FD / 129.1.
Osman Ballı / TD / 7.1.2.
Mehmet Baran / EDY-26 A /211.1.
Nabi Belekoğlu / Mersin Tevfik Sırrı Gür Lis. Ed. Öğrt. / 28.2.
Mülkiye Beyaztaş / EAL-2 / 81.1, 201.1.2.
Sıddık Bıyık / ETL Edebiyat Öğr. / 2.1.1, 51.3.1, 71. 3, 114, 181. 2, 201. 1. 3, 207. 2, 238. 2, 254.2.
Ali Bilal / Ar. / 171.1.2.
Münir Bilgehan / AFD / 121.1.
Yılmaz Bilginer / Co. / 189-B.
Ali Billur / AD / 51.1.3.
Semra Bizkevelci / Co. / 1.2.3.
İhsan Bölen / TD-I, 1967-68 / 81.2.
Abdülcelil Can / TD / 131.1.
Ferit Can / Co. / 202.1, 206.1.
Dr. İbrahim Canan / İslami İlimler Fak. /125.
Behiye Cavlak / AFD / 273.
İlhami Cebecioğlu / EÖL / 74, 253.
Hasan Cemek / TİHL-2 / 31.4, 32.
Ayla Cimilli / EKL / 211-C.
Hayrullah Coşkun / EAL-2 / 1.2.2.
Hülya Coşkun / EAL-2 / 27.2.

Adil Çağlar / İD / 26.3.
Şemsi Çakmaktaş / EÖL / 201.1.1.
Necip Çay / Ar. / 156.
Sevgi Çelik / EAL-2 / 27.2.
Mustafa Çiftçi / FD / 51.1.5.
Yahya Çimencan / FD / 87.3.
Yüksel Çolak / Co. / 6.2.

Şefika Demir / Co. / 171.1.4.
Celal Demirtaş / EDY-5 B / 19.
Fahri Destegül / Co. / 90.
Hüseyin Doğan / FD / 211.4.
Hüsniye Doğan / EÖL / 237.
Emine Dudu / FD. / 4.3, 56.
Bedri Duman / EÖL / 31.3.
Münevver Durmuş / EKL / 5.1.1, 66.1, 86.1, 201.2.1.
Cengiz Düzgün / EAL-2 / 171.1.3, 266.2.

Mehmet Elma / EAL-3 / 171.2.1.
Süheyla Er / NKML / 2.2.4.
Vicdan Er / TD-4 / 188.
Hasan Erkoç / EDY-59 C / 241.2.
Yaşar Erkoç / İD / 141.
Yasin Eroğlu / EAL-2 / 5.1.2, 201.2.2.
Ayfer Ersoy / İD / 6.1.1.
Mustafa Ertek / Ta. / 183.
Mustafa Esen / EAL-2 / 97.

Remziye Göl / EAL-2/36.
Ömer Gördü / FD / 115.1.
Güner Görsün / ÇKL Edebiyat Öğretmeni 113, 124.3.
Dr. Nevzat Gözaydın / A.İ.T.İ.A. / 1.1.2, 201.4, 256.4, 266.1.
Hamdi Güleç / TD-I, 1968-69/83.1.1, 83.2.1, 171.1.1.
Dr. Tuncer Gülensoy / Dil ve Tarih Coğ. Fak. / 72.1.
Mustafa Güler / İD / 211-B.
Ömer Güllü / FD / 53.2.
Necmi Recep Güner / TD / 201.3.1, 256.1.
İ. Selçuk Güneri / Ar. / 88.
Yuşuf Güneş / EAL / 83.2.3.
Erkut Güngör / AFD / 115.2.
Serpil Güngör / FD / 97.
Meral Güraksın / AFD / 81.4.
Özten Gürata / ML / 19.
Tamer Gürler / TGOPL-2 / 130.1.
Sevgi Gürtunalı / TD-4 / 82.
Basri Güven / EDY - 54 B / 207.1.
Kutsi Güzel / EDY - 71 / 4.4, 57.
Cemil Cahit Güzelbey / Emekli Av., G. Antep / 51.1.4, 92, 131.3, 231.1.

Güler Han / EKL-2 / 99-A.
Ömer Hazır / ML / 7-A.

Mine Işık / AFD / 4.2, 51.5.
Nizam Işık / TD / 130.1.

Nuh İnan / TD / 153.
Mehmet İnce / TD / 187.
Durmuş Ali İnci / Co. / 73.2.
Mehmet İpek / EDY-47 / 52.5, 84.5.
Kadir İriş / TD / 211.3.

Mehmet Kahraman / TD / 232, 257.
İrfan Kalaycıoğlu / TD-4 / 115.2.
Necmi Kale / TD-4, 1973-74 / 151.1.1.
Sıdıka Kansu / EAL-2 / 173.
Hizbullah Kaplan / AFD / 11.
Ruhi Kara / TD-4 / 31.1,51.3.2, 51.4, 255.2.2.
Mehmet Karaaslan / Ta. / 89.
Kâmil Karamusaoğlu / EDY - 56 A / 2.3.
Faruk Karatatar / AFD / 270.
Cahit Kardeş / EAL-2 / 2.1.1, 126, 274, 294.
Mehmet Kardeş / Tortum-Uzundere buc. ilkokulu öğrt. / 33.
Zafer Kartal / Co, / 6.3.
Ahmet Kaya / TD-4 / 242.6.
Dr. Ekrem Kaydu / İslamî İlimler Fakültesi 121.2.
Hüsnü Kazova / TGOPL-2 / 144.
Abdurrahman Kelleci / Merzifon Lisesi Edebiyat Öğrt. / 1.2.1.
H. Hüseyin Kılıç / İD / 1.1.4.
Mürsel Kılıç / TGOPL-2 / 5.3, 216. 2.
Zeki Kılıç / İD / 72.1.
Abdullah Koç / İD / 132, 155.
Abdülkerim Komaç / EAL-2/211-A.
Suzan Konca / EAL-3 / 111.1.2.
Mehmet Korkmaz / Ta. / 268.2.
M. Sabri Koz / Kasımpaşa (İst.) Ort. Türkçe Öğrt. / 124.2.
Mustafa Kuluğ / EDY-41 / 52.4, 84.4.
Tülin Kurmuş / TD / 83.2.5.
Mahmut Kurt / Ar. / 3, 5.2, 216.1.
Salim Kurt / TGOPL-2 / 2.2.1.
Mustafa Kuttaş / EDY-73 / 7.2.2.
Nihal Kuyumcu / FD / 116.
Ayşe Küçük / TD-4 / 176.

İsmail Hakkı Mercan / AFD / 118.
Ramiha Meriç / TD / 26.2.
Semra Mısırlı / EAL-2 / 2.1.4.
Sümer Mutlu / DL Edebiyat Öğr. / 72.1,72. 2,96.2, 112, 124.1, 210. 3-A, 256.3.

Mualla Nuhoğlu / AFD / 130.3.1.

Muammer Okur / Ta. / 111.2.1.
Hüseyin Onaran / TD-4 / 111.2.2, 129.2.

Mesut Öcalan / EÖL / 255.2.1.
Ali Rıza Önder / Yargıtay Üyesi / 181.1, 238.1.
Asım Özcan / Co. / 142.
Mustafa Özdemir / FD / 133.
Hayriye Özden / EKL Beden eğitimi öğretmeni / 87.2.
Mahmut Özeren / TD-4 / 143.
Ramazan Özey / Co. / 267.1.
Cihat Özgüngördü / EAL-2 / 97.
Selma Özkıran / EAL-2 / 2.2.3, 31.2.
Hayrullah Özmen / TD-4, 1972-73 / 81.1.1.
M. Şirin Öztürk / ML. / 2.2.2.

İsmail Penekli / FD / 241.2.

Yaşar Ramazanoğlu / TD-4 / 77-A.

Murat Saka / EAL-2 / 4.1, 52.2, 84.2.
Lokman Sakal / EAL-2 / 73.1.
Cengiz Sancar / EDY-27 A / 91.
Mehmet Sarı / İD / 26.1.
İsmet Sarıkaya / EDY-14 / 252.
Ali Sekban / EAL-2 / 51.2.1.
Ali İhsan Serdar / EÖL / 242.4.
Güner Sernikli / Millî Folklor Araştırma Dairesi uzmanı / 55, 83.2.2, 212, 271.
Ömer Seviş / TD-4 / 251.2.
Gürkan Söylemez / Diyarbakır Ortaokulu Türkçe öğretmeni / 8.1. 61.1.1, 61.1.3, 64, 73.3, 122, 123.1.1, 272.
Olcay Suşehirli / EKL / 7.1.3, 9.2,

Erol Şahin / İD / 129.3.
Ahmet Şeker / AFD / 115.1.
Gazi Şentürk / TD-4 / 134.
Necahet Şimşek / EKL / 2.1.4.

İzzet Tanrıverdi / TD-4 / 251.1.2.
Meral Tanyel / EÖL / 255.1.
Haser Tarhan / EÖL / 242.3.
Metin Taşçı / İD / 53.1.

Mehmet Tetik / Co. / 4.1, 52.2, 84.2.
Server Torun / EÖL / 201.1.1.
Firdevs Tunç / EÖL / 51.1.1.

Nazan Uğurluol / ÇKL-2 / 177.
Abdullah Ulu / TİHL-2 / 83.2.4.
Kemal Umar / TD-2 / 28.1.
Nevzat Uyar / İD / 71.1, 268.1.
İbrahim Uysal / Co. / 6.1.2.

Nezire Ümit / NKML / 131.2, 231.2, 251.1.4.
Arif Ünal / AD/127.
Mine Akan / AFD / 97.

Mahmut Akdur / TD-2, 1972-73 / 52.1, 84.1.
Muhsin Akıncıgil / EAL / 201.1-A.
Celâl Yağan / Buca Eğitim Ens. Edebiyat öğretmeni / 201. 3.2,256.2.
Necmeddin Yalçın / Erzurum Kâzım Karabekir Eğitim Ens.-3 / 172.
Muharrem Yazıcı / TD-4 / 81.3.
Şerafettin Yetiş / Ta. / 242.1.
Nevin Yıldırım / Co. / 52.3, 84.3.
Ahmet Yüce / Ar. / 255. 2-A.
Kemal Yücel / AFD / 83.2.6.

Nevin Zorlu / EKL / 71.2.

TİPLERİN İLLERE GÖRE DAĞILIŞI

Adana.
Ceyhan: 295.
Adıyaman.
Besni: 129.1.
Afyon: 76, 186, 187, 189-B.
Ağrı: 51.1.2, 54, 61.2, 251.1.5, 251.2, 253.
Diyadin: 251.1.2.
Eleşkirt: 73.2.
Patnos: 273.
Taşlıçay: 77-B, 252.
Amasya.
Merzifon: 1.2.1.
Ankara.
Kızılcahamam: 201.4, 256.4.
Antalya.
Korkuteli: 111.2.2, 129.2.
Artvin.
Ardanuç: 7.1.1,
Şavşat: 16, 91.
Yusufeli: 5.1.1, 66.1, 86.1, 210.2.1.
Aydın.
Bozdoğan: 267.1.
Çine: 133.
Söke: 121.1.
Balıkesir: 111.1.1.
Susurluk: 293.
Bingöl.
Karlıova: 4.1, 52.1, 84.2.
Kiğı: 52.3, 84.3.
Bitlis: 51.2.2, 61.1.1, 61.1.2, 61.1.3, 275.
Tatvan: 73.3.
Bolu.
Mudurnu: 115.2.
Bursa.
Mudanya: 124.3.
Çanakkale.
Biga: 141,142.
Çankırı.
Korgun: 7.2.2.
Çorum.
Alaca: 242.2.
Osmancık: 83.1.2, 241.2.
Denizli.
Acıpayam: 266.1.
Diyarbakır: 123.1.2. 123.2.
Çermik: 2.2.3, 8.1.1, 8.1.2, 8.2, 11.
Lice: 268.2.
Edirne: 211.3, 211.4.
Elazığ: 83.1.1, 83.2.5.
Maden: 71.2.
Erzincan: 13, 31.3, 51.1.1, 51.1.3, 51.5.1, 51.3.2, 51.4, 74, 201.1.1, 206.2, 233, 254.1, 207.2, 254.2, 255.1, 255.2.1, 255.2.2, 271.
Çayırlı: 237.
Ilıç: 6.3,
Kemah: 7.1.2, 201.1.1.
Kemaliye: 201.1.3.
Refahiye: 2.1.1, 71.3, 242.3, 242.4.
Erzurum: 1.2.2, 31.2, 81.1, 81.2, 81.3, 81.4, 82, 83.2.6, 97, 98, 98-A, 201.1.2, 201.1-A, 207.1, 266.2.
Aşkale: 2.2.3, 4.3, 10, 56.
Çat: 51.1, 52.4, 52.5, 84.1, 84.4, 84.5.
Hınıs: 171.1.2, 211.-A.
Horasan: 201.3.2, 256.2.
İspir: 31.1, 71.1, 75, 181.2, 238.2.
Karayazı: 62.1, 85.1, 171.2.1, 173.
Olur: 6.2, 130.2.
Oltu: 154, 274, 294.
Pasinler: 2.1.1, 4.1, 52.1, 84.2, 202.2.
Şenkaya: 143, 292.
Tekman: 4.2, 51.5, 171.1.4.
Tortum: 5.1.2, 33, 183, 201.2.2, 202.1, 206.1.
Gaziantep: 51.1.4, 92, 131.1, 131.2, 131.3, 131.4.

Kilis: 51.1.6.
Nizip: 231.1, 231.2, 231.3, 251.1.4.
Giresun: 28.1.
Bulancak: 9.1.
Şebinkarahisar: 15, 111.2.
Tirebolu: 73.1, 115.1, 269.
Gümüşhane.
Bayburt: 17, 83.1.1, 83.2.1, 83.2.2, 83.2.3, 171.1.1, 234.
Kelkit: 114
Isparta: 121.2
İçel: 27.2, 28.2.
Gülnar: 118.
Mut: 176.
Silifke: 115.1
İstanbul: 177
İzmir.
Bergama: 18, 236, 291.1, 291.2.
Urla: 27.1.
Kahramanmaraş.
Afşin: 268.1.
Andırın: 26.2.
Elbistan: 36, 51.1.7.
Türkoğlu: 53.1.
Kars: 1.3.1, 77-C.
Ardahan: 2.3, 4.4, 51.1.5, 57.
Göle: 6.1.2.
Iğdır: 63, 251.1.1, 251.1.3.
Kağızman: 1.2.3, 5.2, 216.1.
Sarıkamış: 3, 126, 129.3.
Selim: 6.1.1.
Kayseri: 181, 201. 3-A, 238.1, 256.3.
Develi: 72.1, 72.2, 96.2, 124.1, 131.1.
Yahyalı: 87.3, 112.
Kırşehir: 242.5.
Konya: 2.1.2, 2.1.3, 8.3, 12, 123.3, 182, 241.3.
Akşehir: 34.1.
Beyşehir: 156.
Bozkır: 127, 178.
Ermenek: 125.
Karapınar: 130.3.1, 211.1.
Seydişehir: 270.
Malatya: 9.2, 9.3.
Hekimhan: 2.1.1, 134.
Pötürge: 211-B.
Manisa.
Gördes: 267.2.
Kula: 232, 257.
Mardin: 19, 64, 272.
Kızıltepe: 122, 123. 1.1, 123.1.2.
Muş.
Malazgirt: 2.2.2, 19.
Varto: 132, 155.
Nevşehir: 2.1.4, 203. 3.3, 256-A.
Avanos: 203.3.1, 256.1.
Ürgüp: 1.1.4.
Ordu.
Fatsa: 111.2.1.
Gölköy: 26.4.
Sakarya.
Sapanca: 55, 212.
Siirt: 7-A.
Sinop: 116, 211-2.
Sivas: 235.
Divriği: 124.2.
Suşehri: 53.2, 128, 255.2-A.
Şarkışla: 28.3.
Yıldızeli: 151, 152.
Zara: 34.2.
Tekirdağ.
Muratlı: 115.2.
Tokat: 2.2.1, 14, 31.4, 32, 130.1, 130. 3.2, 144, 153, 242.6.
Artova: 5.3, 216.2.
Niksar: 96.1, 246.6.
Turhal: 83. 2. 4.
Zile: 51.3.3, 174, 218-A.
Trabzon: 211-C.
Sürmene: 52.2.1.
Vakfikebir: 77-A.
Tunceli.
Mazgirt: 99-A.
Pertek: 7.2.1, 93.
Pülümür: 7.1.3.
Urfa: 26.1.
Van: 37.
Yozgat: 1.1.2. 1.1.3.
Boğazlıyan: 26.3.
Sarıkaya: 1.1.1.
İl belirtilmeden anlatılanlar:
Çukurova: 87.2.
Doğu Anadolu: 171.1.3, 172.
Orta Anadolu: 113.
Toroslar: 87.1, 88, 89, 90, 217.
Bölgesi belirtilmeden anlatılanlar:
189-A, 201.3.4, 241.1, 251.1.6, 256-B, 276.

TAŞ KESİLME MOTİFİNE YER VEREN ANADOLU-TÜRK EFSANELERİNİN TİP KATALOĞU UMUMÎ PLANI

1 - 45 A Ş K

1-25 Gelin alayı
26-30 İki sevgilinin anlaşarak kaçması
31-35 Kız kaçırmalar
36-45 Diğerleri

51-100 Z O R D U R U M D A N K U R T U L M A

51-70 Adakta bulunarak kurtulma
51-60 Adak hîleli bir şekilde yerine getirilir.
61-65 Adak yerine getirilmez
66-70 Adak yerine getirilir.
71-80 Düşmandan kurtulma
81-95 Tabiatüstü mahlûklardan kurtulma
96-100 Taş kesilerek kurtulmaya razı olma

111-160 S A Y G I S I Z L I K L A R

111-120 Anne ve babaya saygısızlık
121-140 Nimete karşı takınılan tavır
141-150 İslâmiyetin emirlerine karşı gelme
151-160 Diğerleri

171-190 K Ö T Ü H U Y L A R

171-175 Cimrilik ve tamâhkârlık
176-180 Hırsızlık
181-185 Yasak Münasebetler
186-190 Yalancı şahitlik

201-220 H I Z I R V E İ N S A N L A R

201-205 Hızır'a istediği şey verilmez
206-210 Yaylaya çıkanlar Hızır'ı aldatmak isterler
211-215 Göl olan şehirden kaçanlar Hızır'ın îkazını dinlemezler
216-220 Diğerleri

231-280 DEĞİŞİK TAŞ KESİLMELER

231-240 Kız ve erkek kardeşler
241-250 Çeşitli hayvanlar
251-265 Dağ, tepe vs. haline dönüşme
266-280 Diğerleri

291-300 EKSİK ANLATILANLAR

1 - 45 AŞK

1-25 Gelin alayı

1. Alayın yolu kesilir.

1.1. Yolu kesenler kızın diğer âşıkıdır.

1.1.1. Damat, diğer âşık ve kabilesi halkına yenilir. Gelin taş olmak için duâ eder. Kendisi ve devesi taş kesilir.

A. Osman Alandağ/Sarıkaya-Yozgat.

1.1.2. Alaydakiler diğer aşıkları eşkıyâ sanıp kaçarlar. Gelin taş veya kuş olmayı diler. Kendisi ve devesi taş kesilir.

Dr. N. Gözaydın/Yozgat.

1.1.3. Bilinmeyen bir âşık, alaydaki bütün erkekleri öldürür. Gelin taş veya kuş olmayı diler. Kadınlar, gelin ve develeri taş kesilir.

Ana. Ffs. 45-46; 101 Ana. Efs. 20-21; A. Sızan-A. Oy, TFA 127, 2086; Yoz. Fol. 127/Yozgat.

1.1.4. Düğün arifesinde ortaya çıkan zengin tâlibe kız verilmez. O ve adamları yolu kesince gelin taş veya kuş olmayı diler. Gelin ve alaydakiler taş kesilirler. H. Hüseyin Kılıç Ürgüp-Nevşehir.

1.2. Yolu kesenler eşkıyâdır.

1.2.1. Alay silâhsızdır. Ağzı duâlı bir zat taş veya kuş olma dileğinde bulunur. Gelin, damat ve alaydakiler taş kesilir.

A. Kelleci/Merzifon-Amasya.

1.2.2. Alaydakilerin karşı koyması başarılı olamaz. Gelin duâ eder. Kendisi ve alaydakiler taş kesilir. H. Coşkun/Erzurum.

1.2.3. Alaydaki ermiş bir zatın taş olma dileği kabûl olur. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

S. Bizkevelci/Kağızman-Kars.

1.3. Yolu kesenler kâfirdir.

1.3.1. Alaydakiler kılıçtan geçirilir. Gelin taş olmayı diler. Gelin taş kesilir.

Ş. Taşlıova, Kar. 57, 3.14/Kars.

1.3.2. Alaydaki erkeklerin bazılarıyle damat öldürülür. Gelin taş olmayı diler. Taş kesilen gelini görüp de kaçmak isteyen kâfirler de taş kesilir.

R. Aras/Erzurum.

2. Kızı sevdiği gence değil, başkasına verirler.

2.1 Kalbi kırık olan ilk âşık bedduâ eder.

2.1.1. Alay giderken sırasıyle alay; alay ve davul-zurna; alay, atlılar ve dünürler taş kesilir.

A. Arslan/Hekimhan-Malatya; Ç. Kardeş/Pasinler-Erzurum;S. Bıyık/Refahiye-Erzincan.

2.1.2. İlk tâlip, alayın şehire bakması halinde taş olmasını diler. Gelin yarı yolda geriye dönüp bakınca kendisi ve alaydakiler taş kesilir.

Kon. Efs. 36-37; Ana. Efs. 46; Tür. Taş. İlg. 139 /Konya.
Bkz. 18.

2.1.3. İlk tâlibin dileği, alayın köye girmeden bir belâya uğramasıdır. Gelin ve alaydakiler köye girmeden taş kesilir.

Kon. Efs. 36-37; Ana. Efs. 46; S. Es, Fol, 4, 18 /Konya.

2.1.4. Sevdiği kızın bir zengine verilmesine üzülen çoban, kendisi ile gelinin kuş, alaydakilerin taş olmasını diler. Duâsı kabûl olur.

S. Mısırlı, N. Şimşek /Nevşehir.

Bkz. 2.2.4.

2.2. Kalbi kırık olan gelin duâ eder.

2.2.1. Gelin, sevdiği gencin verdiği akla göre, götürülürken taş olması için duâ eder. Gelin taş kesilir.

S. Kurt/Tokat.

2.2.2. Gelin herkesin taş kesilmesi için duâ eder. Gelin, alaydakiler ve sevgilisi taş kesilir. Gelin ile sevgilisi karşılıklı durmaktadırlar.

M. Şirin Öztürk/Malazgirt-Muş.

2.2.3. Sevdiği çoban yerine bir zengine verilen kız, yazısının değiştirilmesi veya taş kesilmesi için duâ eder. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

S. Özkıran /Aşkale-Erzurum.

2.2.4. Çok mal ve para veren bir zenginle evlendirilen kız, alay yolda iken ilk tâlibini görür. Taş olmayı diler. Gelin taş kesilir.

S. Er/Çermik-Diyarbakır.

Bkz. 2.1.4.

2.3. Kızı ilk isteyen gencin annesi alay giderken gelin için bedduâda bulunur. Gelinden başka alaydaki diğer kızlar, atlar ve atlılar da taş kesilir.

K. Karamusaoğlu, EDY-56 A /Ardahan-Kars.

3. Varlığını kimsenin bilmediği bir âşıkın duâsıyle gelin yolda taş kesilir.

M. Kurt/Sarıkamış-Kars.

4. Alaydakiler, yolda karşılaştıkları kötü durumdan kurtulmak için adakta bulunurlar Hileye başvurdukları için taş kesilirler.

4.1. Ejderha, kurban adanınca taş kesilir. İçlerinden biri bit öldürünce gelin ve alaydakiler taş kesilir.

M. Saka /Karlıova-Bingöl; M. Tetik /Pasinler-Erzurum.

Bkz. 52.2, 84.2.

4.2. Susuz kalan alay su buldukları yerde kurban kesecektir. Gelin bir bit öldürür. Kendisi ve alaydakiler taş kesilir.

M. Işık/Tekman-Erzurum.

Bkz. 51.5.

4.3. Dere kabarır. Karşıya geçebilirlerse gelin cihazından bir koyun kurban edecektir. Böcek öldürünce gelin ve alaydakiler taş kesilir.

E. Dudu/Aşkale-Erzurum.
Bkz. 56.

4.4. Kötü kavada yolunu kaybeden alaydakiler kurban adarlar. Bit öldürdükleri için hava, yine bozar. Gelin taş olmalarını diler. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

K. Güzel, EDY-71/Ardahan-Kars.
Bkz. 57.

5. Alayın Hızır'a karşı takındığı tavır taş olmalarına sebebiyet verir.

5.1. Hızır alaydan yiyecek ister.

5.1.1. İsteğine ters cevaplar alan Hızır, taş kesilmeleri için Allah'a duâ eder. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

M. Durmuş/Yusufeli-Artvin.
Bkz. 201.2.1.

5.1.2. Hızır'a yiyecek vermezler. O da taş kesilmeleri için duâ eder. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

Y. Eroğlu/Tortum-Erzurum.

Bkz. 201.2.2.

5.2. Alay Hızır'a saygısızca muamelede bulunur ve uygun olmayan cevaplar verir. Hızır'ın duâsıyle gelin ve alaydakiler taş kesilir.

M. Kurt/Kağızman-Kars.
Bkz. 216.1.

5.3. Alayın önüne çıkan Hızır gelini öpmek ister. Dövmeye başlarlar. Hızır taş kesilmeleri için duâ eder. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

Mürsel Kılıç/Artova-Tokat.

Bkz. 216.2.

6. Kötü havada yola çıkan alay taş kesilir.

6.1. Gelin, bu durum kendi uğursuzluğuna yorulacak diye üzülür.

6.1.1. Alayın yakalandığı kar fırtınası bazılarının ölümüne sebep olur. Gelin taş olmalarını diler. Gelin ve alaydakiler taş olur.

A. Ersoy/Selim-Kars.

6.1.2. Güz mevsiminde alay tipiye yakalanır. Gelin taş kesilmeleri için duâ eder. Gelin, alaydakiler ve hâdisede adı geçmeyen bir çoban ile sürüsü taş kesilir.

İ. Uysal/Göle-Kars.

6.2. Kötü havanın darmadağın ettiği alaydan salimen kurtulup köye varanlar arasında gelin yoktur. Bir ihtiyar zamansız iş yaptıkları için böyle olduğunu söyler. Gelini ve bazı yakınlarını geliş yolunda taş kesilmiş olarak bulurlar.

Y. Çolak/Olur-Erzurum

6.3. Alay yolda iken fırtına dinince herkesin taş olduğu görülür. Gelin de aralarındadır
Z. Kartal/Ilıç-Erzincan.

7. Babasının zoruyla evlenen kız kocasının evine gitmek istemez.

7.1. Kız bir gayrımüslime verilir.

7.1.1. Kızının ağırlığınca para veren keşişe karşı koyamayan baba evliliğe rıza gösterir. Gelin yolda duâ eder. Gelin ve alaydakiler (yengeler, sağdışları, vs). taş kesilirler.
M. Adil Özder, Ses. 19, 18-19/Ardanuç-Artvin.

7.1.2. Kız bir ermeni gencine verilir. Razı olmayan kız, alay giderken, taş olmaları için duâ eder. Gelin ve alaydakilerler taş kesilir. Cihazı da bellidir.
O. Ballı/Kemalı-Erzincan.

7.1.3. Kız bir rum gencine verilir. Buna razı olmayan kız taş kesilme şeklinde bile olsa ölmeye razıdır. Duâsı kabûl olunur ve gelin ile alaydakiler taş kesilir.
Ö. Suşehirli/Pülümür-Tunceli.

7.2. Sevmedikleriyle evlendirilen kızlar yaşamak istemezler.

7.2.1. Kız canını alması için Allah'a duâda bulunur. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.
Tun. Şav. 96/Pertek-Tunceli.

7.2.2. Zorla evlendirilen kız intihar etmek ister. Başaramayınca duâ edip taş olmayı diler. Gelin ve yanındaki seymenleri taş kesilir.
M. Kuttaş. EDY-73/Korgun-Çankırı.

7-A. Babasının zoruyla sevmediği gençle evlendirilen kız kaçar. Kötü niyetli 2 asker tarafından takip edilince Allah'a yalvarır. Kız orada taş kesilir.
Ö. Hazır/Siirt.

8. Alaydakilerden biri nimete saygısızlıkta bulunur.

8.1. Anne çocuğunun altını ekmek cinsinden bir yiyecekle temizler.

8.1.1. Temizlik için ekmek kullanılır. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.
G. Söylemez/Çermik-Diyarbakır.
Bkz. 123.1.1.

8.1.2. Temizlik için yufka kullanılır. Gelin ve alaydakiler taş kesilir. Diy. İl Yıl, 401-02; Ş. Beysanoğlu, TFA 302, 7094/Çermik-Diyarbakır.
Bkz. 123.1.2.

8.2. Alaydaki bir çocuk ekmek üzerine abdestini yapar. Gelin, alay ve davul-zurna taş kesilir.
Ana. Hal. Res. 121; Tür. Taş. İlg. 117/Çermik-D.Bakır.
Bkz. 123.2.

8.3. Gelin, şepiti tahâretlenmek için kullanır. Kendisi ve onun bu hareketine itiraz etmeyen alaydakiler taş kesilir.
Kon. Efs. 36; S. Es. Fol. 4, 18/Konya,
Bkz. 123.3.

9. Gelin, baba evinden aldığı eşyaları az bulur. Anne veya baba duâ eder.

9.1. Kız, babasının kalan tek varlığı olan değirmen taşını da ister. Baba kızının taş olması için duâ eder. Alay giderken gelin taş kesilir.

Ana. Hal. Res. 121, Tür. Taş. İlg. 128/Bulancak-Giresun.

Bkz. 171-75.

9.2. Alay giderken süpürgesini evde unuttuğunu anlayan gelin, annesine adam gönderir. Bu duruma kızan anne kızının taş kesilmesi için duâ eder. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

C. Ayabakan, 0. Suşehirli/Malatya.

Bkz. 171-75.

9.3. Kral, fakir anneyi zorla ikna ederek kızını oğluna alır. Alay gideıken kız, evde unutulan oklava için adam göndertir. Üzülen anne, zaten başından beri istemediği bu evlilik için kızına, başında tacıyle taş kesilmesi için duâ eder. Gelin ve alaydakilei taş kesilir 101 Ana. Efs. 22-23; A; Şentürk, TFA 283, 6561-62/Malatya.
Bkz. 171-75.

10. Âdete göre damat alaya katılmaz, erkek kardeşi onun yerine gider. Dönüşte kayınbirader yengesine âşık olur ve ondan da yakınlık görür. Köye girişte gelin ile kayınbirader taş kesilir.

101 Ana. Efs. 15-16; Mer. Köy. Fol. 56/ Aşkale/Erzurum

11. Âdete göre gelinin erkek kardeşi de damadın kız kardeşini alır. Fakat damat, gelinlerin mübâdelesi sırasında kız kardeşini vermek istemez. Kavga çıkacağını anlayan gelin herkesin taş kesilmesi için duâ eder. 2 gelin, 2 damat, davulcular ve diğerleri taş kesilir.

H. Kaplan/Çermik-Diyarbakır.

12. Alay giderken gelin ihtiyacını gidermek için atından iner. Bu hareket uğursuz sayıldığı için gelin ve atı taş kesilir.

Kon. Efs. 36/Konya

13. Oğul zoruyle alınan gelin için, alay yolda iken kayınvalde hayırlıysa gelmesi, yoksa taş kesilmesi için duâ eder. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

N. Aldemir/Erzincan.

14. Kız, evleneceği adamın kötü olduğunu işitir. Alayla giderken taş olmayı diler. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

N. Refik Balcıoğlu, TFA 25, 349/Tokat

15. Zengin babasının çobanını seven kız hapsedildiği yerden kaçar. Yakalanınca babası ilk isteyene verecektir. Alay yola çıkarken kız babasının elini öpmez. Baba kızın taş olmasını diler. Gelin ve alaydakilei taş kesilir.

101 Ana. Efs. 17-19; Gir. Fol. ve, 71/Şebinkarahisar-Giresun.

16. Alay giderken tepedeki bir çoban geline taş atar. Yüzü açılan gelin utanır ve çobanın taş kesilmesi için duâ eder. Çoban taş kesilir.

M. Adil Özder, Ses. 19, 18-19/Şavşat-Artvin.

17. Damat "Alay geliyor mu?" diye bir tepeden bakar. Yaklaşan alaydaki gelin de onu görür. Gelin, sanki kavuşmuşlar gibi sözler sarfeder. Damat ve gelin oldukları yerde taş kesilirler.

Söy. Bay. Vas. 123/Bayburt-Gümüşhane.

18. Kötülükler diyarı haline gelen bir yerden ayrılan düğün alayındaki gelin, bakmaması gerektiği halde arkasına döner. Gelin ve alaydakiler taş kesilir. Ber. Efs. -Âde. 28-29; 101 Ana. Efs. 28-26/Bergama-İzmir.

Bkz. 2.1.2, 291.

19. Aşiret beyinin kızını ilk sevdiğine vermezler. O da alay giderken kızı öldürmek isterse de bir pîr mâni olur. İşaret verdiği halde kızın öldürülmediğini gören dayı, yeğenini uyur vaziyette görünce tüfeğini ateşler. Ölen yeğenin kanı çoğalıp alayı içine alır. Orada kırmızı bir kaya hâsıl olur.

Efs. Der. 39-43 [C. Demirtaş, EDY-5 B]/Mardin; Ö. Gürata/Malazgirt-Muş.

26-30 **İki sevgilinin anlaşarak kaçması**

26. Kızın ailesi üst tabakadandır.

26.1. Köy çobanına ağanın kızını vermezler. Başkasına verilen kız düğün günü çobanla kaçar. Yakalanacakları sırada kaçaklar taş kesilir.

M. Sarı/Urfa.

26.2. Babasının çobanını seven kızı başkasına verirler. Düğün günü yakalanacakları sırada kız taş veya kuş olma dileğinde bulunur. Kız ile oğlan sırt sırta taş kesilirler.

R. Meriç/Andırın-Kahramanmaraş.

26.3. Padişahın kızını isteyen fakir genç, atıldığı zindandan kız tarafından kurtarılır, bir likte kaçarlar. Yakalanacakları sırada karşılıklı durup taş veya kuş olmayı dilerler. Kaçaklar taş kesilirler.

A. Çağlar/Boğazlıyan-Yozgat.

26.4. Bey kızını isteyen fakir genç kovulur. Kızla kaçarsa da yakalanırlar. Kızın annesi bedduâ eder, Kız ile genç taş kesilir.

A. Atasever/Gölköy-Ordu

Bkz. 27.1, 28.1, 33.

27. Aileler birbirine düşmandırlar.

Bkz. 113.

27.1. Âşıkların kaçtığını işiten anneler takibe çıkarlar. Birbirinden habersiz olarak ikisi de kaçakların taş olması için duâ eder. Kaçaklar taş kesilir.

Tür. Taş. İlg. 132; Y. Benekay, Hay. 1962, 36, 10/Urla-İzmir.

Bkz. 26.4, 28.1, 33.

27.2. Kız istenilince düşmanlık daha da artar. Kaçaklar takip neticesinde yakalanacaklarını anlarlar. Kız taş olmaları için dua eder. Kaçaklar taş kesilir.

S, Çelik/Mersin

28. Aileler hakkında bilgi yoktur.

28.1. Annesinin muhalefet etmesi üzerine zayıflayan kız sevdiğiyle kaçar. Anne taş kesilmeleri için dua eder. Kaçaklar taş kesilir.

K. Umar/Giresun.

Bkz. 26.4, 27.1, 33.

28.2. Evlenmelerine anne ve babalarının izin vermediği gençler kaçarlar. Takipçilerin yaklaştığı bir sırada kız kurtulmaları veya taş kesilmeleri için duâ eder. Kaçaklar taş kesilir.

101 Ana. Efs. 29-30; N. Belekoğlu/Mersin.

28.3. Annesi ve 5 erkek kardeşi yabancı birisinin kızlarıyla evlenmesini kabûl etmezler. Kaçıp giden âşık, 5 kardeş tarafından takip edilir. Daha evvel sevdiğinin yanına giden kız durumu anlatır. Yakalandıkları anda taş kesilmeleri için kız duâ eder. Kaçaklar taş kesilir.

E. Kuzucular, SF 39, 17-20/Şarkışla-Sıvas.

31-35 Kız kaçırmalar

31. Kızı düşmanlar kaçırır.

31.1. Kızı işgal kuvvetleri komutanı kaçırır. Kız yolda taş olma dileğinde bulunur. Kız ve atı taş kesilir.

R. Kara/İspir-Erzurum.

31.2. Kızı işgal kuvvetleri komutanı kaçırır. Takip eden baba karşı koyamaz. Baba kızının kurtulması veya taş kesilmesi dileğinde bulunur. Kız ve kaçıranlar taş kesilir.

S. Özkıran/Dumlu-Erzurum

31.3. Kâfir hükümdarı fakir müslümanın kızını ister; vermezler. Kızı kaçırırlar. Kız, kurtulması veya hepsinin taş kesilmesi için duâ eder. Kız ve kaçıranlar taş kesilir.

B. Duman/Erzincan

31.4. Rumların kaçırdığı gelin kapatıldığı kaleden kaçar. Takip edilince taş olması için duâda bulunur. Gelin ve kaçıranlar taş kesilir.

H. Cemek/Tokat.

32. Gelini kaçıran eşkıyâdır. Ellerinden kaçarsa da takip edilir. Taş veya kuş olmayı dileyen gelin bir kılıç vurulduğu anda taş kesildiği için hâlâ üzerinden kan damlamaktadır.

H. Cemek/Tokat.

33. Kızı kaçıran yerli halktan biridir. Tek çocuğu olan anne bedduâ eder. Kızı ve kaçıranlar taş kesilir.

M. Kardeş/Tortum-Erzurum

Bkz. 26.4, 27.1, 28.1.

34. Kızı kaçıran sevdiği delikanlıdır.

34.1. Fakir gence sevdiği kızı vermezler, o da kızı kaçırır. Yaşadıkları yerde, saadetlerine mâni olur diye taze çocuğunu uçurumdan aşağı atar. Anne taş kesilir.

Tür. Taş. İlg. 138/Akşehir-Konya.

34.2. Sevdiği kızı kaçıran gencin önüne dağda bir canavar çıkar ve boğazını sıkmaya başlar. Kız, canavarı taş etmesi için Allah'a yalvarır. Yarılan kayanın içine gömülen canavar taş kesilir.

Zar. Fol. 80; İ. Hakkı Acar, SF 22, 15/Zara-Sivas.

36–40 **Diğerleri**

36. Birbirini seven gençlerin pınar başında buluştukları bir gece genç, kızın dizinde uyuyakalır. Kız da uyuduğu için sabahleyin uyandıklarında köylülerin kendilerini gördüğünü anlarlar, utanırlar. Taş veya kuş olmayı dilerler. İkisi de taş olur.
R. Göl/Elbistan-Kahramanmaraş.

37. Van gölünün karşı tarafında oturan dizdârın kızına âşık olan genç her gece yüze yüze karşıya geçer, onu görürdü. Bir gece kızın yaktığı ışık rüzgârdan sönünce genç yolunu şaşırıp boğulur. Bunu anlayan kız ölmeyi veya taş olmayı diler. Kız taş olur.
101 Ana. Efs. 24-25; K. Güngör, Ülk. II, 59, 19/Van.

51-100 ZOR DURUMDAN KURTULMA

51–70 **Adakta bulunarak kurtulma**

51–60 Adak hîleli bir şekilde yerine getirilir.

51. Susuz bölgede suya kavuşulur.

51.1. Su isteyen erkek çobandır.

51.1.1. Koyun kesilmez, yerine bit öldürülür. Çoban ve sürüsü taş kesilir.
F. Tunç/Erzincan.

51.1.2. 7 koyun kesilmez, yerine 7 bit öldürülür. Çoban ve sürüsü taş kesilir.
R. Aras/Ağrı.

51.1.3. Kurban kesilmez, yerine bit öldürülür. Çoban ve sürüsü taş kesilir.
A. Billur/Erzincan.

51.1.4. 7 Kurban kesilmez, yerine 7 bit öldürülür. Çoban ve sürüsü taş kesilir.
C. Cahit Güzelbey/Gaziantep.

51.1.5. Kurban kesilmez, yerine kuş kesilir. Çoban ve sürüsü taş kesilir.
M. Çiftçi/Ardahan-Kars.

51.1.6. Koç kesilmez, yerine bit öldürülür. Çoban ve sürüsü taş kesilir.
Dil. Dil. Nes. 101-102/Kilis-Gaziantep.

51.1.7. Deve kesilmez, yerine pire öldürülür. Çoban ve sürüsü taş kesilir.
M. Remzi Ataoğlu/Elbistan-Kahramanmaraş.

51.2. Su isteyen kadındır.

51.2.1. 40 Koyun kesilmez, yerine 7 bit öldürülür. Çoban ve sürüsü taş kesilir.
A. Sekban/Sürmene-Trabzon.

51.2.2. Kurban kesilmez, yerine bit öldürülür. Hamur yuğurmakta olan çoban hamurlu elleriyle, koyun ve develeriyle taş kesilir.
Bit. İl Yıl. 152-53/Bitlis.

51.3. Su isteyen kervancılardır.

51.3.1. Baş deve kesilmez, yerine bit öldürülür. Develer taş kesilir.
S. Bıyık/Erzincan.

51.3.2. Baş deve kesilmez, yerine bit öldürülür. Kervancılar ve develeri taş kesilir.
R. Kara/Erzincan.

51.3.3. Karakoç kesilmez, yerine kara köpek kesilir. Develer, karakoç, eşek, kara köpek ve kervancı taş kesilir.
Tür. İsl. Efs. 101-11/Zile-Tokat.

51.4. Ayakkabıcı kurban kesmez, yerine bir öldürür. Ayakkabıcı taş kesilir.
R. Kara/Erzincan.

51.5. Gelin alayı su bulduğu bölgede kurban kesecektir. Gelin bir bit öldürür. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.
M. Işık/Tekman-Erzurum.
Bkz. 4.2.

52. Tabiatüstü mahlûk taş kesilir.

52.1. Çoban 7 kurbanı kesmez, yerine 7 bit öldürür. Çoban ve sürüsü taş kesilir.
101 Ana. Efs. 35-36; M. Akdur/Çat-Erzurum.
Bkz. 84.1.

52.2. Gelin alayı kurban kesmez, yerine bit öldürürler. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.
M. Saka/Kalkova-Bingöl; M. Akdur/Çat-Erzurum.
Bkz. 4.1, 84.2.

52.3. Karı-koca kurban kesmez, yerine bir öldürürler. Karı-koca taş kesilir.
N. Yıldırım/Kiğı-Bingöl.
Bkz. 84.3.

52.4. Köylü kadınlar ve çoban birer koyunu kesmezler, yerine birer bit öldürürler. Köylü kadınlar, çoban ve köpeği taş kesilir.
M. Kulug, EDY-41/Çat-Erzurum.
Bkz. 84.4.

52.5. Yoksul bir kadının dışında kalan kadınlar ve çoban kurban kesmezler. Yerlerine kocaları ve çoban birer bit öldürürler. Kadınlar ve kaval çalmakta olan çoban taş kesilir. O köyün keçi kesen yoksul kadından geldiği söylenir.
M. İpek, EDY-47/Çat-Erzurum.
Bkz. 84.5.

53. Fakir çobanlar zengin olurlar.

53.1. Kurban kesilmez, melek hatırlatınca da pire öldürülür. Zengin olan çoban ve sürüsü taş kesilir.
M. Taşçı/Türkoğlu-Kahramanmaraş.

53.2. Çok sevdiği kara koyunu kesmez, yerine kene öldürür. Zengin olan çoban ve koyunları taş kesilir. Ö. Güllü/Suşehri-Sivas.

54. Ağrı'nın yüksek eteklerinden aşağıya inemeyen çoban 7 kurban adar. Yerine 7 bit öldürür. Çoban ve sürüsü taş kesilir.
101 Ana. Efs. 37-38; Tuz. Fol. 92/Ağrı.
Bkz. 63.

55. Hızır'ın yardımı ile hayatta kalan köylü kurban kesmez, yerine bit öldürür. Köylü, çocukları, öküzleri, köpeği ve sabanı taş kesilir.

G. Sernikli/Sapanca-Adapazarı.

Bkz. 212.

56. Gelin alayı kabaran dereden geçemeyince gelin cihazından bir koyun adar, yerine böcek öldürür. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

E. Dudu/Aşkale-Erzurum.

Bkz. 4.3.

57. Kötü havada yolunu kaybeden gelin alaymdakiler kurban kesmez, yerine bit öldürürler, hava yine bozar. Gelin taş olmalarını diler. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

K. Güzel, EDY-71/Ardahan-Kars.

Bkz. 4.4.

61–65 Adak yerine getirilmez.

61. Susuz bölgede suya kavuşulur.

61.1. Su isteyen kadın çobandır.

61.1.1. Koyun ve deve kesilmez. Kadın çoban, devesi ve koyunları taş kesilir.

G. Söylemez/Bitlis.

61.1.2. 'Ek dilek': Hamur yuğuran kadının kalburunun altın olmasıdır. Kurban kesilmez. Kadın, altın olan kalburu ve tenekesi taş kesilir.

Ana. Efs. 116-17/Bitlis.

61.1.3. Koyun kesilmez. Allah'a, kendisini kandırdığını, suyunu geri alabileceğini söyler. Kadın ve sürüsü taş kesilir.

G. Söylemez/Bitlis.

Denize açılan Karadenizlinin fırtınaya yakalanınca Allah'a hamsi vaad ederek kurtulduktan sonra onu kandırdığını söylediği fıkrayı hatırlatıyor.

61.2. Kervancıbaşı deveyi kesmez. Kendisi ve bütün kervanı taş kesilir.

N. Onk. TFA 272, 6257/Ağrı.

62. Tabiatüstü mahlûk taş kesilir.

62.1. Pîr Dede, ejderhadan kurtulmaları için bir nineye rüyasında kurban kesmelerini söyler. İhmal ederler. Kadınlar, koyunlar, köpekler, çoban ve ejderha taş kesilir.

Efs. Der. 53-54 [Y. Aydın, EDY-34] /Karayazı-Erzurum.

Bkz. 85.1.

63. Ağrı'nın zirvesine çıkmak isteyen çoban 7 kurban adar, yerine getirmeyince sürüsüyle taş kesilir.

N. Onk. TFA 272, 6257/Iğdır-Kars.

Bkz. 54.

64. Çoban, yardan aşağı yuvarlanan kuzusunu kurtarabilirse bir kuzu kesecektir. Kesmeyince de kurtardığı kuzusuyle taş kesilir.

G. Söylemez/Mardin.

66-70 Adak yerine getirilir.

66. Tabiatüstü mahlûk taş kesilir.

66.1. Çoban bütün hayvanlarını kurban edecektir. Yerine getirir ve hayatta kalır.

M. Durmuş/Yusufeli-Artvin.

Bkz. 86.1.

71-80 **Düşmandan kurtulma**

71. Düşman baskınına uğrayanlar taş olmayı dilerler.

71.1. Anne-kız kaçıp sığındıkları mağarada taş kesilirler.

N. Uyar/İspir-Erzurum.

71.2. Kocası evde yokken baskma uğrayan kadın, taze çocuğu ile saklandığı odada taş kesilir.

N. Zorlu/Maden-Elazığ,

71.3. Yün tarayan 40 kız taş kesilir.

S. Bıyık/Refahiye-Erzincan.

72. Düşman baskınına uğrayanlar taş veya kuş olmayı dilerler.

72.1. Anne ve çocuğu Erciyes'e doğru kaçarlarken taş kesilirler.

T. Gülensoy, Z. Kılıç, S. Mutlu/Develi-Kayseri.

72.2 Kaçanlar, dağda kurtulma ümitlerini kaybederler. Taş kesilirler

A. Athhan, S. Mutlu/Develi-Kayseri.

73. Düşman baskınına uğrayanlar kurtulmayı dilerler.

73.1. Çocuğuyle suya giden anne ve elindeki su testisi taş kesilir.

L. Sakal/Tirebolu-Giresun.

73.2. Her şeyi yakıp yıkan ruslardan kurtulmak isteyen Eleşkirt halkı taş kesilir.

D. Ali İnci/Eleşkirt-Ağrı.

73.3. Yolları Nemrut'un askerleri tarafından kesilen kervancılar, atları, develeri ve düşmanları taş kesilir.

G. Söylemez/Tatvan-Bitlis.

74. Sapladıkları bıçağın paslandığını gören kardeş, öbür kardeşin yanına gider. Köye düşman geldiğinde yenileceğini anlayınca kendisinin ve düşmanların taş tesilmesini dilediğini söylerler. O ve düşmanlar taş kesilmiştir.

İ. Cebecioğlu/Erzincan.

Bkz. 233.

75. Ruslar İspir'i işgal edince Türkleri kayadan atarak öldürürler. Taze bir gelin kocasının cesedini aşağıda görünce uçurumun kenarında taş kesilir.

Y. Akkaya/İspir-Erzurum.

76. Kâfirlerin kovaladığı sarı kız sığındığı mağarada taş kesilir.

Ana. Hal. Res. 122; Tür. Taş. İlg. 98/Afyon.

77–A. Türkler üzerine sefer yapıp esir alan rumlar Sivritepe'den geçerlerken atlarının nallarını sökerler. Bir akın dönüşü bu işi unutunca tepede yatan velîler uyanıp rumları kovalar. Velîlerin duâsı ile rumlar taş kesilir.
101 Ana. Efs. 50-51, Y. Ramazanoğlu/Vakfıkebir-Trabzon.

77–B. Anadolu'ya islâmiyeti yaymaya gelenler arasında Ali ile Gülendam da vardır. Ermenilerle savaşırken Ali'nin başı kesilir. Başını koltuğuna alıp savaşırken Ali'yi Gülendam görür. Gülendam'ın duâsıyle düşmanla aralarında kalan bölge taş kesilir. Ali ise düşüp ölmüştür.
G. Babaoğlu, EDY-48 A/Taşlıçay-Ağrı.

77–C. Anı bölgesindeki ermeni reisinden kardeşinin intikamını almaya giden genç, arasına girdiği sürünün içinden kaleye ok atar. Kendisine atılan oklar ise hep sağa sola çarpıp geri döner. Zira sürüdeki bütün koyunlar taş kesilmişlerdir.
Efs. Der. 32-34 [M. Alkan, EDY-31] /Kars.

81–95 **Tabiatüstü mahlûklardan kurtulma**

81. Abdurrahman Gazi ile ilgili taş kesilmeler.

81.1. Ar duygusu, din sevgisi kalmayan Erzurum halkını cezâlandırmak için Allah'ın gönderdiği ejderha şehri yutmak üzere iken A. Gazi'nin duâsıyle ağzı kitlenir ve taş kesilir.
M. Beyaztaş/Erzurum.

81.2. Erzurum'a musallat olan ejderha, kendisini öldürmek isteyen pek çok gencin canına kıyar. A. Gazi ile karşılaşan ejderha, onun vurduğu kılıç ile taş kesilir.
İ. Bölen/Erzurum.

81.3. Bir ejderhanın Erzurum halkını yemek üzere kendi türbesi istikametinden geldiğini hisseden A. Gazi duâ eder. Ejderha taş kesilir.
M. Yazıcı/Erzurum.

81.4. A. Gazi'nin türbesi civarında koyun otlatan ermiş bir çoban ejderhayı görünce A. Gazi'nin hatırı için onu taş haline koymasını Allah'tan diler. Ejderha ve sonra da çoban ve sürüsü taş kesilir.
M. Güraksın/Erzurum.

82. Erzurum şehrinin üzerine inmek isteyen ejderhanın torbası Allah tarafından delinir. Onu yamamak için oyalanan ejderha gecikir ve vaz geçer. İnmek istediği bir gün ise Allah onun ağzına kilit vurur, taş haline getirir.
S. Gürtunalı/Erzurum.

83. Şehre inen ejderha duâ ile taş kesilir.

83.1. Duâ eden adı bilinen ermiş bir zattır.

83.1.1. Şehre inmekte olan ejderhaları Fetamet Baba ile Oslu/Osduk Baba durdururlar. Ejderhalar taş kesilir.
101 Ana Efs. 33-34; H. Özmen/Elazığ; 101 Ana. Efs. 31-32; Bay. Fol. Örn. 127; H. Güleç/Bayburt-Gümüşhane.

83.1.2. Koyunlara zarar veren ejderha Koyun Baba'nın duâsıyle taş kesilir.
Çor. İl Yıl. 160-61/Osmancık-Çorum.

83. 2. Duâ eden adı bilinmeyen bir derviş veya ağzı duâlı bir derviştir.

83.2.1. Köylüler ejderhadan korkup kaçarlar. Kaçamayan yaşlı bir kadın/hâmile bir kadın kendisinin veya ejderhanın taş kesilmesini diler. Ejderha taş kesilir.

101 Ana. Efs. 32; H. Güleç/Bayburt-Gümüşhane.

83.2.2. Köye inen ejderha ağzı duâlı bir gelinin dileğiyle taş kesilir.

G. Sernikli/Bayburt-Gümüşhane.

83.2.3. Çalışkan bir kadının işine mâni olmak isteyen ejderhanın, ağlayan bebeğin hürmetine taş olması niyaz edilir. Ejderha taş kesilir.

Y. Güneş/Bayburt-Gümüşhane

83.2.4. Ejderha herkesi yer. En sona kalan bir anne ile kızı sıranın kendilerine geldiğini anlayınca Kur'an-ı Kerim'i alıp duâ etmeleri üzerine ejderha taş kesilir.

A. Uln/Turhal-Tokat.

83.2.5. Pek çok insanı yiyen ejderha, bir annenin kucağındaki yavruyu da parçalar. Annenin duâsı ile ejderha taş kesilir.

T. Kurmuş/Elazığ,

83.2.6. Şehre inen ejderhanın ağzını melekler kilitler. Ermişlerin duâsıyle de ejderha taş kesilir.

K. Yücel/Erzurum.

84. Tabiatüstü mahlûktan kurtulmak için adakta bulunanlar adaklarını hîleli bir şekilde yerine getirirler.

84.1. Çoban, önüne çıkan ejderhayı taş haline getirmesi için Allah'a duâ eder. Dileği yerine gelirse 7 kurban kesecektir. Ejderha taş kesilir.

M. Akdur/Çat-Erzurum.
Bkz. 52.1.

84.2. Gelin alayının önüne ejderha çıkar. Alaydakiler ejderhadan kurtulmak için kurban adarlar. Ejderha taş kesilir.

M. Saka/Karhova-Bingöl; M. Tetik/Pasinler-Erzurum.

Bkz. 4.1, 52.2.

85. Tabiatüstü mahlûktan kurtulmak için kurban kesmeleri gerekenler bunu ihmal ederler.

85.1. Köylülerin ejderhadan kurtulmaları için Pir Dede bir nineye rüyasında, kurban kesmelerini söyler. İhmal edeıler. Kadınlar, koyunlar, köpekler, çoban ve ejderha taş kesilir.

Efs. Der. 53-53 [Y. Aydın, EDY-34] /Kaıaj azı-Erzurum.

Bkz. 62.1.

86. Tabiatüstü mahlûktan kurtulmak için kurban kesilir.

86.1. Ejdeıha taş kesilirse çoban bütün hayvanlarını kuıban edecektir. Ejderha taş kesilir.

M. Durmuş/Yusufeli-Artvin.

Bkz. 66.1.

87. Tabiatüstü mahlûklar hükümdar kızlarına musallat olur.

87.1. Sonradan olan tek evladının bir ejderha tarafından öldürüleceğini bir falcıdan öğrenen padişah, Gülek Boğazı'na bir saray yaptırır. Babasından izin alıp kırlara çıkan kız bir ejderha ile karşılaşır. Kız Allah'a duâda bulunur. Ejderha taş kesilir.

Hak. Ana. Efs. 5-10 /Toroslar.

87.2. Çukurova'daki bir krala, falcısı, kızının bir yılan tarafından sokulacağını söyler. Sarayda saklı tutulan kız serbest bırakıldığı gün ormana koşar. Bir yılanla karşılaşınca kurtulmak için taş veya kuş olma dileğinde bulunur. Kız ve yılan taş kesilir.
H. Özden/Çukurova.

87.3. Kız kalesindeki padişahın kızını korkutan dev, onun parmağını emer. Buna dayanamayan kız, devin taş olması, kendisinin de ölmesi için duâ eder. Dev taş kesilir, kız da ölür.

H. Çimencan/Yahyalı-Kayseri.

88. Rum diyarını fethe çıkan Hz. Ali'nin yolunu, Gülek Boğazı'ndan geçerken bir ejderha kesmek ister. Halifenin üzerine atılan ejderha taş kesilir.
İ. Selçuk Güneri/Toroslar.

89. Toroslardan geçmekte iken ağaç gövdesi kadar kalın bir yılanı gören Hz. İbrahim, bunun insanlara zarar vereceğini düşünür ve taş olmasını diler. Yılan taş kesilir.

M. Karaarslan/Toroslar.

90. Adamın biri Gülek Boğazı'ndan geçerken timsah şeklinde bir canavarın hücumuna uğrar. Adamın duâsıyle canavar taş kesilir.

G. Doğan/Toroslar.

91. Halka kötülük yapan zâlimler için Allah gökten ejderha indirir. Ancak zâlimleri yiyip bitiren ejderha mazlûmları yemiye başlar. Bir nine, torununu yememesi için ejderhanın taş kesilmesini diler. Ejderha taş kesilir.

Cengiz Sancar, EDY-27 A/Şavşat-Artvin.

92. Şavak'tan yola çıkan göçteki taze bebekli gelin geride kalır. Çocuğunu doyururken kocaman bir yılanın hücumuna uğrar. Gelin, kendilerini bu yılana yem etmemesi için Allah'a yalvarır. Yılan taş kesilir.

Tun. Şav. 97/Pertek-Tunceli.

96–100 **Taş kesilerek kurtulmaya razı olma**

96. Fırtınadan kurtulmak isteyenler taş veya kuş olmaya razıdırlar.

96.1. Kar fırtınasına yakalanan sürü sahibi kurtulmayı diler. Evvela taş olmayı dilediği için çoban ve sürüsü taş kesilir.

Ana. Hal. Res. 118; Tür. Taş. İlg. 158/Niksar-Tokat.

96.2. Doluya yakalanan anne ile yavrusu sığındıkları mağaada donacaklarını anlayınca kurtulmak için duâ ederler. Evvelâ taş olmayı istedikleri için taş kesilirler.

S. Mutlu/Develi-Kayseri.

97. Çoban ve sürüsü susuz kalır. Taş olmaya razıdır. Yerden fışkıran suyu içtikten sonra hepsi taş kesilir.

M. Akan, M. Esen, S. Güngör, C. Özgüngördü/Erzurum.

98. Çoban ve sürüsü susuz kalır. Çoban ölümünü, sürüsünün de taş kesilmesini diler. Kayalardan sızan suyu içerler. Çoban ölür, sürüsü de taş kesilir.

Erz. Âde. İna. 116-17/Erzurum.

98–A. Sürüsünü otlatan çoban eceli gelip ölür. Değneği ağaç, koyunları taş ve sütleri de pınar olur.

101 Ana. Efs. 38-40; Güz. Köy. Fol. 38/Erzurum.

99–A. Kötü havada kocasının odundan dönmediğini gören kadın onun hayvanlar tarafından parçalandığını sanıp çocuğuyle taş olması için duâ eder. Taş kesilirler. Kocası sağ ise onun da ağaç olmasını dilediği için o da ağaç haline gelir.

G. Han/Mazgirt-Tunceli.

111–160 S A Y G I S I Z L I K L A R

111–120 Anne ve babaya saygısızlık

111. Eşinin sözüyle annesini öldürmek isteyen oğul elindeki öldürücü âletle taş kesilir.

111.1. Gelin "Ya annen, ya ben" diye kocasını bir tercihle karşı karşıya bırakır.

111.1.1. Ormana götürülen anne, 2 rekat namazdan sonra öldürülmesini söyler. O namazdayken oğlu baltasıyle taş kesilir.

İ. Albayrak/Balıkesir.

111.1.2. Dağa götürülen anne oğlunun bir türlü baltayı indirmediğini görünce, onun âletiyle taş kesilmiş olduğunu farkeder.

S. Konca/Şebinkarahisar-Giresun.

111.2. Hasta gibi görünen gelinler, ancak kayınvaldelerinin ciğerlerini yerlerse iyi olacaklarını söylerler.

111.2.1. Meseleyi annesine açan oğul, onu, razı olması üzerine dağa götürür. 2 rekat namazın sonunda oğul elinde baltasıyle taş kesilmiş olarak görülür.

M. Okur/Fatsa-Ordu.

111.2.2. Meseleyi bilmeyen anne oğluyle oduna gider. Öğrenince namaz kılmak ister. Namazın sonunda oğul tabrasıyle taş kesilmiş olarak görülür.

H. Onaran/Korkuteli-Antalya.

112. Gelin kayınvaldesine iftira edince oğlu annesini öldürmek için dere kenarına götürür, 2 rekat namazın sonunda oğul baltasıyle taş kesilmiş olarak görülür.

S. Mutlu/Yahyalı-Kayseri.

113. Oğlunun düşman aileden kız almasını kabul edemeyen anne, onların hiç beklemedikdikleri yerde taş kesilmeleri için dua eder. Oğlu ile gelini bir dinlenme molasının sonunda tarlada taş kesilirler.

G. Görsün/Orta Anadolu.

Bkz. 27.

114. Kız, kendisini seven gence, annesini öldürürse evleneceğini söyler. Anne, 2 rekat namazın sonunda oğlunun elindeki baltanın taş olduğunu görür (yalnız balta).

S. Bıyık/Kelkit-Gümüşhane.

115. Annesine kızıp münakaşa eden oğul onu öldürmek ister.

115.1. Annesini ormana götüren oğul ona 2 rekat namaz için izin verir. Namazın sonunda oğlunun baltasıyle taş kesildiği görülür.

O. Gördü/Tirebolu-Giresun; A. Şeker/Silifke- Mersin.

115.2. Annesinin ikazlarına kulak asmayan oğul, onu öldürmeye karar verir. 2 rekat namazın sonunda oğul eli havada olarak baltasıyle/kılıcıyle taş kesilir.

İ. Kalaycıoğlu/Mudurnu-Bolu; E. Güngör/Muratlı-Tekirdağ.

116. Karısını sevmeyen baba başka bir kızla evlenebilmek için, oğluna, annesini öldürmesini söyler. Oğul ormanda annesini öldürmek isterken baltasıyle taş kesilir.

N. Kuyumcu/Sinop.

118. Babasıyle ormana giden oğul, orada onu öldüreceğini söyler. 2 rekat namazın sonunda baba, oğlunu baltasıyle taş kesilmiş olarak görür.
İ. Hakkı Mercan/Gülnar-Mersin.

121-140 **Nimete karşı takınılan tavır**

121. Tahâretini ekmek cinsinden yiyecekle yapan insanlar taş kesilir.

121.1. Ekmek kullanan çoban ve sürüsü taş kesilir.
M. Bilgehan/Söke-Aydın.

121.2. Yufka kullanan çoban taş kesilir.
Dr. E. Kaydu/Isparta.

122. Çobanın karısı çocuğunun altını ekmekle temizler. Çoban ve kuzusu taş kesilir.
G. Söylemez/Kızıltepe-Mardin.

123. Gelin alayındaki çeşitli saygısızlıklar taş kesilme ile neticelenir.

123.1. Çocuğun altı temizlenir.

123.1.1. Ekmek kullanılır. Alay taş kesilir.
G. Söylemez/Kızıltepe-Mardin.
Bkz. 8.1.1.

123.1.2. Yufka kullanılır. Alay taş kesilir.
Diy. İl Yıl. 401-02; Ş. Beysanoğlu, TFA 302, 7094/Çermik-Diyarbakır.
Bkz. 8.1.2.

123.2. Çocuk, abdestini ekmek üzerine yapar. Alay ve davul-zurna taş kesilir.
Ana. Hal. Res. 121; Tür. Taş, İlg. 112/Çermik-Diyarbakır.
Bkz. 8.2.

123.3. Gelin, alayla giderken şepit ile tahâretlenir. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.
Kon. Efs. 36; S. Es. Fol. 4, 18/Konya.
Bkz. 8.3.

124. Ekmek ve benzeri yiyecekleri pişiren anneler, çocuklarının temizliğini onlarla yaparlar.

124.1. Yufka kullanan anne ile çocuğu taş kesilir.
S. Kutlu/Develi-Kayseri.

124.2. Bazlama kullanan anne ve çocuğu taş kesilir.
M. Sabri Koz/Divriği-Sivas.

124.3. Hamur kullanan anne ve çocuğu taş kesilir.
G. Görsün/Mudanya-Bursa.

125. Hamur yuğurmakta olan anne çocuğunun altını süt ile temizler.
101 Ana. Efs. 56-57; Dr. İ. Canan / Ermenek-Konya

126. Anne ekmek pişirirken çocuğunun altını oklava ile temizler. Anne taş kesilir.
C. Kardeş / Sarıkamış-Kars.

127. Ekmek pişirmekte olan müslüman kadın, bölgeyi elinde bulunduran kâfir askerine ekmeğini vermek istemez. Ekmek ve hamurun taş olması için dua eder. Ekmekler ve hamur taş kesilir.

A. Ünal/Bozkır-Konya.

128. Kırda ekmek için hamur yuğuran anne, küçük oğlunu ayak izi için hamura bastırır. Hamur taş kesilir.

H. Canan. SF 28, 10 /Suşehri-Sivas.

129. Yolda gitmekte olan anneler çocuklarının temizliğini ekmek cinsinden yiyeceklerle yaparlar.

129.1. Ekmek kullanan anne ve çocuğu taş kesilir.

H. Bağcı/Besni - Adıyaman.

129.2. Bez olmadığı için ekmek kullanan anne ve çocuğu taş kesilir.

H. Onaran/Korkuteli-Antalya.

Bkz. 130.3.

129.3. Lavaş ekmeği kullanan anne ve çocuğu taş kesilir.

E. Şahin/Sarıkamış-Kars.

130. Meskûn yerlerdeki anneler çocuklarının temizliğini ekmek cinsinden yiyeceklerle yaparlar.

130.1. İşkefe kullanan gelin ve çocuğu taş kesilir.

T. Gürler/Tokat.

130.2. Yufka kullanan anne ve çocuğu taş kesilir.

N. Işık/Olur-Erzurum.

130.3. Temizlik için su, bez vs. bulamayan anneler ekmek cinsinden yiyecekler kullanırlar.

Bkz. 129.2.

130.3.1. Su bulamayan anneler yufka kullanırlar. Yapılan ikazı dinlemeyen anneler ve çocukları taş kesilirler.

M. Nuhoğlu/Karapınar-Konya.

130.3.2. Hiç bir temizlik malzemesi bulamayan mağaradaki anne, ileri gelenlerin ikâzına rağmen yufka kullanır. Anne ve çocuğu taş kesilir.

G. Aydın/Tokat.

131. Mukaddes olarak bilinen sularda çamaşır, çocuk bezi, vs. yıkayanlar taş kesilir.

131.1. Çocuk bezi yıkayan anne taş kesilir.

A. Can /Develi-Kayseri; M. Remzi Ataoğlu /Gaziantep.

131.2. Oradan geçmekte olan anne bez yıkamaya başlar. Aile fertleri, bezler ve develeri taş kesilir.

N. Ümit/Gaziantep.

131.3. İkâz edilmesine rağmen çamaşırlarını yıkayan kadın, eşyaları ve davarı ile taş kesilir.

C. Cahit Güzelbey /Gaziantep.

131. 4. Suyun mukaddesliğine inanmayan bir kadın çamaşır yıkar. Kadın, davarı ve çamaşırlarıyle taş kesilir.

Gaz. Evl. 30-32/Gaziantep.

132. Şifâlı olarak bilinen mukaddes bir sudan içen 6 inek ile çobanları taş kesilir.

A. Koç/Varto-Muş.

133. Yolculuk sırasında taze yiyecek bulduklarını sanan anne ile oğlu torbalarındaki eski yiyecekleri 'bayatlamıştır' diye atarlar. Yenileri de kaybolur. Anne ile oğlu taş kesilir.

M. Özdemir/Çine-Aydın.

134. Hızır uğradığı için ekinini biçmekle bitiremeyen çiftçi 'taş olasıca, bitmez oldu' diyerek berekete saygısızlık eder. Tarladaki ve evdeki çuvallardaki tahılları hep taş kesilir.

G. Şentürk/Hekimhan-Malatya.

141–150 İslâmiyetin emirlerine karşı gelme

141. Allah'a inanmayan, bir kadın Peygambere, kendisine 40 ton ip ve 40.000 basamak merdiven getirilirse Allah'ı bulacağını söyler. Kadın, ip ve merdiven taş kesilir.

Y. Erkoç/Biga-Çanakkale.

142. Taze çocuklu bir kadın kendisine 1000 deve verilirse Allah'a erişebileceğini söyler. Aksi takdirde taş olmaya razıdır. Develeri üst üste korsa da Allah'a erişemez. Kadın ve çocuğu taş kesilir

A. Özcan/Biga-Çanakkale.

143. Köylerine cami yaptıran alevîler, ustaya mihrabı başka bir istikamete getirmesini söylerler. Bu durumu gören bir sünnî yolcu ustanın taş kesilmesi için dua eder. Usta taş kesilir.

M. Özeren/Şenkaya-Erzurum.

144. Gerdeğe giren damat abdesti olmadığı halde namaza durur. Rükûya varırken taş kesilir. Durumu görüp ağlayan gelin de taş kesilir.

H. Kazova/Tokat.

151–160 Diğerleri

151. Akkoca Sultan'ın hanımı misafirlerine iyi muamelede bulunmaz. A. Sultan'ın bedduâsı üzerine karısı taş kesilir.

M. Demirci, SF 7, 22/Yıldızeli-Sivas.

152. Şeyh Halil'i ziyarete gelen talebeleri onu evde bulamazlar. Sormaları üzerine karısı 'cehenneme gitti' gibi cevaplar verir. Talebelerden biri duâ eder, diğerleri de 'âmin' der. Hanım taş kesilir.

M. Demirci, SF. 6, 11/Yıldızeli-Sivas.

153. Mağara içinde, köşk yaptıran padişahın pek çok cariyesi vardır. Bunlar zamanla şımarırlar. Padişah, zamanla düzeleceklerini ümit edip sabreder. Düzelmeyince Allah cariyeleri taş haline getirir.

M. İnan/Tokat.

154. Babası ölen şımarık oğul, annesinden bol para alamayınca zora baş vurur. Buna kızan anne oğlunun taş kesilmesini diler. Anne, duâsının kabûl olmasından sonra pişman olur. Kendisinin de taş kesilmesini diler. Anne de taş kesilir.

H. Coşkun/Oltu-Erzurum.

155. İyiliksever mal sahibi sürüsünü görmek için gittiğinde çobanı yerinde bulamaz. Bulunca da uygun olmayan cevaplar alır. Mal sahibi çobanın taş olması için dua eder. Çoban taş kesilir.

A. Koç/Varto-Muş.

156. Hiç bir eşya verilmeden bir çobanla evlendirilen bırsız kız babasının evinden bir şeyler çalıp gider. Baba kızını mirasından mahrum bırakır. Kız da, ölünce babasının mezarına abdest bozacağını söyler. Dediğini yaparken mezarın üzerinde taş kesilir.

N. Çay/Beyşehir-Konya.

171–190 K Ö T Ü H U Y L A R

171–175 **Cimrilik ve tamâhkârlık**

Bkz. 9, 206. 2, 207. 2, 254.

171. Kıtlık günlerinde ota karşı kız istenilir.

171.1. Kızı gayrimüslimler ister.

171.1.1. Türk kızı, ot sahibi ermeniyle evlenmeye zorla razı olur. Sabaha kadar, otun taş kesilmesi için duâ eder. Hava açar ve ermeninin bütün otu taş kesilir.

Büy. Hal. Şai. 34-35; 101 Ana. Efs. 43-45; Bay. Fol. Örn. 84; H. Güleç, TFA 248. 5562/Bayburt-Gümüşhane.

171.1.2. Müslüman kızı yahudiyle evlenme kararını ertesi gün bildirecektir. Sabaha kadar, hayvanlara ot vermesi ve yahudinin otlarını taş etmesi için Allah'a yalvarır. Hava açar ve yahudi elindeki orakla taş kesilir.

A. Bilal/Hınıs-Erzurum.

171.1.3. Müslüman kızı yezit/kâfir ile evlenmeye razı olmaz. Sabaha kadar duâ eder. Hava açar ve yezidin otu taş kesilir.

C. Düzgün/Doğu Anadolu.

171.1.4. Müslüman kızı hristiyan ile evlenmeye razı olmaz. Sabaha kadar duâ eder. Hava açar, Hristiyan, el demiri ve otu taş kesilir.

Ş. Demir/Tekman-Erzurum.

171.2. Amcası, kızı oğlu için ister.

171.2.1. Kız amcasının oğlu ile evlenmeye razı olmayınca, babası kovulur. Kız ibâdete başlar. Hava açar ve amcası ile otunun taş kesilmesi için dua eder.Amcası bütün otuyle taş kesilir.

M. Elma/Karayazı-Erzurum.

172. Otu biten kardeşe diğeri ot vermez. Sâliha bir kız olan yeğen amcası ile otunun taş kesilmesi için duâ eder. Amcası ile otu taş kesilir.

N. Yalçın/Doğu Anadolu.

173. Ot vermeyen, yardım etmeyi sevmeyen birisidir. Kovduğu fakir bedduâ eder. Zengin adam otu ile taş kesilir.

F. Kansu/Karayazı-Erzurum.

174. Kıtlık olacağını anlayan bir zengin fazlaca yiyecek stok eder. Fakirlerin bile 3-5 gün sonrasını düşünmediğini gören Hızır bu tamâhkâr ağanın devesiyle taş kesilmesini diler. Ağa ve devesi taş kesilir

A. Osman Alandağ /Zile-Tokat.

Bkz. 218-A.

176–180 **Hırsızlık**

176. Kıtlık yıllarında aç kalan namuslu bir karı koca, köylünün yiyecek koyduğu odadan bir miktar yiyecek çalıp giderlerken ayak sesleri işitirler; Utanırlar, taş veya kuş olmayı dilerler. Karı koca taş kesilir.

A. Küçük /Mut-İçel

177. İstanbul-Kasımpaşa'daki Büyük Piyale Cami'sinin (1573) kubbesinin kurşunları çalınır. Tavandan su akmaya başlayınca yandaki türbede medfûn bulunan *camiin bânîsi*, Piyale Paşa hırsızın düşüp taş olması için duâ eder, Hırsız düşüp taş kesilir.

N. Uğurluoğlu/İstanbul.

178. Deli Ali adlı biri, köyünde hırsızlık yaparmış. Bu suçu sebebiyle bedduâ alır ve taş kesilir.

Ana. Hal. Res. 118; Tür. Taş. İlg. 139 /Bozkır-Konya.

181–185 **Yasak münasebetler**

181. Kardeşler münasebette bulunur.

181.1. Zamanın kralının kızı ile oğlu münasebette bulundukları için taş kesilirler.

A. Rıza Önder/Kayseri.

Bkz. 238.1.

181.2. Sürülerini otlatan kız ve erkek kardeşler münasebette bulundukları için çıplak olarak taş kesilirler.

S. Bıyık/İspir-Erzurum.

Bkz. 238.2.

182. 1221'de yapılan Konya dış kalesinde bir kadın heykeli vardı. Kadın kale hendeklerinde kocasına ihanet eder. Eşinin taş olması için yaptığı duânın kabûl olması ile taş kesilir.

Kon. Efs. 93-96/Konya.

183. Birbirini seven iki âşık köyün dışında buluşup gayrimeşru bir hayat yaşamaya başlarlar. Çok geçmeden ikisi de taş kesilir.

(Halime ile İshak)

M. Ertek/Tortum-Erzurum.

186–190 **Yalancı şahitlik**

186. Zengin ve ahlâksız bir koca, karısına iftira ederek ondan boşanmak ister. 6 yalancı şahitle kadıya gider. Boşanan koca ve şahitleri dönüşte taş kesilirler.

Afy. Efs. 46-47/Afyonkarahisar.

187. Şehre inen 6 kişi hâkime doğru söyleyeceklerine dair yemin ederler. Yalan söylerlerse taş kesileceklerdir. Dönüşte hepsi taş kesilir.
101 Ana. Efs. 54-55; M. İnce/Afyon.

188. Yalancı şahitlik yapan ve birisinin ölüme mahkûm edilmesine sebep olan 2 kişi adliye binasından çıkarken taş kesilirler.
V. Er/Aydın.

189–A. Hacı Bektâş-ı Velî birisinin yerine davar güder. Bir başkası kendi davarını da katmak isterse de Velî kabûl etmez. Hayvanlarından ikisi parçalanan adam Velî'den şikâyetçi olur. Şahit olarak gösterilen beş taşın dile gelip konuşmasını sihre yoran nâib (?) taş kesilir.
Tür. Taş. İlg. 142/.....

189–B. Çoban, yıldırımdan ölen koyunların hesabını verirken istenilen şahit olarak kayaları gösterir. Bir kaya tepeden yuvarlanıp dile gelir. Sürü sahibi ve 4 adamı, çobanın sihirbâz olduğuna inanırlar. Beşi de taş kesilir.
Y. Bilginer/Afyon.

201–220 HIZIR VE İNSANLAR

201–205 Hızır'a istediği şey verilmez.

201. Hızır'a istediği şeyin bulunmadığı söylenir.

201.1. Hızır ekmek ister.

201.1.1. Hızır, yalan söyleyen çobanla koyunlarının taş kesilmelerini diler. Çoban ve koyunları taş kesilir.
S. Çakmaktaş/Kemah-Erzincan; S. Torun/Erzincan.

201.1.2. Hızır, yalan söyleyen çobana Allah'ın bir belâ vermesini diler. Çoban taş kesilir.
M. Beyaztaş/Erzurum.

201.1.3. Hızır, ekmek vermeyen köye bedduâda bulunur. Köy bütün yiyecekleriyle taş kesilir.
S. Bıyık/Kemaliye-Erzincan.

201.1–A. Aç olan çoban ekmek pişirmekte olan kadından ekmek ister. Kadın vermeyince çoban duâ eder. Kadının ekmekleri, merdanesi, kendisi, çoban ve sürüsü taş kesilir.
M. Akıncıgil/Erzurum.

201.2. Hızır yiyecek ister.

201.2.1. Hızır, ters cevaplar veren gelin alayının taş kesilmesi için duâ eder. Alay taş kesilir
M. Durmuş/Yusufeli-Artvin.
Bkz. 5.1.1.

201.2.2. Hızır, gelin alayının taş kesilmesi için duâ eder. Alay taş kesilir.
Y. Eroğlu/Tortum-Erzurum.
Bkz. 5.1.2.

201.3. Hızır buğday ister.

201.3.1. Çiftçi Hızır'ı azarlar. O da çiftçinin buğdaylarıyle taş kesilmesi için duâ eder. Çiftçi, yığın yığın buğday çeçleri ve orağı taş kesilir.

101 Ana. Efs. 41-42; N. Recep Güner/Avanos-Nevşehir.

Bkz. 256.1.

201.3.2. Ağa Hızır'a buğday vermeyeceğini söyler. Hızır'ın duâsıyle ağanın 4 teci ve samanları tepe gibi taş olurlar.

C. Yağan/Horasan-Erzurum.

Bkz. 256/2.

201.3.3. Çiftçi Hızır'ı kovar. O da taş kesilmesi için duâ eder. Çiftçi elindeki yabasıyle taş kesilir.

Ana. Hal. Res. 118; Tür. Taş. İlg. 146/Nevşehir.

Bkz. 256–A.

201.3.4. Köylüler Hacı Bektâş-ı Velî'ye bir şey vermezler. Onun duâsıyle evvelâ çeçleri, sonra da altınları hep taş olur. Köylüler pişman olunca çeçleri yine eski şekline döner.

Men. Hac. Bek. 34-35/.....

Bkz. 256-B.

201.3.–A Bol mahsul alan iki kardeş, teçlerini savururken yanlarına gelen Hızır'a onun teç değil saman olduğunu söyler. Hızır da kardeşlerin ve teçlerinin taş olması için duâ eder. Kardeşler ve teçleri taş kesilir.

S. Mutlu/Kayseri.

Bkz. 256.3.

201.4. Zengin olursa fakirlere yardım edeceğini söyleyen bir çiftçi tarlasında bir küp altın bulup zengin olur. Ama, ekinden bir parça isteyen Hızır'ı kovar. Hızır'ın, çiftçinin sapı ve samanının taş kesilmesi için yaptığı duâ kabul olur. Sap ve saman taş kesilir.

Dr. Nevzat Gözaydın/Kızılcahamam-Ankara.

Bkz. 256.4.

202. Hızır'a istediği şeyin hazır olmadığı söylenir.

202.1. Düğün evinden yemek ister, pişmediğini söylerler. Hızır düğüncülerin, gelinin ve kazanların taş kesilmesi için duâ eder. Hepsi taş kesilir.

F. Can/Tortum-Erzurum.

202.2. Peynir yapan cimri kadın peynirin daha olmadığını söyler. Hızır, kadının malı-mülkü ile taş kesilmesi için duâ eder. Taş kesilirler.

F. Destegül/Pasinler-Erzurum.

206–210 **Yaylaya çıkanlar Hızır'ı aldatmak isterler**

206. Yaylacı ayı şekline girer.

Bkz. Tun. Şav. 93.

206.1. Yün istenilen çiftlik sahibi yünlerin içine saklanır ve kendisinin orada bulunmadığını söyletir. Hızır, bütün mallarının taş ve kendisinin de ayı olmasını diler. Mal sahibi ayı olur, malları da taş kesilir.

F. Can/Tortum-Erzurum.

206.2. Hızır daha bir şey,istemeden yürük kendisinin orada bulunmadığını söyletir ve yapağının içine saklanır. Konuşmalar işiten Hızır asâsı ile dokunarak yürüğü ayı, süt kazanlarını kaya, davarını ardıç haline getirir.

M. Erkılıç, TFA 250, 5637–38 / Erzincan

Bkz. 171-75, 254.1.

207. Yaylacı taş kesilir.

207.1. Süt ve yün isteyen Hızır'ı köpekleriyle kovalatan cimri, duâ ile taş kesilir. Ayrıca kadınların kızları, köpekleri, çobanları ve malları da taş kesilir.

B. Güven, EDY-54 B /Erzurum.

207.2. Süt sağan kadınlar Hızır'a süt vermezler. Kendileri, kazanları ve sütleri taş kesilir.

S. Bıyık /Erzincan.

Bkz. 171-75, 254.2.

211–215 **Göl olan şehirden kaçanlar Hızır'ın ikâzını dinlemezler**

211. Hızır'a yiyecek vermeyenlerin şehri göl olur. Yiyecek verdiği için kurtulanlar da arkalarına baktığından taş kesilir.

211.1. Bir kadın yufka içinde yemek verir. Hızır'ın kendisini takip etmesi teklifini tereddütle karşılar. Çocuğu ile giderken arkasına bakınca taş kesilirler.

M. Baran, EDY-26 A/Karapınar-Konya.

211.2. Kadın, ocakta kaynayan şeyin, çocukları avutmak için koyduğu külden çörekler olduğunu söyler. Ama onlar ekmek olur. Hızır kadına kendisiyle gelmesini söyler. Kadın yolda çocuklarını hatırlayıp geriye baktığı için taş kesilir.

Sin. İl Yıl. 110/Sinop.

211.3. Kadın, ocakta kaynayan şeyin, çocukları avutmak için koyduğu tezek olduğunu söyler. Hızır'ın isteğiyle kadın çocuklarını da alarak yola çıkar, kadın yolda arkasına baktığı için çocuklarıyle taş kesilir.

K. İriş /Edirne.

211.4. Hızır, ekmek veren kadına orayı terketmesini söyler. Kadın 3. gürültüde arkasına baktığı için taş kesilir.

Hüseyin Doğan/Edirne.

211–A. Yeni doğum yapan bir kadını hiç bir komşusu ziyaret etmez. Köyün göl olması için yaptığı duâ kabûl olur. Kendisi de gölün ortasındaki bir adacıkta taş kesilmiş bir halde mezarında yatar vaziyettedir.

A. Komaç/Hınıs-Erzurum.

211-B. Kocası gurbette olan hâmile bir kadına köyün davarını gütme sırası gelir. Kimse anlayış göstermez. Sürünün yanında iken sancısı tutunca köyün, göl; kendisi, çocuğu ve köpeğinin taş olması için duâ eder. Duâsı kabûl olur.

M. Güler /Pötürge-Malatya.

211–C. Yeni evli bir çiftin karşısına çıkan Hızır, işitecekleri gürültüye rağmen arkalarına bakmamalarını söyler. Gürültü anında arkalarına baktıkları için taş kesilirler.

A. Cimilli /Trabzon.

212. Hızır'a yiyecek vermeyenlerin şehri göl olur. Yiyecek verdiği için kurtulan da kurban kesmediğinden çocukları, öküzleri, köpeği ve çobanı ile taş kesilir.

G. Semikli/Sapanca-Sakarya.

Bkz. 55.

216-220 **Diğerleri**

216. Düğün alayı Hızır'a karşı takındıkları tavır yüzünden taş kesilir.

216.1. Alay Hızır'a saygısızca muamale eder, isteğine uygun olmayan cevaplar verirler. Hızır'ın duâsı ile gelin ve alaydakiler taş kesilir.

M. Kurt/Kağızman-Kars.

Bkz. 5.2.

216.2. Alayın önüne çıkan Hızır gelini öpmek ister. Alaydakiler onu dövmek isterler. Hızır taş kesilmeleri için duâ eder. Gelin ve alaydakiler taş kesilir.

Mürsel Kılıç /Artova-Tokat.

Bkz.5.3

217. Gölde çamaşır yıkayan kadına Hızır kirli çamaşırlarını yıkaması için verir. Kadın yıkamak istemeyince kendi çamaşırlarıyle taş kesilir.

Tor. Kar. Böl. 66; Tür. Taş. İlg. 152/Toroslar.

218-A. Kıtlık olacağını anlayan zengin fazlaca yiyecek maddesi stok eder. Hızır, yaptığı bir denemede fakirlerin bile 3-5 gün sonrasını düşünmediklerini görür ve bunu zengine anlatır. Zerginin ve devesinin taş kesilmesini diler. Taş kesilirler.

A. Osman Alandağ/Zile-Tokat.

Bkz. 174.

231-280 D E Ğ İ Ş İ K TAŞ K E S İ L M E L E R

231-240 **Kız ve erkek kardeşler**

231. Aynı kardeşlerle ilgili efsaneler.

231.1. Odun için dağa giden 7 kız kardeş karşılaştıkları 7 atlıdan korkarlar. Niyetleri kötü ise taş kesilmelerini dilerler. Atlılar taş kesilir.

C. Cahit Güzelbey/Nizip-Gaziantep.

231.2. Dağda yaşayan 7 kız kardeş atlının geldiğini görünce korkup duâ ederler. Gelenler kötü niyetli ise kızlar taş kesilecektir. Kardeşler taş kesilir.

N. Ümit/Nizip-Gaziantep.

231.3. Mağarada yaşayan 3 kız kardeş eğlenirlerken 7 delikanlının geldiğini görürler. Korkup taş kesilmeleri için duâ ederler. Kardeşler taş kesilir.

Ana. Hal. Res. 121; Tür. Taş. İlg. 127/Nizip-Gaziantep.

232. Üç kız kardeş kırlara gezmeye giderler, orada bir yılan tarafından sokulup öldürülürler. Acıya dayanamayan anneyi Allah kaya haline getirir.

101 Ana. Efs. 52-53; M. Kahraman/Kula-Manisa.

Bkz. 257.

233. Sapladıkları bıçağın paslandığını gören genç, kardeşinin yanına gider. Köye düşman geldiğinde yenileceğini anlayınca kendisinin ve düşmanların taş kesilmelerini dilediğini söylerler. O ve düşmanlar taş kesilmiştir.

İ. Cebecioğlu/Erzincan.

Bkz. 74.

234. Anne ve babaları ölen 4 erkek ve 1 kız kardeş nineleriyle yaşamaktadırlar. Büyükleri kız kardeşini alıp gidince diğer kardeşler takibe çıkarlar. Nine ise hepsini aramaya başlar. Yorulunca kendisinin ve torunlarının taş kesilmesini diler. Hepsi taş kesilir.

Müzahir Kılıç /Bayburt-Gümüşhane.

235. Eşkıya baskınına uğrayan çiftçi kardeşler, bir daha görüşme ümitleri olmadığı için buluşurlarsa taş olmaya razıdırlar. İkisi de kurtulur. Yıllar sonra tesadüfen görüşünce taş kesilirler.

Ort. Ana. Bir. 38; 101 Ana. Efs. 46-47/Sivas.

236. Kozak kralı, düşmanı yenen 3 kardeşin ileride kendi yerine geçebileceklerinden şüphelenir. Yanlarına gidip hile ile başlarını kestirir. O anda 3 vücut kaya oluverir. Ber. Efs. Âde. 20; 101 Ana. Efs. 48-49/Bergama-İzmir.

237. Yaylada koyun otlatan 2 erkek kardeş kavga eder. Kız kardeşleri de araya girip ayırmak ister. Başaramayınca onların taş kesilmesi için duâ eder. Kız kardeş aralarında iken üçü de taş kesilir.

Hüsniye Doğan/Çayırlı-Erzincan.

238. Cinsî münasebette bulunan kardeşler.

238.1. Zamanın kralının oğlu ile kızı münasebette bulundukları için taş kesilirler.

A. Rıza Önder/Kayseri.

Bkz. 181.1.

238.2. Sürülerini otlatan kız ve erkek kardeşler münasebette bulundukları için taş kesilirler.

S. Bıyık/İspir Erzurum.

Bkz. 181.2.

241–250 **Çeşitli hayvanlar**

241. Taş kesilen hayvandır.

241.1. Hacı Bektâş-ı Velî hacca giderken önüne biri erkek olan 2 aslan çıkar. Velî'ye hücum eden hayvanlar sırtlarından kuyruklarına kadar sığanınca taş kesilirler.

N. Kum, TFA 95, 1515/.....

241.2. Mehmet Ali Sultan adlı zat, köyünün yakınındaki ormana gezmeye gider. Onların görmediği bir an geyiğin biri çocuklardan birini beşiğinden alıp götürür. Çocuğu buldukları zaman geyik onu emziriyordur. Sultan'ın 'korkuttun bizi taş olasıca' demesi üzerine geyik taş kesilir.

H. Erkoç, EDY-59 C/Osmancık-Çorum.

241.3. Konya'da İmam Bagevi'nin türbesinin dışında 2 taş vardır. Bunlar taş kesilmiş 2 zattır. Semerleri de bellidir.

Chr. and. Isl. I, 81-82/Konya.

242. Taş kesilen insandır.

242.1. Karınca yuvalarına zehir dökerek onları öldüren zat kendince iyi bir iş yapmaktadır. Ölüm yatağında kendisini karıncaların yemekte olduğunu söyler. Ölünce naaşını tabutla kaldıramazlar. Bakarlar ki cesedi taş kesilmiş.

S. Yetiş/Tokat.

242.2. Kan davası sebebiyle takip edilen birini bir ayı yakalayıp mağarasında gizler. 10 yıl sonra kaçıp köye varan genç, arkadaşlarını alıp ayının ballarına gelir. Ayıyı öldüreceği sırada hayvanın gözü dumanlanır. Genç de orada taş kesilir.

İ. Penekli/Alaca-Çorum.

242.3. Çoban ve yeğeni, sürüden ayrılan bir koyunun annesiz bir geyik yavrusunu emzirmeye gittiğini görürler. Ertesi gün koyun bırakılmaz. Koyunun memesinden akan süt pınar olurken çoban ile yeğeni taş kesilirler.

H. Tarhan/Refahiye-Erzincan.

242.4. Avcılar bir kadının geyik sağdığını görürler. Ama içlerinden biri geyiği vurur. Kadın, avcının taş kesilmesi için duâ eder. Avcı taş kesilir.

A. İhsan Serdar/Refahiye-Erzincan.

242.5. Köylünün biri tarlasından taş taşırken öküzleri yorulup dururlar. Buna kızan adam hayvanlara 'taş olasıcalar' der. Adamın kendisi taş kesilir.

V. Arseven, TFA 85, 1355/Kırşehir.

242.6. Hayvan otlatan kadın bir ineği kaybeder. Ararken hava kararır ve eve gitmeye korkar. Taş veya kuş olmak için dnâ eder. Kadın taş kesilir.

A. Kaya/Niksar-Tokat.

Bkz. 295.

251–265 Dağ, tepe ve haline dönüşme

251. İki kız kardeş karşılıklı bedduâ ile dağ haline dönerler.

251.1. Kız kardeşler Büyük ve Küçük Ağrı dağları haline gelirler.

251.1.1. Âdet üzere dünür büyüğe geldiği için küçük kız ona kırgındır.
101 Ana. Efs. 58-59; Iğd. Fol. ve, 37; N. Kale/Iğdır Kars.

251.1.2. Büyüğü daha güzel olduğu için dünürler hep ona gelir. Küçük kız ablasına kırgındır.

İ. Tanrıverdi/Diyadin-Ağrı.

251.1.3. Kocaya gitme sırası ablasında olduğu için küçük kız ona kırgındır.

N. Onk. TFA 272. 6256/Iğdır-Kars.

251.1.4. Küçük kız ablasının iş yapma teklifini reddeder.

N. Ümit/Nizip-Gaziantep.

251.1.5. İş yaparlarken birbirlerine lâf atarlar.

Yaş. Ana. Efs. 70-72; H. Zübeyr Koşay, Ülk. III, 14, 13-16/Ağrı.

251.1.6. Büyük kardeş işin zorunu küçük kardeşe yaptırır. Onun yardım istemesine aldırış etmez.

N. Çetin, TFA 248, 5578-79/.....

251.2. Dünürler hep büyük kıza geldiği için küçük kız kırgındır. Kardeşler Ağrı ve Köse dağları haline gelirler.

Ö. Seviş/Ağrı.

252. İki ağa, mallarını gasbettikleri dul bir kadının bedduâsını alırlar. Ağalar Büyük ve Küçük Ağrı dağları haline gelirler.

İ. Sarıkaya, EDY-14/Taşlıçay-Ağrı.

253. Bir çok yakınını bir kan davası yüzünden kaybeden bir nine, yüreği kabarınca Allah'tan kendisini taş eylemesini diler. Kendisi ve en son öldürülen torunu Büyük ve Küçük Ağrı dağları haline gelirler.

101 Ana. Efs. 60-63; Agr. Fol. ve 92-93/Ağrı.

254. Tamâhkâr mal sahipleri cimrilikleri yüzünden kaya veya tepe haline dönerler.

254.1. Cimri bir yürük, otlağına giren Hızır'a bir şey vermek istemez. Hızır bunun kaynayan süt kazanını kaya haline getirir.

M. Erkılıç, TFA 250, 5637-38/Erzincan.

Bkz. 170-75, 206.2.

254.2. Hızır'a süt vermeyen kadınların kendileri, sürüleri ve kazanları kaya haline gelir.

S. Bıyık/Erzincan.

Bkz. 171-75, 207.2.

255. Havanın güzelliğine aldanan yaşlı kadınlar yaylaya zamanı gelmeden çıkarlar. Soğukların geri gelmesiyle kaya haline dönerler.

255.1. Mart sıcağına aldanan kadın kopan fırtınadan kurtulmak için süt kazanını boşaltıp içine girer. Orada donarak taş kesilir.

M. Tanyel/Erzincan.

255.2. Yaylaya çıkarken Allah indinde makbûl olmayan sözler söyleyen kadınlar kaya haline gelirler.

255.2.1. Nine April 5'te yaylaya gelir. Orada kendisi, koyun ve kuzuları, süt dolu kazanı kaya haline gelir.

M. Öcalan/Erzincan.

255.2.2. Nine April 5'te komşusuyle gitmek ister. Ona verdiği cevap neticesinde yaylada kazanıyle kaya haline gelir.

R. Kara/Erzincan.

255.2-A. Martın güzel havasına aldanan çoban îkaz edenlere aldırmaz. Yaylada 3 gün gezer. Daha sonra sürüsüyle taş olur.

A. Yücel/Suşehri-Sivas.

256. Hızır'a istediğini vermeyenler taş, mahsulleri tepe haline gelir.

256.1. Bol olan mahsulünü çeç eden çiftçi Hızır'a buğday vermez. Hızır çiftçinin ve buğdaylarının taş olması için duâ eder. Kendisi taş kesilir, çeç ettiği mahsülü ise tepe haline gelir.

101 Ana. Efs. 41-42; N. Recep Güner/Avanos-Nevşehir.

Bkz. 203.3.1.

256.2. Ağa Hızır'a buğday vermeyeceğini söyler. Hızır'ın duâsı ile ağanın 3 teci ve samanları tepe gibi taş kesilir.

C. Yağan/Horasan-Erzurum.

Bkz. 201.3.2.

256.3. Bol mahsul alan 2 kardeş, teclerini savururlarken yanlarına gelen Hızır'a onun tec değil saman olduğunu söylerler. Hızır da kardeşlerin ve teclerin taş kesilmesi için duâ eder. Kardeşler taş, tecler ise tepe haline gelirler.

S. Mutlu/Kayseri.

Bkz. 201.3-A.

256.4. Zengin olursa fakirlere yardım edeceğini söyleyen bir çiftçi tarlasında bir küp altın bulur. Ama ekininden bir parça isteyen Hızır'ı kovar. Hızır sap ve samanının taş kesilmesi için duâ eder. Çiftçinin harmanındaki çeçleri tepe gibi taş kesilir.

Dr. N. Gözaydın/Kızılcahamam-Ankara.

Bkz. 201.4.

256.-A. Hızır'a buğday vermeyen çiftçi onu kovar. Hızır da onun taş kesilmesi için duâ eder. Adam taş kesilir.

Ana. Hal. Res. 118; Tür. Taş. İlg. 146/Nevşehir.

Bkz. 201.3.3.

256-B. Hacı Bektâş-ı Veli'ye köylüler buğday vermezler. Onun duâsı ile çeçleri tepe gibi taş halini alır. Hacı Bektâş-ı Veli'ye durumu anlatırlar. Teçleri tekrar eski şeklini alır.

Men. Hac. Bek. 34-35/.....

Bkz. 201.3.4.

257. Üç genç kızını yılan sokmasıyle kaybeden annenin acılarını dindirmek için Allah onu büyük bir kaya haline getirir.

101. Ana. Efs. 52-53; M. Kahraman/Kula-Manisa.

Bkz. 232.

266-280 **Diğerleri.**

266. Suyun taş kesilmesi.

266.1. Vaktiyle deniz olan bugünkü Denizli ovasında balığa çıkan oğul, hava kötüye döndüğü için sahile çıkamaz. Oğlunu bekleyen anne denize bedduâ edip taş olmasını diler. Deniz taş kesilir.

Dr. N. Gözaydın/Acıpayam-Denizli.

266.2. Sel sularının köyü tehdit ettiğini gören halk, Ahmet Hafız adlı ulu zata koşar. A. Hafız selin yaklaşmakta olduğu istikamete yüzünü çevirir ve sele 'ya mübarek dur' der. Sel suları taş kesilir.

C. Düzgün/Erzurum.

267. Hazine arayıcılar.

267.1. Hazine aramaya meraklı köy halkı, bir kazıda buldukları kayanın üzerindeki yazıdan cinlerin hazinesinin yerini öğrenir. Ancak insanoğlu almak isterse taş kesilecektir. Balta ile hücüm eden bir köylü taş kesilir.

R. Özey/Bozdoğan-Aydın.

267.2. Tülüce dağında şeytanın elinde altın boyunduruk olduğu söylenir. Bir hoca ile mağaraya giren köylüler hiç konuşmayacaklardır. Ayı, aslan ve yılan ile konuşulmadan geçilir. Kendilerine yalvaran ve geri dönmelerini söyleyen bir kıza cevap veren hoca taş kesilir.

M. Korkmaz/Gördes-Manisa.

268. 7 uyurlar.

268.1. Bir çoban ile arkadaşları gittikleri mağarada uyuyakalırlar. Uyandıkları zaman çoban ekmek almaya gider. Her şeyi değişik bulur. Eski para verdiği için şüphelenip takip ederler. Tam mağaraya gireceği sırada koyunlar önüne çıkar. 'Taş olasıcalar' der. Koyunlar taş kesilir.

N. Uyar/Afşin-Kahramanmaraş.

268.2. Yemliha mağaraya dönerken beraberindekilere arkadaşlarının korkabileceklerini söyleyip arkasından gelmelerini söyler. Yemliha içeri girince ara bölgede kalan köpek kıtmir taş kesilir.

Ebu Talip Aydın, EDY-76/Lice-Diyarbakır.

269. Gelin, tarlada çalışan kayınpederine öğle yemeğini elinde olmadan geç götürür. Adam kızarak 'taş mı kesildin' deyince gelin taş haline döner.

M. Adil Özder, Ses. 22-26/Tirebolu-Giresun.

270. Seydişehir'deki Ulu Cami yapılırken kullanılan taşlara dokunan bir ermiş onları deve sûretine sokarak istediği yere kadar götürebilmektedir. Yalnız develerden biri inat edip gitmez. Ermişin 'taş ol' demesi ile deve taş kesilir.

F. Karatatar/Seydişehir-Konya.

271. Alâeddin Paşa [Keykubat ?] Şeyh Mahmut Hayranî'yi ayağına çağırınca müritleri onun 'evlâd-ı resûl' olduğunu söyleyip kendisinin gitmesini söylerler. Paşa ısrar edip onun 'evlâd-ı resûl' olduğunu ispat etmesini isteyince huzura gelen Hayranî, ilerideki nehirde seyreden bir gemiyi (?) taş haline getirir.

G. Sernikli/Erzincan.

272. Çoban şehre güneşten evvel varırsa, güneş, aksi takdirde kendisi taş kesilecektir. Çoban yarışı kaybeder ve taş kesilir.

G. Söylemez/Mardin.

273. Ekmek pişiren bir kadın kapıya gelen bir fakire ekmek verir. Buna kızan kocasına 'Allah rızası için istedi de verdim' der. Kocası da kendisini Allah rızası için tandıra atmasını söyleyince kadın denileni yapar. Ateşli tandırın içi su ile dolar; hamur, oklava ve yufkalar taş kesilir.

B. Cevlak/Patnos-Ağrı.

274. Savaş sırasında gizlenmek isteyen bir gayrimüslim, müslümanlarca mukaddes olarak bilinen ziyaret yerine gelir. Oralar onu kabûl etmez ve gayrimüslim taş kesilir.

C. Kardeş/Oltu-Erzurum.

275. Allahlık iddiasında bulunan Nemrud, kendisi de Süphan dağı gibi bir dağ ortaya koymaya kalkışır. Askerleri taş-toprak taşımaya başlar. Allah onun yığdırdığı tepeye bir yumruk inmesine vesile olur. Tepenin ortası çukurlaşıp göl meydana gelirken nakliye için kullanılan develer de taş kesilir.

Yaş. Ana. Efs. 31-32/Bitlis.

276. Çobanın öğle sıcağında koyunları dere-tepe dolaştırması bazılarının dikkatini çeker. Koyunlarının nerede sulandığını merak eden bey, çobanı takip eder. Çoban ise yere bir çizgi çizer, içinden su fışkırmaya başlar. İstirahata çekilen çoban, beyi gizlendiği yerde görünce kendisinin ve hayvanların taş kesilmesini diler. Çoban ve sürüsü taş kesilir.

101 Ana. Efs. 139; M. Zeki Oral, Akp. 18, 9-12;19, 11-14/.....

291-300 EKSİK ANLATILANLAR

291. Bu 2 efsane 18 numaralı efsanedeki hâdise ile ilgilidir.

291.1. 0 felâket sırasında kaçmak isteyen bir bezirgân sığındığı tepede bütün eşyalarıyle taş kesilir.

Ber. Efs., Âde. 29/Bergama-İzmir.

291.2. Başka bir köye gitmekte olan diğer bir gelin alayı da o esnada oldukları yerde taş kesilir.

Ber. Efs. Âde. 29/Bergama-İzmir.

292. Erzurum'un Bardız bucağının Purul (?) dağında at üzerinde bir adam, elinde çanak olduğu halde taş kesilmiş olarak görülür.

Ana. Hal. Res. 119; Tür. Taş. İlg. 172/Şenkaya-Erzurum.

293. Susurluk'un Okçu köyünde, gövdesinde balta izleri bulunan bir ağaç vardır. Buna 'taş kesilmiş ağaç' adı verilir.

Ana. Hal. Res. 118; Tür. Taş. İng. 112/Susurluk-Balıkesir.

294. İki köy arasında, bir dağın tepesinde bir tabur askerin arka arkaya taş kesildiği görülür. Silâhları da bellidir.

C. Kardeş/Oltu - Erzurum.

295. İki çoban koyunlarını kaybederler. Ağadan korktuklar için dönemezler. Duâ ederler. Biri taş, biri de kuş olur.

N. Kum, TFA 10, 156/Ceyhan-Adana.

Bkz. 242.6.